

H. SANIELEVICI

NOI PROBLEME

LITERARE
POLITICE
SOCIALE

*Liropa
438.*

EDITURA „ANCORA” BUCUREȘTI

NOI PROBLEME

509

11-597

2025

521

H. SANIELEVICI

NOI PROBLEME

***LITERARE
POLITICE
SOCIALE***

Biblioteca Județeană
— CLUJ —

EDITURA «ANCORA» S. BENVENISTI & Co
BUCUREȘTI, STRADA EMIGRATULUI No. 4—6

Toate exemplarele vor purta semnătura autorului.

577.145

Biblioteca Județeană
— CLUJ —

CUPRINSUL

	Pagina
Din lumea... plantelor (stejarul, ciuperca și <i>mă- tasa dracului</i>)...	VII
Cetind pe Agârbiceanu	1
China	21
Karl Kautsky și sionismul.	33
Spengler despre evrei	46
„Păcat“ (dramă de d-na L. Petrescu)	55
Despre religiune	106
Cartea muncii	112
Anthropologia evreilor	120
De ce rasă e poporul român	127
Tradiționalism, romantism și caracter specific na- țional	137
Reacțiunea spaniolă	146
Cu prilejul reformelor d-lui Petrovici	150
Incotro merge lumea	157
Antisemitism și capitalism	166
Teoria și faptele	177
Filosofia epocelor revoluționare	189
Romain Rolland față de războiul mondial	195
Liber amicorum Romain Rolland	203
Incotro mergem?	210
Solidaritatea Europei	217
Semne premergătoare.	223
Pigmentul și razele solare	232
Două convorbiri cu Romain Rolland	243

DIN LUMEA... PLANTELOR

— Stejarul, ciuperca și „mătasa dracului“. —

Ori cine cunoaște planta parazitară numită *cuscută* sau *tortel*—pe latinește *cuscuta*, pe franțuzește, *cuscute*, pe arăbește, *cușu*, pe nemțeste, *Teufelszwirn* (ața dracului) sau *Teufelsseide* (mătasa dracului).

Imi place mult numele nemțesc; dar și cel românesc, de *tortel*... *Cuscuta* pustiește în deosebi lucerna și trifoiul, dar se prinde și de urzică, de hameiu, de cânepă și chiar de arbori.

Când ese din sămânță, *tortelul* n'are nici cotyledoane, nici rădăcini: e un fir subțire, al cărui capăt inferior, îngroșat, se vâra în pământ, pe când cel superior crește cotind, în căutarea unei gazde; căci

fără gazdă, parazitul moare—câteva săptămâni după ce a consumat hrana aflată în sămânță. Dacă dă de o buruiană moartă, sau de una care nu-l poate hrăni — spre pildă, de un conifer — atunci pornește în lături, în căutarea unui alt sprinjin. Găsind însfârșit vegetalul care-i trebuie, se 'ncolăcește în jurul acestuia și-și formează rădăcini sugătoare, cari intră în țesutul victimei și trag de acolo hrană. Singur nu-i în stare să se nutrească : frunzele lui nu mai sînt decît niște mici solzi, cărora le lipsesc chiar și deschizăturile trebuitoare pentru schimbul de gaze.

Indată ce *mătasa dracului* și-a vîrît rădăcinile sugătoare în trupul gazdei, se desvoltă repede și trimite în toate direcțiunile ramuri cari se încolăcesc în jurul plantelor vecine. Un des țesut de fire încâlcește vegetația și învălește atît de bine trunchiurile, încât aproape nu se mai văd. Trifoiul nu-i poate rezistă cuscutei, ci piere distrus de dînsa; alte vegetale, mai mari, sufăr și ele greu, dar trăesc, când nu sînt prea năpădite.

* * *

Un fir de tortel, încolăcit, ca un vrej, în jurul unei cînepe, se lua adesea de vorbă c'un stejar, în chestiuni de... *estetică*!... El susținea că 'n lumea vegetală nu există ființe mai frumoase decât ciupercile.

— „Cât de frumos sînt colorate! Portocaliu, castaniu, galben, cenușiu, arămiu, cafea cu lapte, roșu aprins!.. Barem *Amanita* sau *pălăria șarpelui* — ciuperca de otrăvit muștele —, cu pălărioara ei roșie ca sângele și punctată cu alb, e o minune a naturii!.. Doar filistinii se mai încântă de verdele monoton al ierburilor și al frunzișului, abia luminat de mici floricele spălăcite. Cât despre formă — unde ai putea-o găsi mai originală decât la ciuperci?... *Ciuperca puturoasă* (*Stinkmorchel*), numită pe latinește—după forma ei—*Phalus impudicus*, simbolizează—cum numele arată — însuși principiul fecundității, adică esența eternă a vieții!.. Oricine ține pas cu timpul, caută noutatea: ne-am blazat față de nesfârșita repetare a aceluiaș trunchiu, a acelorași frunze și a acelorași rădăcini... Liniile capricioase și simbolice ale lui *Pha-*

lus impudicus au devenit azi *leitmotivul* întregii arte decorative franceze ; și după legea *synchronismului*...”

— „O fi“, întrerupse stejarul ; „dar chiar d-ta spuseși, coane Tortel, că *pălărioara Șarpelui*, roșie ca focul și punctată cu alb, pe cât e de fistichie, pe atât e și de otrăvitoare, ca de altmintrelea mai toate ciupercile“...

Cuscuta se răsucì de răs :

— „*Eterna confuzie a eticului cu esteticul !.. Când omul mănâncă ciuperca*, (de altminteri, ce ne pasă nouă de paguba lui...), el se pune față de dânsa într'o atitudine *practic utilitară* ; pe când *frumosul* este prin definiție *desinteresat*, — după cum așa de bine a arătat Kant (*Zweckmässigkeit ohne Zweck, scopoșitate fără scop*) și după dânsul, de atâtea ori, maestrul Maiorescu... De zeci de ani mă chinuiesc să impun disocierea acestor două puncte de vedere“...

— „O fi, coane Tortel, că cum le 'nvârtești și le răsucești d-ta — mai rar !.. Dar uite, tocmai ciuperca puturoasă : *Phalus*

impudicus, pe care o admiri atât, *pute a cadavru*, de te trăsnește — încât, înșelate de miros, se strâng pe dânsa muștele mâncătoare de mortăciuni, și chiar și insecta numită *cioclu* (*Totengräber...*). De altfel, această ciupercă se găsește și prin cimitire—”.

Ochii cuscutei se aprinseră.

— „Cioclu, cadavru, cimitir !!! Vestite motive de inspirație ale celui mai genial poet modern, sublimul Beaudelaire, idolul și profetul întregii ciupercimi, și în deosebi al lui *Phalus impudicus* !...”

— „Eu știu una“ replică stejarul; „noi toți : arbori, arbuști, erburi și flori, nu vedem în ciupercă *un frate* !.. Noi *muncim* : cu puterea unei pompe, aspirăm prin rădăcini apa și sărurile din pământ, le urcăm cu greu până la frunze, și acolo înmagazinăm energia solară, printr'un nesfârșit travaliu chimic, a cărui deosebită intensitate ți-o arată lemnul când arde ; pe când ciupercile mănâncă de-a gafa materii organice în putrefacție : ele n'au consistență, nici rădăcini, nici trunchiū, nici

frunze... Lor nu le trebuie lumină : trăesc și'n pivniți, și prin catacombe, și'n — cafenele“...

Cuscuta râse triumfător :

— „M'așteptam și la această a doua confuzie : a *etnicului* cu esteticul... Dacă ciuperca seamănă sau nu cu celelalte plante, nu are nici o însemnătate : progresul stă tocmai în *diferențiere* și *specializare*... Adevărata plantă quintesențiată este aceia căreia nu-i mai trebuesc nici rădăcini, nici trunchiu, nici frunze... E planta în sine — *an sich*... Scopul vieții mele este să impun disocierea esteticului de etic și etnic... Am scris până acum pe această temă 75 de volume... C'asă sunt eu : *subțire, dar mă lungesc la nesfârșit*“...

Stejarul făcù o figură plictisită :

— „Ce să disociezi, când n'ai ce disocia ?.. Sunt doar manifestările *aceleiași* cauze profunde: *fiindcă* trăiește din putregaiu, de *aceia* ciuperca-i veninoasă, de *aceia* pute, de *aceia* n'are organe și *conzistență*, de *aceia* nu seamănă cu noi ceilalți... Și — să-mi erți sinceritatea — dacă ciuperca îți place d-tale atît de mult, explica-

ția e simplă: *saprophitul* se 'nrudește cu *parazitul* ; aceiași plantă e adesea și una și alta : amândouă iau hrana deagata și fug de muncă serioasă“...

Jignită în demnitatea ei, *cuscuta* tăcù.

* * *

Sugând însă plantă după plantă, *ața dracului* ajunse la stejar și se prinse de dânsul. Aci găsi sevă bogată, se lungi cu repeziciune, se 'ncolăci de sute de ori și ajunse *sus de tot*... De acolo vedeă departe, și începù să descrie împrejurimile, ținând erburilor adevărate prelegeri de sociologie vegetală... Generații noi de plante, ne mai zărind stejarul de sub țesătura de mătăsă, crezură că se află în fața unei noi specii de arbore ; și ascultau cu mare e-vlavie... Intrebară pe cele bătrâne : cum se numește mătăsosul copac ?..

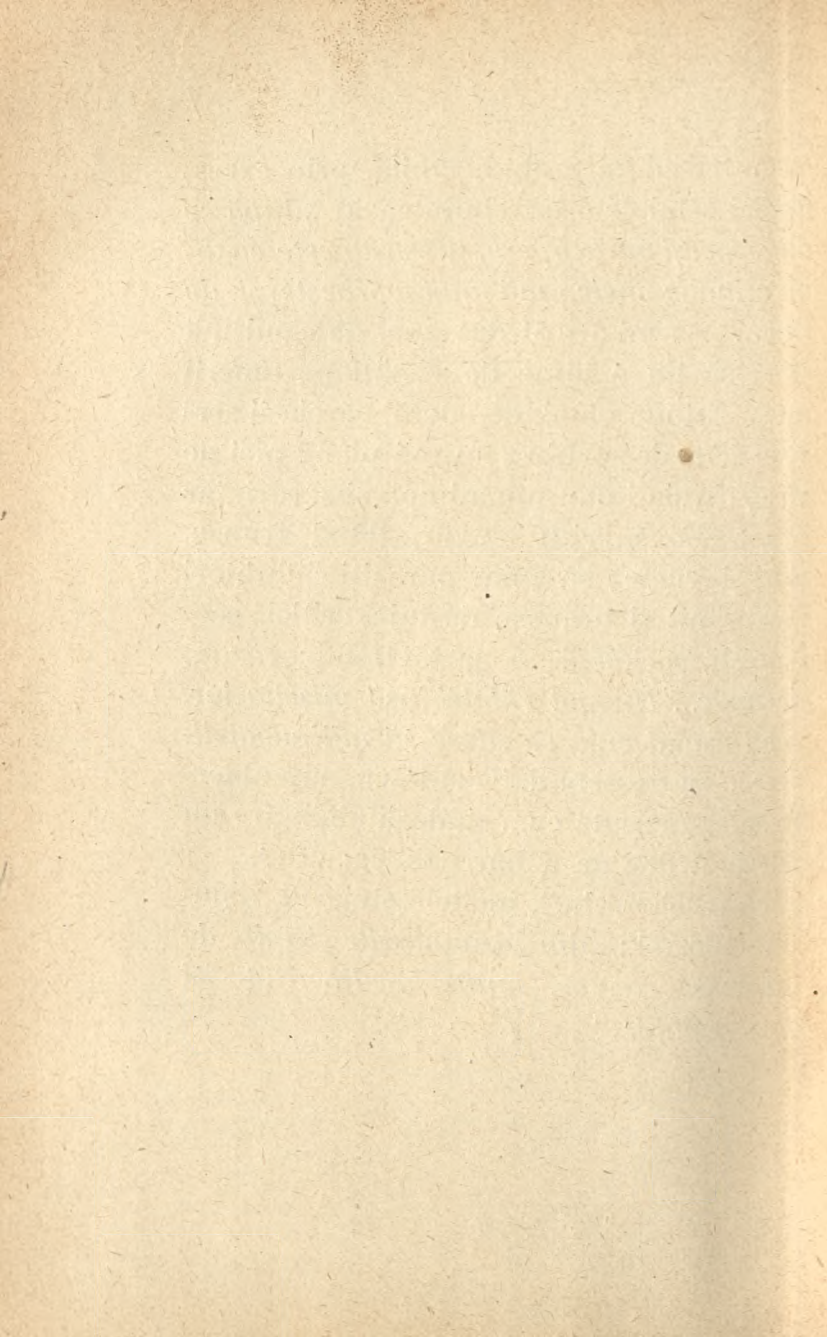
— „E față aleasă“, răspunse batjocoritor o cânepă care cu greu scăpase din ghiarele parazitului ; „cere mâncare deagata, e lână'n lână (vreau să zic : mătăsă 'n mătăsă) și se 'ncolăcește cu eleganță, întinzându-se la nesfârșit... Domnul *Tor-*

tilescu se trage din neamul vestit al lui *Inșiră-te mărgărite*. Dacă crește și se prolifică atât de repede, este *că-i subțirel și nu dă nimica dela el*... Suge pe unul, sugă pe altul... Barem acumă se poate lungi chilometri : are de unde se nutri...; iar stejarul e nobil : îl hrănește și tace“.

— „Ce faceți atâta caz de copacul acesta“, vorbi cu adânc dispreț *ața dracului*. Stejarul e lipsit de orientare și chiar de preocupări estetice ; în deosebi lipsit de sensibilitate poetică : merge pân' acolo, că preferă *edelweissul* spălăcit, care crește pe granit în aerul pur de pe înălțimile munților, originalului și simbolicului *Phalrus impudicus* !.. Confundă eticul și etnicul cu esteticul !.. Are, ce-i drept, frunze multe și le freamătă ușor ; dar e aspru și scorțos, crește noduros și fără eleganță, și mai ales, arată o conștiință de sine care ridică un dureros semn de întrebare asupra armoniei lui sufletești...”

— „Parazitul naibii“, mormăi, ca pentru sine, stejarul, cu acea violență verbală cu care-și atacă adversarii, inestetică pă-

nă la trivial, și prejudiciabilă, prin exces, numai celui ce-o întrebuițează; „după ce mă sughe, și mă acopere, și se răfoește cu dimensiunile mele, mă mai vorbește și de rău !.. Așa mi-a fost dat mie, de când mă știu : să țin o lume de vietăți pe umerii mei... Nu mă plâng de ederă, căreia îi servesc doar de sprijin ; nu mă plâng nici de vâsc, căruia-i dau numai apă și săruri, iar hrana și-o fabrică singur, dând frunze, flori și fructe ; ba chiar paraziți cățărători am hrănit și hrănesc destui : critici, economiști, sociologi, și de tot felul ; că am de unde... Nu pot răbdă însă mișelia lor, când îi aud cum se silesc să mă bagatelizeze !.. In deosebi d. Tortilescu, sub obiectivitatea-i cusută cu... mătăasă albă, are un adevărat dar de a bârfi dulce-acru“... — „E o vorbă veche“, încheiă stejarul, ieșindu-și din rol : „din fărămiturile risipite de un mare creator, multe mediocrități își fac reputații...“

CETIND PE AGÂRBICEANU.

Am arătat acum douăzeci și cinci de ani, și de atunci mereu, caracterul sănătos și moral (aceste două noțiuni nu se confundă totdeauna) al literaturii de peste munți, în contrast cu literatura din regat, care a fost sănătoasă pe vremea când Alecsandri a scris *Pastelurile*, *Ostașii noștri*, *Ovidiu* și *Fântâna Blanduziei*, — vreme pe care n'am apucat-o — iar de atunci încoace, neconținut o literatură de desăgregare (ceeace nu exclude nici talentul, nici geniul și nici—în mod principal—o anumită moralitate). Românii din provinciile subjugate n'au avut o clasă stăpânitoare care, trăind în belșug și trândăvie, să se corupă și să se descompună. Apăsate erau toate clasele și toate trăiau din muncă : copleșitoarea majoritate : țărani; iar la oraș, o subțire pătură de meseriași, negustori, avocați, doctori, preoți, profesori, funcționari de bancă, etc., stând în

serviciul țăranimii și de curând ești din sânul ei. Fiind sub dominație străină, această tânără burghezie românească trăiește *servind* țăranimea, fără a avea mijlocul de a o stăpâni și exploata. Dacă însă politicește românii erau asupriți, economicește trăiau destul de bine : *țărani se foloseau de prețioasele avantagii pe care le oferă societățile intrate în faza capitalistă-burgheză*, iar intelectualii nu aveau chip să se înmulțească prea tare și deci să se proletarizeze...

Criticii apuseni au dat despre școlile literare definiții complicate și nesfârșite descrieri. Când e vorba de a coordona faptele prin legi din ce în ce mai generale, specialistul adesea nu vede pădurea de copaci... Noi am arătat mereu, că *clasicismul este produsul firesc al ori cărei societăți sănătoase, pe când romantismul și realismul sânt produse de desagregare*. Această formulă pare excesiv de simplă, se va vede însă cu timpul cât e de justă.

Literatura de peste munți n'a putut fi decât clasică. *Insușirea de moral și aceea de clasic se suprapun, fiind amândouă produsul vieții de muncă și al sănătății sufletești*.

Operele unui Homer, Eschyle, Sophocle, Virgiliu, Horațiu, Goethe, Schiller,

Corneille, Racine, Freytag, etc., respiră o înaltă moralitate. Ideea că un geniu clasic ar putea fi frivol, ne pare absurdă. O operă romantică sau realistă *poate* fi morală ; o operă clasică nu poate fi *de cât* morală. *Clasicismul este literatura unei clase stăpânitoare care se află în apogeul funcțiunii sale.*

Maiorescu a susținut odinioară că arta-i în sine moralizatoare. Rar a emis cineva o teorie mai mincinoasă !... Estetul Neron, care și-a omorât pe mama sa — fără a vorbi de celelalte, nenumărate, victime ale sale — nu-i o excepție. Un om iubitor de poezie poate fi un bețiv ticălos, un josnic libertin ori un tiran sângeros. Intre împărații Chinei, mulți au fost poeți rafinați și în acelaș timp mari scelerați, pentru cari viața semenilor, și chiar a celor mai de aproape rude de sânge, n'avea nici un preț.

Nu numai că este îngăduit, — contrar părerii lui Maiorescu — a căuta în literatură intențiuni etice, dar cu greu ne putem închipui o operă de artă de valoare durabilă, care să nu răspundă nevoii noastre religioase, adică nevoii de a introduce în realitatea haotică, și în deosebi în viața socială, o ordine rațională. Dickens, Eliot, Tolstoi, Zola, Daudet, Sudermann,

Ibsen, etc., au fost însuflețiți de idealuri etice, — și anume, în mod cu atât mai intens, și de idealuri cu atât mai înalte, cu cât au fost și ei scriitori mai mari.

Ori ce activitate socială — și deci și cea artistică — urmărește în ultima analiză creșterea fericirii omenești. *Alt scop, ne-
atârnat de acesta, nu există.* Etica însă, nu este decât suma regulilor de conduită menite să ne asigure o viață cât mai fericită.

Nimeni nu va nega că dragostea stă în legătură strânsă cu morala. Sentimentul acesta ne înalță, ne înobilează, ne lărgeste sufletul, încordează puterile noastre psihice și în acelaș timp întemeiând familia, care-i baza societății, devine însăși generatricea vieții umane. Nu-i mai puțin adevărat însă, că un mare număr de oameni, chiar întregi clase sociale în descompunere, fac din amor o plăcere curat fizică, în cazul cel mai bun un amuzament frivol, schimbă femeile ca gulerele, nu se căsătoresc, sau se feresc de a avea copii, își sdruncină sănătatea, se molipsesc de boli — ajungând astfel la rezultate direct opuse celor pe cari le urmărește natura prin instinctul sexual. După cum libertinajul nu are nimic comun cu dragostea, tot astfel estetismul de-

cadent n'are nimic comun cu arta adevărată...

Ceteris paribus, valoarea estetică a unei opere de artă crește în raport cu valoarea ei morală.

* * *

Domnii Eugen Lovinescu și Mihail Dragomirescu cer neconținut „*disociarea eticului de estetic*“. Cel din urmă, fiind și profesor de Estetică, ar trebui să știe (vezi Fechner, „*Vorschule der Aestetik*“), că'n sentimentul estetic intră două elemente, de valoare inegală : a) elementul direct, sensorial, și b) elementul asociativ, *cu mult mai însemnat decât cel întâiu*. Chiar și primul element, nu-i același la toți oamenii — nu poate fi judecat după norme invariabile. Un acord care încântă auzul chinezului, sau care fermecă auzul unui european din evul mediu, poate jigni urechea noastră. Cât privește însă elementul asociativ, *nimeni nu-l poate fixa și limita*.

Zăresc în spital o suavă tină ră fată și rămân în extaz ; dar când doctorul îmi spune că-i o prostituată roasă de boli venerice, sentimentul estetic e înhibat în mod brusc și cedează locul sentimentului de repugnare : întorc repede capul pen-

tru a mă eliberà de o stare de suflet penibilă. Să presupunem însă că despre o femeie frumoasă mai mulți bărbați află numai că e cocotă. Unii, juisori căliți în rele, vor continuà să-i admire frumusețea; alții, adânc pătrunși de sentimente etice, nu vor simți decât o rece compătimire... Și din contra, frumusețea modestă a unei femei care va fi îndeplinit fapte eroice, va câștiga în ochii noștri o deosebită strălucire.

Se va obiectà : sentimentul estetic are deci numai o valoare cu totul relativă ? Răspund : fără îndoială că da ; pe notarul de sat, *Cei trei mușchetari* îl vor încânta neasemănat mai mult de cât *Hermann și Dorothea*. Dar gustului notarului de stat îi pot opune gustul celor mai înzestrați și mai cultivați oameni din toate timpurile. *Sentimentele și ideile etice însă, sunt eterne și cu atât mai adânci, cu cât omul e mai ales ; nebun cine ar încerca să le elimine din elementul asociativ al sentimentului estetic.*

Evident, eticul el singur, nu are valoare estetică. (Combătând odinioară literatura poporanistă, am criticat deosebit eticul, și deosebit esteticul, arătând însă și legătura între amândouă). A trage însă de aici încheierea, că completă disociare

între ele se impune, este a comite aceiaşi greşală de care s'ar face cineva vinovat, când din împrejurarea că ne putem cu greu îndrăgosti de o femeie foarte urâtă, ori câte calităţi sufleteşti ar avea, ar deduce că însuşirile morale nu au nici o influenţă asupra sentimentului dragostei, „care are la temelie sexualitatea, deci o legătură trupească, însuşiri trupeşti“, etc...

Valorile etice sunt eterne ; asta nu le împiedică totuşi, ca, în anume indivizi şi în anume clase sociale, în virtutea unor împrejurări mărginite în timp, să fie aproape moarte. Că un *viveur* călit în rele îşi părăseşte soţia—femeie liniştită, demnă, serios cultivată — pentru o şerpuitoare şi provocatoare baletistă, înzestrată cu o bogată animalitate şi versată în ştiinţele Venerii, e firesc. D-nii Dragomirescu şi Lovinescu îi pot da binecuvântarea dumnealor, pe temeiul disociării eticului de estetic. Gustului d-lor îi opunem gustul omenirii eterne, al celor mai înzestraţi şi mai cultivaţi oameni din toate timpurile, cari nu s'au înamorat de cocote. Nu este lipsă de rafinament, când o femeie plină de suflet, dar cu înfăţişare modestă, te atrage mai mult decât o strălucită preoteasă a Venerii ; şi nici când preferi pe Romain Rolland lui d'Annunzio. Fără îndo-

ială, ca mijloace „propriu zis estetice“, d'Annunzio e infinit superior lui Romain Rolland. De scriitorul italian, totuși, am cetit, fără mare plăcere, un singur roman: pe al doilea nu l-am putut isprăvi...

Să fiu eu cumva mai puțin rafinat de cât ceilalți critici români? E neprobabil. Există un mijloc indirect de a măsura ra finamentul estetic: stilul. Și d-nii Ibrăileanu, Sadoveanu, Octav Botez și alții, au recunoscut că „sânt cel mai elegant mănuitor al prozei române științifice“ (mai exact: *am fost*. Anume pagini din *Cercetări critice și filozofice se disting printr'o perfecțiune pe care nimeni până acum în țara românească n'a atins-o*. De când mă absoarbe însă un ideal științific infinit superior preocupărilor literare, nu mai am nici timpul, nici răbdarea de a șlefui stilul).

Voi continuă deci să rămân foarte rece la rafinamentele „curat estetice“ ale literaturii decadente. În loc de „curat estetice“ ar fi încă mai potrivit a se spune „sensuale“, fiindcă — repetăm — știința estetice ne dovedește, că 'n factorul asociativ al sentimentului estetic intră cele mai diverse elemente: etice, politice, religioase, etc. *Fără variabilitatea acestor elemente, cum s'ar explică alternarea școlilor lite-*

rare ?... Dacă esteticul ar putea fi disociat de etic și etnic și judecat după norme fixe, ar trebui ca în toate timpurile toate școlile să înflorească deopotrivă !... Criticul, dacă e un om întreg, iar nu un palavragiu blazat, are și el preferințele lui și luptă să imprime literaturii o anume direcție.

Evident, când opera de artă își datorește succesul unui impuls politic trecător, timpul îi e dușman... Și încă și atunci ea poate câștiga o însemnătate istorică nepieritoare, dacă și acea mișcare politică a avut o astfel de însemnătate istorică. Peste cincizeci de ani, poeziile diletantului Octavian Goga ¹⁾ vor păstra poate încă marele lor interes istoric ; în schimb versurile lui St. O. Iosif, vor desfăta generațiile de școlari de toate vrăstele și vor rămâne neșterse în mintea și în sufletul oamenilor maturi. •

Eticul însă este etern. El va fi totdeauna un *coeficient* al sentimentului estetic și al valorii operelor de artă.

Omul trândav și corupt se va înamora de o prostituată frumoasă și va predică eliminarea eticului din dragoste ; ori, împingând „disociarea“ la extrem, se va deda unor vicii imunde ; și dacă o întreagă

1) Nimeni nu renunță la vocațiunea lui, în plină tinerețe.

categorie socială va ajunge în halul acesta, ea va cere în mod imperios disociarea eticului de estetic și va reuși să influențeze și pe criticii slabi de înger. *Omenirea respinge gustul unor atari categorii sociale bolnave.*

Decadentul este în genere un om brutal, *de extracție populară*, căruia viața de oraș i-a rafinat nervii, fără a-i cultiva sufletul și a-i desvoltă mintea. Este mahala-giul stricat, care caută în literatură și în viață ceva analog muștarului și ardeului roș.

La noi în țară literatura decadentă n'a întrecut niciodată proporțiile unor mici eczeme pe corpul societății — cum le capătă caii, când nu-i plimbi destul... *Cancer* nu va ajunge. De un Verlaine ne va feri îngerul de pază al României mari — de ar fi să-l gătuie în pânțele mamei...

D-nii Eugen Lovinescu și Mihail Dragomirescu și-au luat rolul de ideologi ai burgheziei române... Cel dintâi a îmbrățișat teoriile mele sociologice marxiste și anti-poporaniste și le desvoltă nu fără oarecare talent. Cum se potrivește însă acest rol, cu acela de apologist al simbolismului ? ! Citește d. Vintilă Brătianu poezii simboliste ? !... Cum admite d. Vintilă Brătianu ca criticii oficiali ai partidului să facă a-

pologia unor opere literare („Patima Roșie“ !) în care burghezia română e prezentată ca o lume interlopă ?... Asta-i literatura unei clase burgheze în ascendență ?!! Operele d-lui Sadoveanu au mari cusururi, dar sunt infinit superioare celor pe cari le gustă d. Lovinescu.

Burghezia noastră, ori va pacta cu capitalul străin, va pune în valoare bogățiile țării, va face ordine în stat, va selecționa valorile, va deslănțui energiile, va cere tuturor muncă intensă — într'un cuvânt, va merge asanându-se, —

ori va duce țara la pieire.

Eu cred că se va asană. Și în acest caz, literatura viitorului imediat va fi *clasicismul burghez*, în genul aceluia al lui Gustav Freytag, Gottfried Keller, Ferdinand Meyer, etc., clasicism în care, firește, eticul ocupă locul de cinste.

* * *

Aceste reflecții mi-au fost sugerate de ultima carte a d-lui Agârbiceanu, *Desamăgire*. Palavragii criticei, cari scriu fără plan, fără chibzuire și mai ales fără convingere, au strâmbat din nas, afirmând că la acest prozator al nostru tendințele moralizatoare s'au dezvoltat în dauna cali-

tăților sale artistice. Mai puțin rafinat ca dumnealor, eu am fost prins de la prima pagină și n'am mai lăsat volumul din mână până nu l-am isprăvit. Sentimentul care m'a stăpânit în tot timpul cetirii, a fost respectul pentru sinceritatea și noblețea de suflet a autorului.

Cunosc scriitori, cari, după concepția recenzenților noștri, sânt mai *artiști* decât Agârbiceanu. Durerile și bucuriile semenilor, ei le micșorează, le stilizează și le lăcesc, făcând din ele bibelouri *charmante* pentru măsuțele de salon ale cucoanelor din „lumea bună“. De vre-o preocupare morală, nici pomină : morala nu poate doar cu nimic mări grația figurinelor...

Operele acestor literatori îmi inspiră mai de grabă antipatie și rafinamentele lor mă lasă rece. În fiecare rând simți că ei se consideră ca scopul creațiunii, universul întreg neavând altă menire decât de a le servi de panoramă, lor și celor de o samă cu dâșii... Zadarnic îmi laudați stilul lor, grația liniei, frumusețea culorilor, savanta dozare de humor și sentiment. Ați putea tot atât de bine să-mi cereți să mă înamorez de o femeie, pe motiv că are ochii ovali, nasul drept și gura mică. Dragostea nu-i o afacere de geometrie, ci de

nici de materie

suflet, și arta de asemenea. Frumusețea e prețioasă, când armonia liniilor traduce armonia facultăților... Dar pot iubi cu pasiune o femeie care-i numai plăcută, după cum o femeie frumoasă mă poate lăsa rece.

Pentru Agârbiceanu, omul este — după vorba lui Kant — un scop în sine. Ideia că sbuciumele personagiilor i-ar putea servi, lui și cetitorilor, ca „privești interesante“, nu i-a venit nici odată. Mobilul scrisurii sale este simpatia — în cel mai adânc înțeles al cuvântului. Descriind frământările apropielii și narându-i viața, el se uită pe sine, intră în pielea aceluia și-i citește în suflet, ca într-o carte deschisă. Și-l judecă în numele moralei — cu mare indulgență și cu largă înțelegere, dar îl judecă. S'ar putea oare altfel? Morala, care-i temelia unei vieți sociale sănătoase și normale, să lipsească din literatură, care-i oglinda vieții?!... Care om stăpânit în purtarea și simțimintele sale de o conștiință etică, se va putea împiedica de a aplica altora, criteriul după care trăiește el însuși?...

De fapt, nu vei găsi în nici o literatură vre-un scriitor însemnat care să ignoreze cu totul valorile etice. Dar la mulți dintr'înșii ele iau o formă convențională, ori sânt acomodate pasiunilor, ori servesc de

pretext pentru revărsarea unor nemulțumiri de clasă. Astfel le găsim în literatura din regat: ici prefăcute în milă pentru cei suferinzi, colo, în înduioșare pentru cei slabi, dincolo în bici pentru cei bogați și puternici.

La Agârbiceanu morala nu-i o convenție, nici o teorie de mânuit și nici un instrument de răzbunare, ci un instinct elementar, de onoare, mândrie, puritate și rectitudine, o forță vie, care nu-i lipsită de asprime și duritate și care deci nu se identifică cu mila și înduioșarea. Din acest punct de vedere, el n'are samăn în literatura din Regat și poate nici în cea de peste munți. Agârbiceanu e preot și are sufletul de sacerdot.

Vocațiunea de preot poate să fie însa-și generatricea talentului său. Când atâtea suflete ți se destăinuesc, trădându-ți cele mai adânci ale lor ascunzători ; când atâtea năprasnice dureri îți cer sfat și cuvinte de alinare ; când atâtea grele păcate se supun judecății tale nepărtinitoare ; când profesiunea te aduce să faci abstracție de deosebiri exterioare și te ține în mijlocul poporului și a neștirbitelor sale sentimente etern omenești — ce-ți mai lipsește pentru a deveni scriitor, decât o vie sensibi-

litate firească și o anume cultură generală ?...

* * *

Cetitorul va rămâne surprins, când voi spune că totuși Agârbiceanu nu-i decât un diletant, ca toți literații noștri de azi. Trebuie să ne înțelegem asupra cuvântului alte calități. *Numai acela nu-i diletant, nici alte calități. Numai acela diletant, care închină vocațiunii sale toată viața sa și toate puterile sale sufletești.* Opera Jean Christophe, Romain Rolland a scris-o în zece ani, compilând o întreagă bibliotecă. La romanul *Romola*, din vremea Renașterii italiene, scriitoarea George Eliot a lucrat cincisprezece ani. Pentru *Salammbô*, nu mai țin minte câți ani a studiat Flaubert arheologia Cartaginei (cred că șapte). Balzac, Zola, Daudet, Maupassant, Goncourts și atâția alții, dela o anume vrâstă au scris cel puțin câteva ceasuri în fiecare zi a vieții lor. Și au cetit mereu, și au luat note, și au grămădit fișe, și au studiat medii, și au frământat luni de zile planul unui roman, și și-au încordat imaginația în nopți de insomnie...

Literatura cere muncă—muncă tenace, intensă, istovitoare — ca și știința. Artistul nu-i o pasăre care ciripește în neștire,

cheltuind fără sfortare un dar de la natură. Cu glasul pe care-l are cineva din nascare, poate cânta romane uşoare, desfătând la o petrecere pe prieteni şi cunoscuţi ; dar ca să ajungi mare tenor de operă, mai trebuie şi bătaie de cap... În apus, când un scriitor lucrează o mie de ceasuri la un volum, se spune că scrie prea repede... Lui Balzac, lui Zola, lui V. Hugo li s'a adus această imputare... ¹⁾).

La noi genialul Eminescu n'a fost un diletant. A trăit puţin şi a scris, în aparenţă, puţin, dar volumul lui de poezii cuprinde — concentrate şi şlefuite până la perfecţiune — o lume de gândiri şi simţiri originale, produsul a lungi ani de frământare, meditare şi continuă cetire... Fiecare vers este o invenţiune pentru eternitate, un fulger în exaltarea inspiraţiei... Ce ar fi ajuns acest Eminescu — care şi acum nu cred să fie inferior nici unui poet european — dacă ar fi trăit mai mult şi în alte condiţiuni, se poate întrevedea... ²⁾).

Dintre ceilalţi mari scriitori ai noştri,

1) Astăzi, la noi, sinistra indulgenţă a criticilor, a recenzenţilor, a diverselor instituţii, conrupe pe scriitori şi pe artiştii şi-i preface în nişte *fa presto* intriganţi... Presa descopere anual câteve mii de genii...

2) De ce nu s'a impus Eminescu străinătăţii?... Această problemă mă preocupă de mult... Acuma cred că pricina

unii au produs cantitativ puțin, au lăsat, fără remușcări, să se scurgă ani în trândăvie, mai preocupați de poza lor de artiști decât de vremea care fuge, dar puținul pe care l-au creat, cu maxima încordare a minții și a sufletului, oglindește o întreagă epocă și va rămâne deci la adăpost de dinteale vremii : gândiți-vă, spre pildă, la opera lui Caragiale, ori la romanul *Dan* al lui Vlăhuță...

...Pe când dintre scriitorii noștri de azi, unii zugrăvesc din belșug largi tablouri de moravuri, de o frumoasă gravitate epică, dar le lipsește compoziția, concentrarea artistică și criteriul etic ; alții au scris zâmbind, într'o întreagă viață de om, două trei volume de nuvelete *șarmante*, cu intenția hotărâtă „*de a face frumoși la cucoane*“, fără a le încorda mintea sau a le tulbura sufletul: mici tablouri de *genre*, pe cari le găsești în camerele laterale ale marilor expozițiuni și cari te destind de încordarea sălilor principale... Dacă primii îmi evocă mase de metal masiv — lustruit, dar nu destul de prețios—iar cei din urmă, mici bijuterii în *doublé*, Agârbiceanu ne dă —

trebuie căutată în faptul că romantismul murise de mult în Apus, când a scris el: Eminescu e romantic în felul scriitorilor dintre 1790 și 1830.

într'o parte cel puțin din întreaga sa operă — *aur nativ* : masiv, prețios, dar încă nelucrat.

* * *

Tânăra burghezie românească din Ardeal, de curând eșită din țărănime, a fost până la război o clasă conducătoare — nu stăpânitoare — într'un imperiu mare apusean, de cultură veche și de ordine burgheză. Prin desrobirea Transilvaniei, ea este pe cale de a fi absorbită de clasa stăpânitoare a Regatului, care ca clasă e mai veche, mai inteligentă, mai rafinată decât dânsa, dar într'o țară mai mică, mai orientală, de cultură mai nouă, — într'o țară care abea se pregătește să iasă din faza neoiobagă și „*de acumulare primitivă*“ (cum a numit-o Karl Marx). Cei cari înainte trăiau numai din muncă, au căpătat deodată posibilitatea de a exploata statul, țărănimea ori celelalte naționalități. Elementele mai proaste s'au adaptat numai decât, cele sănătoase rezistă. De aici, o serie de conflicte tragice, pe cari Agârbiceanu ni le prezintă în povestirile ultimului său volum, ce poartă titlul semnificativ : „*Desamăgire*“. În treacăt fie zis — și d. Agârbiceanu ar putea medita asupra acestei idei — leacul *desamăgirii* nu se

găsește în formula : „*Ardealul, ardelenilor!*“ (căci burghezia de dincolo e abia la începutul, iar cea de dincoace deja la sfârșitul fazei de „*acumulare primitivă*“), ci va veni de sine, când burghezia noastră va ajunge însfârșit clasă producătoare, adevărat burgheză, atât la țară, cât și la oraș.

Tratând aceste conflicte tragice, și desvăluind rănilile grele lăsate de război, Agârbiceanu s'a așezat ca observator în centrul epocii noastre. Povestirile sale te captivează, te turbură, te înalță, te întăresc sufletește. Durerile morale ale altora, autorul le simte ca pe ale sale, le 'nțelege adânc și le redă cu sinceritate. Ai crede că dintr'un respect religios pentru suferințele — văzute, nu născocite — ale semenilor săi, Agârbiceanu se ferește de orice mesteșugire, ca de o profanare... Eroii săi au inimi viteze (clasă sănătoasă !...): rănilile cele mai grele sfârșesc prin a se cicatriza... În sufletele întregi, suferințele morale au putere elementară, dar și forțele regeneratoare nu se lasă mai prejos...

Il numesc diletant pe Agârbiceanu, fiindcă operele sale nu sunt scrise cu maxima încordare a minții și a sufletului, ci în ceasurile pe cari i le-au lăsat libere alte ocupațiuni și preocupări...

Dacă durerile de după război ale Ar-

dealului — pe care în mod firesc atât de bine îl cunoaște — el le-ar studia oarecum științificește, strângând material; dacă apoi, izolându-se pe vre-un an de zile, ar organiza acest material în cadrul unui roman, și ar scrie acest roman chibzuind, meditând, frământându-se — și șlefuiind fiecare rând — atunci ar creă o operă de scriitor de vocație, o operă care ar rămâne vie pentru generațiunile următoare.

Dar și așa cum este, opera sa stă, în literatura noastră actuală, pe planul întâi; iar prin sinceritatea simțirii sale și prin noblețea sa morală, Agârbiceanu întrece pe toți ceilalți scriitori de astăzi.

C H I N A.

Asupra imaginațiunii europenilor, imperiul ceresc a exercitat întotdeauna o adevărată fascinare...

Pricinile acestei impresiuni sunt multe.

Întâi, fizionomia chineză. Celelalte rase de pe glob nu se deosebesc între ele atât de mult, cât se deosebește oricare din ele de rasa galbenă. O „piele roșie“, un australian, un negru chiar, ne amintesc — cu puțină bunăvoință din partea noastră — oarecari tipuri europene din țări sudice și din straturi populare. Chinezul însă, cu ochii lui ascuțiți și oblici, „de pisi-că“, pare căzut de pe altă planetă... Și apoi, trăsături deosebite de ale noastre suntem deprinși să găsim la rase „inferioare“; chinezul însă e mai civilizat decât noi !...

Al doilea, imensa întindere a țării — mai mare decât a întregii Europe. Inchi-să de toate părțile de ocean și de munți înalți, China formează o lume aparte.

Al treilea, numărul de necrezut al locuitorilor : un sfert ori a cincea parte din omenire. Și ca desime de populație, China (cu până la 400 de locuitori pe km. p.) înțelege cu mult India și Belgia, ținând locul întâi pe pământ.

Al patrulea, vechimea culturii chineze, care se pierde în noaptea timpurilor și pe care deja romanii o admirau în „țara mătășii“. Descoperiri și invențiuni de însemnătate capitală au fost făcute de oamenii galbeni înaintea noastră, iar rafinamentul lor în anume industrii ne umple de o admirație aproape mistică... China se bucura de o înaltă cultură, pe când barbara Europă era acoperită de păduri virgine. Din secolul al 12-lea, până la al 7-lea î. Ch., ne-a rămas *Și-King*, o admirabilă colecție de poeme lirice, politice și morale. În secolul al 19-lea î. Ch. China avea monedă.

Al cincilea, originalitatea acestei culturi. Haina, casa, mâncarea, obiceiurile, scrierea, gândirea și simțirea chineză nu seamănă cu ale noastre. De aceia în Europa cuvântul „chinezesc“ se întrebuințează adesea în înțelesul de *straniu*...

Al șaselea (și mai presus de toate !) acela imperturbabil echilibru social și psihologic, pe care timp de secole apusul l-a

asociat cu *zidul chinezesc* și a cărui faimă a ajuns până la noi sub forma dictonului: „*face pe chinezul*“.

Echilibrul acesta l-am înțeles în toată unica lui originalitate, citind zilele acestea un studiu în admirabila revistă socialistă vieneză „*Der Kampf*“ : „*Oekonomische und soziale Wurzeln des chinesischen Risorgimento*“. (Rădăcini economice și sociale ale Renașterii chineze).

China datorește echilibrul ei unei revoluțiuni politice și economice care s'a petrecut acum douăzeci și unu de secole (249 — 206 înainte de Ch.) și care nu-și găsește perechea în Istoria Universală. Fără amestecul unei clase burgheze, care pe vremea aceea nici nu putea să existe, regimul feudal a fost distrus și odată cu el și teocrația, iar aristocrația a pierdut nu numai proprietățile, ci și puterea politică: stăpânirea aparatului birocratic. *De atunci — și până acum câteva decenii — China a rămas o țară de țărani, condusă de o clasă de funcționari-intelectuali.*

Cum a ajuns poporul chinez la această expropriere ?

Imi închipui că prin excesiva înmulțire a populației. În loc să se alieze cu burghe-

zia, — ca în Europa, cu vreo 1600 de ani mai târziu, — puterea centrală născândă s'a unit cu țărănimea apăsată și a zdrobit feudalismul și teocrația 1).

Istoria chineză ne spune anume că mai întâi împărații învingători au căutat să-și formeze biroucrăția dintre feudalii învinși, — ca mai târziu, regii Franței ! — dar că aceștia s'au arătat rebeli noii stări de lucruri ; atuncia monarhia absolută și-a ales slujitorii dintre învățații eșiți din popor și grupați în școala confucianistă — întemeind mandarinatul, care trebuia să dăinuiască mii de ani... *Raționalismul*, trăsătura distinctivă a confucianismului, fusese îndreptat dela origine în contra teocrației care sprijinea feudalitatea apăsătoare... Intocmai ca Isus, dușmanul fari-seilor și al zarafilor din templu, Confucius întrupă aspirațiuni populare...

Cât de simptomatic este faptul că pe la sfârșitul secolului al 18-lea, adică cu două mii trei sute de ani mai târziu, filosoful raționalist Christian Wolf din Halle, popularizând gândirea raționalistului Confucius, fu denunțat de teologi lui Frederic

1) Împăratul Și-hoang-ti (259 – 210 i. Ch.), aproape contemporan cu Alexandru cel mare, s'a urcat la 13 ani pe tronul micului stat Țin, și până la anul 221 a ajuns să cucerească întreaga țară chineză, cât este azi, fără Manciuria.

Wilhelm I, regele Prusiei, care-l somă să părăsească țara până în 48 de ceasuri, sub pedeapsa de a fi spânzurat !... Care va să zică, după 2300 de ani, cugetările filosofului chinez miroseau încă a praf de pușcă, pe care teologii și feudații îl simțeau îndreptat în contra lor !... Cum se repetă istoria !...

Revoluția-tip consistând în împărțirea pământului, revoluționarismul chinez a luat-o înainte cu mii de ani revoluțiilor făcute de celelalte popoare de pe glob ! Dar tot chinezii au devenit după aceea poporul cel mai conservator de pe pământ...

Cum s'a petrecut aceasta ?...

Odată pământul împărțit la țărani, legile chineze, întocmite de împărați și de mandarini, au căutat să împiedice acumularea de pământ. În secolul al treilea după Ch., proprietatea unei familii a fost limitată la *un hectar* ! Țăranilor li se împrumutau bani, cu dobândă mică, din cassetă imperială. Și astăzi, un hectar e considerat ca o proprietate îndestulătoare pentru o familie de cinci inși ! O parcelă de patru arși răsplătește munca de zece ani a unui argat... Solul chinez — mâl adus de ape și de vânturi — este foarte pro-

ductiv, iar orezul — cum știe fiecare — formează o hrană atât de concentrată, încât cu doi pumni de orez te poți sătura pentru o zi întreagă (am făcut eu însumi experiența, în lagărul de internare). Țăranul chinez muncește din zori și până în noapte, neavând decât 15 zile de sărbătoare în cursul unui an ; și-i de o sobrietate vestită. Pe lângă asta, fiecare plugar se ocupă, în timpul liber, cu industria casnică, nu numai pentru trebuințele familiei, ci și pentru vânzare, în contul unui negustor. Și o face, nu de plăcere, ci de nevoie, fiindcă oricât ar fi de sobru și de harnic, minuscula parcelă, ea singură, nu-l poate hrăni... Odată ce țăranul a pus stăpânire pe tot solul țării, nu mai are delanimeni nimic de cerut ; trebuie să se lupte cu sărăcia și să iasă la capăt, cum o ști... Țăranii se ocupă cu torsul mătăsii, cu torsul și țesutul bumbacului, cu împletitul pălăriilor, al rogojinilor, al cuverturilor, cu confecționarea pantofilor de postav și de mătase, a instrumentelor muzicale și a altor obiecte din bambus, etc. Plugăria și industria casnică formează cei doi plămâni ai satului, ca, de altfel, și în India.

În studiul meu *Poezia chineză* (vezi „*Alte cercetări critice și filosofice*“), am arătat că în imperiul ceresc, în mod natu-

ral apărat, și așezat odinioară în afară de calea migrațiunilor și a comerțului universal, găsim „*clădirea culturală cea mai înaltă, pe baza cea mai îngustă : perfecționarea la extrem a unor sisteme primitive*“.

Asta se adeverește și în organizarea socială a Chinei, în care familia joacă rolul hotărîtor.

Chiar și după ce se căsătoresc, fii rămân în casa părintească : rămân cu copii, nepoții și strănepoții lor, așa că uneori găsești împreună cinci generații și până la o sută de inși ! Mai multe familii înrudite ocupă în sat un complex de case și formează împreună clanul (mai primitiv decât mirul rusesc și decât casta, indiană), care în evul mediu apusan se stinsese de mult. Clanul cel mai mare dă numele satului.

În familie, toată munca se face în comun și bunurile sunt de asemenea comune.

Clanul, *Tung-Te*, este o asociație politică, religioasă și cooperativă. Sfatul bătrânilor judecă și pedepsește : cu bătaia, cu excomunicarea și cu exilul. Cel mai bătrân din clan jertfește, ca preot, pentru sufletele strămoșilor. Clanul clădește și întreține o biserică (sala strămoșilor), o

școală și o magazie pentru păstrarea rezervelor și a uneltelor comune, agricole și industriale ; e solidar pentru biruri și datorii ; acordă credit efitin, sau fără dobândă, membrilor scăpătați, sau celor cari, după ce au făcut ucenicie, vor să se stabilească în oraș ca meseriași ; întreține la studii pe membrii cari se arată înzestrați, și le cumpără funcții. *Fiecare Tung-țe* aspiră să dea din sânul său un mandarin, spre onoarea și folosul clanului. Clanul este o asociație de credit, de consum, de producție și de vânzare. Chiar când se mută la oraș, individul rămâne încadrat în clanul său, în care-și păstrează toate drepturile și de care e sprijinit în orice ocazie...

La oraș, breslele încadrează în acelaș fel pe negustori și pe meseriași. În tot ce privește viața economică, individul rămâne în absolută dependență de breaslă, care împiedică proletarizarea, și despărțirea lucrătorului de mijloacele de producție. Breasla controlează măsurile și greutatețile, valuta, creditul, termenele de predare și de plată, asigurările, dobânzile, avansurile, numărul ucenicilor, asistența pentru membrii scăpătați, etc.

Feudalitatea și teocrația fiind distruse de mai bine de două mii de ani, iar bur-

ghezie orășenească neexistând până acum câteva decenii, clasa stăpânitoare eră formată din literați. *Noblețea aceasta a culturii nu-i ereditară*, ci se reînnoește mereu din popor, printr'un sistem de examene. Astfel clasa stăpânitoare rămâne în strânsă legătură cu straturile largi ale națiunii. Literatul chinez n'a avut niciodată caracterul clericului creștin sau mahomedan, al rabinului evreu, al brahmanului indian sau al preotului egiptean; cultura lui e curat laică. Mandarinii formau singura clasă bogată. Față de ei — până acum câteva decenii — însemnătatea economică și socială a negustorilor și a bancherilor eră mică, iar militarii erau de multe secole disprețuiți, ca „bandiți“.

Intr'o astfel de organizare socială, spiritul conservator trebuie să ajungă la o desvoltare fără pereche în Istoria omenirii.

De sigur, viața pe care o duceă țăranul chinez eră sărăcăcioasă; familia și clanul îi garantau însă viitorul, îl apărau de urmările boalei, ale bătrâneței, ale accidentelor, punându-l la adăpost de proletarizare. Nimeni nu-i acapară pământul, nimeni nu-l exploată, nimeni nu-i trezeă invidia. Chiar hărnicia ori lenevia insului nu-i înrîurea soarta. China întreagă

eră ca o imensă societate de asigurare : familiile, — și de reasigurare : clanurile și breslele — care excludea neprevăzutul din viața individului. Lupta pentru existență rămâneă aproape necunoscută. O viață foarte sobră, dar asigurată și liniștită, ferită de lupte și idealizată de tradiție...

De idealul socialist societatea chineză nu eră departe: „clasa muncitoare stăpână pe mijloacele de producție“ (cooperativele reprezintă azi ultimul cuvânt al doctrinei socialiste) și condusă de intelectuali deosebit de bine remunerați pentru aptitudinile lor excepționale... O mică deosebire : în locul egalității în confort mereu crescut prin cuceririle științei, egalitatea în sărăcia statornică a metodelor de muncă tradiționale !

Pentru intelectuali, un paradis. Remunerația după buget, ce-i drept, mică, dar în schimb, venituri mari, din daruri, din mită, din manipulațiuni de valută, din delapidări de impozite... Bogăția mandarinului nu supără poporul : slujbele se cumărau cu bani, și apoi, aproape fiecare clan își aveă mandarinul său, ajuns cu muncă multă și examene grele...

N'aveă dar chinezul tot dreptul, să privească disprețuitor, cu ochii săi mici, în-

guști și oblici, pe barbarii europeni, cari de mii de ani se sfâșie ca lupii : indivizii între ei, clasele între ele și o națiune, cu alta ?!... Acum 21 de secole înțeleptul împărat *Și-hoang-ti* a cucerit toată China și, distrugând feudalismul și teocrația, a întemeiat pacea internă ; pe urmă tot el, ridicând zidul chinezesc, a asigurat pacea externă. Și cu asta basta !...

Până la ziua judecății de apoi, China ar fi trăit într'o sfântă imobilitate, încoronată de cultul confucianist al strămoșilor și de resignarea budistă — dacă acum câteva decenii „blestematul capitalism european“ n'ar fi forțat porțile imperiului ceresc...

Dar despre aceasta, altă dată.

Adaus la tipărirea în volúm.

În câteva cuvinte, iată ce s'a întâmplat. Intrând cu forța în China, capitalismul european a dat naștere, fără voia lui, unui capitalism chinez, care ambiționează și se simte în stare să revoluționeze *el* întreaga economie a țării. Folosindu-se de suferințele — fatal legate de prima fază a industriei burgheze — ale celor câteva milioane de proletari chinezi, și în deosebi ale celor din industria minieră, rău exploatați, și numai de către străini —,

burghezia chineză, care deține aproape toate băncile, comerțul și o bună parte din industrie, s'a aliat cu proletariatul, cu funcționarii din comerț și industrie, aproape toți chinezi, cu studenții universităților, etc., și, afișând un socialism sui-generis, combinat cu teoriile enciclopediștilor, luptă să elimine pe europeni și influența europeană și să ia în mână frânele evoluției economice a cerescului imperiu.

KARL KAUTSKY ȘI SIONISMUL

Cum se comportă evreimea, când trăește în normale condițiuni *materiale și morale*, ne arată următoarele statistici : e vorba de procentul de căsătorii mixte, din numărul total al căsătoriilor evreiești.

In *Prusia*. Dela 1875 până la 1884, 10,1% ; 1885 — 1894, 12,4% ; 1895 — 1899, 16,9% ; 1900 — 1904, 19,3% ; 1905, 23,6% ; 1906, 23,3% ; 1907, 25,6%.

In *Berlin*. 1901 — 1904, 35,4% ; 1905, 44,4% (din două căsătorii evreiești, una e mixtă).

In *Frankfurt a. M.* 1905, 22,5% ; 1906, 26% ; 1907, 19,6% ; 1908, 30,7%.

In *Hamburg*. 1903 — 1905, 49,5%. Adică din două căsătorii evreiești, una eră mixtă. Ce-o mai fi azi, după cincisprezece ani, dată fiind repede progresiune ?...

In *Amsterdam*, 1899, 8,1% ; 1900, 8,8% ; 1901, 11,3% ; 1902, 13,6% ; 1903, 20,1%. Observați progresia : în patru ani, sare dela 8,1% la 20,1%.

În Italia, în Franța, în Anglia, în Statele-Unite, lipsește o statistică confesională. Naționalistul evreu Zollschan constată însă cu tristeță, că în aceste țări *evreimea este în plină dizolvare. În familiile „bune“ evreiești din Italia a devenit aproape regulă, de a se căsători copii numai cu creștini.*

În *Triest*, 1877 — 1890, 33,3%; 1891 — 1895, 38,5%; 1896 — 1899, 41,6% ; 1900 — 1903, 61,4% (mai mult de jumătate din numărul căsătoriilor evreiești sânt mixte).

În *Kopenhaga*, 1880 — 1889, 55,8% ; 1890 — 1899, 68,7% ; 1900 — 1905, 82,9% (optzeci și trei la sută !!!).

Fără să am o statistică pe anii 1905 — 1924, vă pot asigura că progreseșii și-a micșorat viteza ; căci dacă în 15 ani, dela 1890 până la 1905, cota a sărit dela 56% la 83%, apoi dela 1905 până la 1924, adică în aproape 20 de ani, ea n'a putut crește decât cu 17%, fiindcă peste 100% nu mai are cum.

Vă întreb : *ce teorie ar putea nimici e-locvența acestor cifre ?...*

Evreii naționaliști vor obiecta de sigur, că mișcarea sionistă (pe care cel mai de seamă sociolog din zilele noastre, Karl Kautsky, o osândește, numind-o o *utopie*

reacționară, dar la care a aderat fruntașul socialist francez Léo Blum și despre care și Eduard Bernstein vorbește cu simpatie) e menită să oprească, sau măcar să încetineze, procesul de absorbire a evreilor în masa popoarelor în mijlocul cărora trăesc.

La această obiecțiune răspund următoarele cifre :

Artur Ruppin, cel mai competent sfătuitor în chestiunile de colonizare a Palestinei, în cartea sa apărută la 1919, „*Reclădirea Palestinei*“, calculează că, realizându-se cele mai optimiste prevederi, va fi nevoie de douăzeci de ani, pentru ca populația evreiască în Palestina să ajungă la 1 — 1¹/₂ milioane de oameni. În fiecare zi însă, se nasc în lume o mie de evrei, ceea-ce face pentru douăzeci de ani (scăzând pe cei ce mor) mai multe milioane.

Prin urmare, în viața populației evrești din toată lumea, colonizarea Palestinei nu poate juca decât un rol cu totul secundar. În treacăt fie zis, Öttinger calculează că pentru această colonizare va fi nevoie de 4—5 miliarde de lei aur. Ballod constată la 1918, că din 600.000 de evrei germani, numai 10.000 (nici 2%) plătesc *șekelul* (contribuția anuală pentru reclădirea Palestinei). În Viena, la 1919, candi-

datul sionist a avut, din 100 de mii de voturi evrești, numai 7600. Un agitator sionist din România mi-a spus că evreimea din toată lumea contribuie la colonizarea Palestinei cu 10 milioane lei aur anual, ceea ce face 200 de milioane în douăzeci de ani — adică numai 4. — 5% din suma pe care Öttinger o crede necesară...

„Dacă în loc de a se lăsa călăuziți de parola: „proletari din toată lumea uniți-vă“, cea mai mare parte din evreii răsăriteni se grupează în jurul ideii de solidaritate națională a judaismului, pricina este că la ei numărul micilor patroni, a micilor negustori, a lucrătorilor în casă, a oamenilor cari „trăesc din aer“, întrece cu mult numărul proletarilor de industrie mare. Ori unde emigrează acest evreu neeuropenizat, rămâne străin între străini, nicăeri nu-i sigur de a fi tolerat. De aici, visul sionismului“.

„Dar, ciudat: în Palestina a mai existat odată un stat evreesc, întemeiat — sub protecțiune neevrească — de evreii cari trăiau în exil. Dar și atunci, — sânt mai bine de 2000 de ani — el nu prea atrăgea pe evreii din Diaspora.

„Cei mai mulți rămăseseră în Babylon, în Damask, în Alexandria, în Roma, etc. Ocazional făceau un pelerinaj în cetatea

sfântă. Intre străini trăiau mai bine decât în statul lor național.

„Imprejurările nu s'au schimbat de atunci”—scrie Karl Kautsky, în admirabila sa carte „*Rasă și Judaism*” (1921), din care luăm mai toate datele acestui articol ¹⁾.

*

De sigur, colonizarea, ori unde s'ar face, este o operă necesară, utilă Europei și umanității. Afară de asta, viața de specifică robie a ghetto-ului a vârît pe mulți evrei într'o înfundătură a vieții economice, așezându-i deacurmezișul evoluției sociale. Transformarea lor în materie primă țărănească (o mașină de un sistem învechit trebuie prefăcută în fier, din care poți turna apoi o mașină de sistemul cel mai nou) se impune.

Procesul s'ar fi operat mai cu înlesnire într'o regiune fertilă, dar în Palestina interesul evreilor coincide cu al Angliei și al Franței, și poate că acest fapt e menit să compenseze sterilitatea solului... E îngăduit să bănuiești, că dacă un evreu ca Léo Blum, care-i pur și simplu francez, fără

1) Kautsky stăruie asupra faptului că a luat în considerare și starea problemei sioniste după război.

nici o clauză, se pune în serviciul sionismului, o face în interesul patriei sale adevărate, care e Franța... În orice caz, variațiunea listei conducătorilor sioniști, concomitent cu jocul și alternarea feluritelor interese imperialiste, apare suspectă...

La urma urmei, colonizarea Palestinei, făcută cu groaznice sacrificii, de către evrei de ghetto răsăriteni, fascinați, ca orice element medieval, de o ideologie religioasă, va fi utilă, într'o oare care măsură, tuturor evreilor, ridicându-le moralul. O sută de inși pot contribui la crearea unei patrii în care numai unul se stabilește, după cum o sută de inși se asigură în contra incendiului, deși știu bine că numai casa unuia va arde... O adâncă decepție în amor aduce adesea la mânăstire pe fata cea mai frumoasă și cea mai curtată; tot așa o grea jignire suferită în patria adoptivă, poate aduce în pustietatea „țării sfinte“ pe un evreu de mult asimilat...

Ceeace nu trebuie uitat însă, este rolul *cu totul secundar* pe care e menit să-l joace Palestina în viața celor 14 milioane de evrei actuali (cari, — după V. Luschan — n'au fost decât 7 milioane acum vreo 20—30 de ani; și numai jumătate de milion, acum 150 de ani — ne spune Fishberg, în cartea sa clasică asupra etnogra-

fiei și antropologiei evreilor). Evreii nu sufăr, materialmente și moralmente, decât în societăți înapoiate din punctul de vedere politic și economic. Atașarea lor încăpățanată la o religiune arhaică, la niște moravuri feudale și la un jargon pe care l-au cules în drumul rătăcirii și cu care n'au nici în clin, nici în mână, este o stare de boală, datorită înapoerii poporului în mijlocul căruia trăesc, și în primul rând, îngrămădirii silite în anume provincii rusești, cari formau pentru ei un adevărat ghetto. Prin emanciparea lor, odată cu dărîmarea feudalismului; prin răspîndirea celor trei-patru milioane de evrei ruși între cele 160 de milioane de ruși creștini (cam 2%); *prin crearea unei industrii puternice, cerute de debușeul intern al țărănimii împroprietărite*; prin accesul evreilor la *toate* ramurile de activitate, — chestiunea evreească se va rezolvă și în răsărit, *luând acelaș curs ca în apusul Europei*. Din acest punct de vedere, Kautsky desaproabă, aproape cu violență, risipa de bani și de energie, prilejuită de mișcarea sionistă — bani și energie, cari se sustrag luptei pentru progresul politic și economic al patriei adoptive...

Kautsky e poate prea pesimist, din punctul de vedere al intereselor sioniste,

când afirmă că Arabia e ca și neatârnată politiceste ; că Mesopotamia, Egiptul, Syria vor ajunge peste câteva decenii independente, iar până atunci se vor desrobi tot mai mult de protectoratul Europei ; că bieții coloniști evrei vor deveni victimele acestui proces. „Trebuie să considerăm ca un adevărat noroc pentru evreimea suferindă, faptul că colonizarea Palestinei se va face foarte încet. Astfel putem spera, că nu vor fi prea numeroase victimele politicei sioniste, care în fond nu face altceva, decât să transporte pe evrei — cu enorme cheltueli și cu mari sacrificii din partea emigranților — din țări în care pogromurile se apropie de sfârșit, în regiuni în care pogromurile vor începe cu cea mai mare violență, îndată ce programul sionist va ajunge cât de cât la realizare. O atare pervertire a propriilor intențiuni în contrarul lor, e inevitabilă, când în loc de a scoate regulile acțiunii tale din cercetarea realității prezente, te lași sugestionat de stafii reînviolate din trecutul depărtat“.

„Nu în Palestina, ci în răsăritul Europei se hotărăște soarta acelei părți din evreime care suferă și-i apăsată : și nu pentru câteva mii, ori, în cazul cel mai bun, pentru câteva sute de mii, ci pentru opt

până la zece milioane de oameni... Ca orice revoluție *burgheză*, revoluția bolșevică a adus și ea emanciparea politică a evreilor. *În curând o fermidabilă industrie va înălța evreimea săracă, din starea de proletari pauperi („halb Lumpen-proletarier“) la situațiunea onorabilă de proletari de mare industrie. Numai pe calea asta pot ajunge masele evreești la o existență omenească. Sionismul slăbește pe evrei într'un moment istoric decisiv, prin propagarea unor tendinți cari în practică echivalează cu dezertarea de sub drapel“.*

„E lucru sigur, că cu cât emanciparea evreilor va fi realizată în mod mai temeinic, cu atât ea va duce mai repede la dispariția judaismului“.

„Tocmai îngrămădirea silită pe un spațiu mic, care produce pauperismul evreesc, crează astăzi aparența unei naționalități evreești“. „Am văzut că evreii au dezvoltat în gradul cel mai înalt însușirile de *orășan*, de cari progresul umanității are mai ales nevoie. De aceea numărul minuscul de evrei apuseni a dat un uimitor de mare număr de spirite epocale, o lungă și mândră serie, dela Spinoza până la Heine, Lassale și Marx... Acești uriași ai spiritului nu și-au putut însă desfășura puterile decât părăsind judaismul reacțio-

nar, și adesea în opoziție conștientă și desăvârșită cu dânsul — NU CU EVREII.

„Evreii au devenit un factor eminamente revoluționar, *judaismul însă, un factor reacționar* : o ghiulea de plumb legată de piciorul evreilor progresiști ; *unul din cele din urmă resturi ale evului mediu feudal, un ghetto social, rămas în conștiința și'n sufletul evreului, după ce getto-ul real a dispărut*. Atâta timp cât judaismul există între noi, n'am eșit încă cu totul din evul mediu. *Cu cât mai repede va dispărea judaismul, cu atâta va fi mai bine pentru societate și pentru evrei*. Această dispariție înseamnă o înălțare la putere, bună stare și prosperitate, deschiderea unui imens câmp de acțiune. Ahasverus va ajunge în sfârșit la odihnă. Va continua însă să trăiască în amintirea oamenilor, ca cel mai mare martir al umanității, care a suferit cel mai mult din partea ei și i-a dăruit cel mai mult“.

Și soarta evreilor români, nu în Palestina se hotărăște, ci în politica țării românești. Va pacta burghezia liberală cu capitalul străin, va intra burghezia evreiască în partidul liberal, iar proletariatul evreesc în partidul socialist, se va ridica o formidabilă industrie românească, evrei-

mea se va româniza complet, va pierde Sâmbăta, jargonul, zuluŃii de acum trei mii de ani ¹⁾, sufletul de slugă — și nici o pagubă nu va fi pentru nimeni.

Adaus la tipărire în volum.

Analizând logicește ideologia naționalistă și comparând-o cu realitatea, te confundzi într'un abis de absurditate !... După teoreticianii naționalismului, Belgia, Elveția, țările sud-americeane, Statele-Unite ale Americii, ar trebui să se descompună !... (Parc' aud pe anume oameni politici dela noi, cum se răŃoiau înainte de rășboi, cu o fudulie de capră râioasă, caracteristică claselor parazitare: „România nu-i o amestecătură ca Statele-Unite ale Americii!“... O mai barocă trufie și un mai burlesc dispreț nu se pot închipui !...). Celții, Bascii, ar trebui să-și întemeieze state deosebite !... Istoria Universală nu ar fi decât un lung șir de trădări și renegări !... Toată clasa noastră stăpânitoare, și în genere orășenimea românească, ar fi formată din trădători și renegați !...

În realitate, națiunile sunt produsul violenței și al întâmplării (în cazul cel mai

1) Pe care-i purta deja regele semitic Barrekub din Samal (Zengirli) pe la 730 i. Ch.

bun, al unor interese economice), fără nici o considerație de rasă, religie, limbă și cultură, și se mențin prin interese materiale, cărora cele morale li se suprapun. *Realitatea pozitivă este statul*. O limbă și o cultură de stat, comune tuturor cetățenilor, sunt de dorit. Prin firea lucrurilor și fără nici o constrângere, ele tind să slăbească alte limbi și culturi, existente înăuntrul țării. Acestea însă pot continua să existe, fără nici o pagubă pentru nimeni.

Sionismul este o operă engleză de colonizare, care se folosește de împrejurarea că o parte din evreimea răsăriteană se află din punctul de vedere economic într-o stare bolnavă. Societățile medievale îngăduie existența unui număr excesiv de samsari, mici negustori, etc., pe cari astăzi evoluția tinde să-i prefacă—în bună parte—în proletari. Evreul însă, prin specializarea lui seculară, adesea nu vrea, ori nu poate să devie proletar. Colonizarea, sprijinită de interese engleze și de filantropie evreiască, și aurită de ideologia sionistă, îi înlesnește metamorfoza.

„Judaismul“, a spus Heine, „nu-i o naționalitate, ci o nenorocire“ și anume, o *maladie culturală, suprapusă maladiei economice*. Aceiași *ideologie sionistă, însă, care ușurează însănătoșirea economică e-*

vreilor cari pleacă (dar aceştia nu reprezintă nici măcar procentul de înmulţire al populaţiei evreeşti), *îngreuiază însănătoşirea evreilor cari rămân.*

Popoare de ţărani, ca ungurii, saşii, etc. pot cere să fie considerate ca minorităţi. *Evreii, însă, nu;* căci asta ar îngreuiă însănătoşirea lor economică şi culturală, menţinând *tarele* vieţii bolnave de ghetto; şi i-ar pune şi într-o situaţie falsă, alimentând şovinismul naţionalist, care are la bază interese de concurenţă economică şi care ar porni campanii cu lozinca : „nici un ac dela jidani !“... Economia politică ne învaţă, că, de fapt, capitalul nu-i o plată pentru muncă, ci un *depozit*, pe care lucrătorii, consumatorii, etc., îl încredinţează industriaşului, comerciantului ori bancherului, pentru ca aceştia să-l fructifice în folosul obşteii. *Nu este deci admisibil, ca un capitalist evreu să hrănească idealul de a emigră în Palestina...*

Propaganda sionistă ar trebui pusă pe adevărata ei bază : operă filantropică de colonizare. Menţinută în limitele unei opere de filantropie — pe cari de fapt sionismul nici nu le va depăşi vreodată — această propagandă nu poate supăra pe nimeni. Grecii, armenii, etc., dela noi, ajută şi ei pe connaţionalii lor.

SPENGLER DESPRE EVREI.

Să dau mai întâi câteva lămuriri asupra unora din concepțiunile lui fundamentale.

După dânsul, naționalitatea nu se întemeiază, nici pe comunitatea de origină, nici pe aceia de religie și nici pe aceia de limbă ; iar la națiunile aparținând culturii „magice“ sau arabe — musulmani, persi, evrei, armeni, bizantini, etc. — nici măcar pe comunitatea de teritoriu.

Mediul cosmic lucrează cu atâta putere asupra omului, încât veneticul îi — adesea numai după două generațiuni —, caracterele fizice ale locuitorilor de baștină.

Limba și dogmele religioase, omul le schimbă cu cea mai mare ușurință, adaptând, însă, *formele* noi și trecătoare, *fondului* vechiu și statornic.

Naționalitatea este un fenomen curat

psihologic, — un proces de conștiință. Când un individ ajunge să spuie în forul său intern, în deplină sinceritate : „noi englezii“ — a devenit englez, chiar dacă părinții lui au fost ruși, greci sau de orice altă naționalitate. Conștiința națională e întemeiată și cimentată de soarta comună, de evenimente mari istorice, realizate ori suferite în comun. După Spengler, e greșit să zicem spre pildă : „românii au fost despărțiți timp de veacuri și numai la mijlocul secolului al nouăsprezecelea au luat hotărârea de a se uni și de a forma o singură nație“; ci trebuie să zicem : „actul politic al unirii a creat o nație nouă — nația română, — din două națiuni deosebite : moldovenii și muntenii“.

Cu un extraordinar lux de amănunte convingătoare, Spengler dovedește că culturile : islamică, evree, armeană, parsă, bizantină, nu numai că au fost în genere contemporane și au evoluat în acelaș timp și în acelaș fel, dar ele nu sânt de fapt decât *nuanțe ale aceleiași culturi* (arabe), izvorîte din acelaș suflet asiatic, stăpânit de aceeaș intuiție fundamentală : concepțiunea „*magică*“ despre lume (concepțiune după care o luptă continuă se dă în tot locul între spiritele bune și cele rele, iar a-

ceste spirite pot fi aservite prin formule magice) ¹⁾.

În sânul acestor culturi, naționalitatea

1) În monumentală „*Anthropologie*“, apărută la începutul anului 1924, sub direcțiunea prof. Eug. Fischer, urmașul lui Gustav Schwalbe, cu colaborarea celor mai de seamă etnografi, preistorieni, etc. germani, Eug. Fischer afirmă :

1) Că rasa mediteraniană (sud-europeană) nu este identică cu cea orientală (arabă), cum susține Prof. Hoernes și mulți alții, ci numai deaproape înrudită cu dânsa ;

2) Că poporul român face parte din rasa orientală (arabă), iar nu din cea mediteraniană ; la capitolul *rasa orientală*, ni se dau ca ilustrații : un algerian din nordul Africei, *alături de o româncă în costum național*.

Cum e în afară de orice îndoială, că rasa arabă a creat limbile semitice, ar rezulta de aici că poporul român a vorbit când-va o limbă semitică.

Mărturisesc sincer, că m'ar amuza (din punctul de vedere politic !..) să văd confirmându-se aserțiunea lui Eug. Fischer. Convingerea mea științifică însă este, că măsurători făcute în masă, în școlile și căzărnilor românești, vor dovedi contrarul :

1) Că poporul român este în covârșitoarea lui majoritate brachicefal, iar nu dolicocefal, ca rasa arabă.

2) Că o bună parte ($\frac{1}{4}$?) sânt blonzi.

3) Că chiar în regiunile de stepă ale Munteniei, înrudită e mai mult cu brachicefalul vestasiatic (care are unele trăsături comune cu rasa arabă) decât cu rasa arabă. E destul să ne gândim că în stepa noastră numai vara e călduroasă și secetoasă, iarna însă e foarte rece.

Despre poporul evreu (cu care se asociază la noi termenul de semit) antropologia ne spune, că'n antichitate numai o mică parte, așezată în sudul Palestinei, era de rasa arabă ; această parte a luat, la răspândire, drumul mării și o regăsim astăzi la evreii spanioli și apuseni ; cea mai mare parte însă, era brachicefală, ca armenii, etc., a luat, la răspândire, drumul uscatului și formează astăzi populația evreiască din Prusia și, în genere, din orientul Europei.

De unde rezultă că'n România, nici românii și nici evreii nu sânt de rasă semită.

e formată de credinți comune — „*consensus*“ — și este independentă de un anumite teritoriu. Popoarele, în vrâsta tinereții acestor culturi, au trecut în mase, cu cea mai mare ușurință, dela o religie magică la altă religie magică (Spengler numără printre dânsule și păgânismul decadent), și pe de altă parte, au expus aceeaș dogmă religioasă în limbi diferite : arameică, ebraică, greacă, arabă, etc.

Când culturile îmbătrânesc, ele se petrifică, încetează de a evoluă și se aseamănă atunci cu arborii complect putreziți cari rămân totuși în picioare, cu crăcile uscate întinse spre cer. În starea asta — pe care Spengler o numește „*felahă*“ — au ajuns azi toate culturile magice.

Între anii 500 — 0, evreii au avut epoca lor „merovingiană“, când s'au constituit ca națiune „magică“, independentă de teritoriu și fără unitate de rasă. Între anii 0 — 500 se cuprinde vrâsta tinereții lor — epoca lor „gotică“, de cavalerism și de înflorire a creațiunii religioase. Religionea mozaică s'a întins atunci din Spania până la Schantung în China și a creat creștinismul primitiv (pe care l-a repudiat abia în timpul împăraților Trajan și A-

drian) Mișna și Apocalyptica. Evreii erau țărani, meseriași, mici negustori ¹⁾; negoțul mare îl făceau egiptenii, grecii și romanii. La 500 începe „*barocul*“ evreesc, care, în mod cu totul unilateral, apare occidentului ca epoca de strălucire spaniolă. În acelaș timp cu parșii, islamii și byzanții, evreii ajung să stăpânească formele economiei și științei orășenești. Tarragona, Toledo și Granada erau orașe mai ales evreești. *Evreii formează o parte însemnată din aristocrația maură. Manierele și formele lor desăvârșite, spiritul și cavalerismul lor, le admiră și caută să le imite aristocrația apuseană din timpul cruciadelor ;dar și diplomația, strategia și administrația statelor maure nici nu pot fi imaginate fără aristocrația evree, care nu-i inferioară în „rasă“ (adică noblețe) celei islamice. Există atunci — ca odinioară în Arabia, un Minnesang evreesc — o înaltă literatură și o știință luminată evree. Când Alfons al X-lea de Castilia, a dispus, pe la 1250, să se facă o nouă hartă planetară de către învățați evrei, islamiți și creștini, sub conducerea rabinului Isaak ben Said Hassan, aceasta eră o creațiune*

1) Kautsky arată din contra, că negoțul mare ne dă cheia psihologiei și răspândirii evreilor din vechime.

a gândirii magice, nu a celei faustiane. Însă în Spania și în Maroc locuiau numai o mică parte din *consensus* evreesc. O mișcare puritană în contra talmudului și pentru Tora pornește la 760 din Siria, unde se naște și secta iconoclastă a creștinilor pauliciani, și sufismul islamic — trei curențe religioase magice, absolut identice în fond. Scrieri rabinice, anti-puritan, apar dela Cordova și Fez până în Persia și Arabia de sud. Pe la anul 1000 partea vestică a consensului evreesc se pomenește deodată în mijlocul tinerei culturi occidentale. Ca și Parșii, Byzantinii și Moslimii, evreii se aflau în vrâsta *civilizației de oraș mare*, pe când lumea germano-romană trăia la țară, sau în mici târguri cu suflet rural; primii, deja aproape felahi, cei din urmă, aproape încă popor primitiv: o înțelegere nu era cu putință. Evreul nu pricepea adâncă sentimentalitate gotică, *burgul* și *domul*; creștinii nu pricepeau inteligența superioară, aproape cinică, și gândirea bănească. De aici disprețul și ura reciprocă, isvorite din lipsa de „*contemporanitate*“. Străzile de oraș mare ale ghetto-ului erau cu o mie de ani înaintea orașului gotic. Occidentalului legat de *patria* lui, națiunea „magică“ îi apare că ceva neînțeles și sinistru. Atunci

s'a născut legenda jidovului rătăcitor. Când un rabin din Mainz, unde se află pe la anul 1000 cea mai însemnată școală talmudică din lume, se ducea la Salerno, la Kairo, la Basra sau la Merw, se simțea acasă în orice ghetto. Dar la fel erau atunci și Grecii, și Parșii, și Islamiții. Cel mai mic ghetto reprezintă o bucată de oraș mare. Locuitorii lui, întocmai ca în împietrita societate indiană și chineză, se împărțiau în caste : *deoparte rabinii, cari erau brahmanii și mandarinii evreilor, de altă parte mulțimea de culi sau fellahi.* Gândirea comercială rece, mult superioară mediului ambiant, o aveau Evreii, întocmai ca Parșii în India, ca Armenii și Grecii în sudestul Europei, ca Chinezii în California. Contrastul dintre evrei și popoarele înconjurătoare *nu are nimic de a face cu termenii* —, de origine filologică — *de arieni și semiți !... Armenii și Perșii nu pot fi deosebiți de evrei și deja în Europa Sudică și în Balcani, o deosebire fizică între creștini și evrei abia dacă există.* Evreismul, ca toate culturile magice sau arabe, este rezultatul unei uriașe misiuni. *Până în timpul cruciadelor națiunea evreiască se primenește neconținut prin convertiri și renegări în masă. O parte din evreii esteuropeni seamănă fizicește cu cre-*

știnii din Caucaz, o altă parte, cu tătarii din sudul Rusiei, iar evreii occidentali, cu maurii nordafricani. Evreii nu mai au Istorie; cultura lor s'a împlietrit. Veacurile au pentru ei tot atât de puțină însemnătate, ca și pentru Islamiți, pentru biserica greacă și pentru Parși. Agitațiile istoriei occidentale ei le-au cunoscut cu 30 de generații în urmă. Ce-au înțeles din cruciade *byzantinii*, de aproape înrudiți cu evreii? Bolșevismul nu este altceva decât lupta evreilor civilizați, în contra tinerei Rusii țariste. Impietrirea culturii iudaice o regăsim la islamul de azi, la creștinii *byzantini dela cruciade încoace*, la chinezi, la egipteni, etc. De secole religia mozaică a rămas aceeași, în Bombay ca și în Kairo. În emoțiunea religioasă, unii cad în extaz, alții încep a jucă, întocmai ca dervișii din orient. Creștinismul primitiv este coplect străin omului faustian (occidental), care a creat o altă religie, a lui proprie, deși în forma dogmelor creștine. Lupta evreilor în contra religiei, a naționalismului și a „reacțiunii”; și pentru „libertate”, „democrație”, socialism și înfrățirea popoarelor, nu este de fapt decât lupta concepțiunii „magice” despre lume, în contra celei „faustiane”. Există socialiști evrei, „atei” convinși, cari pun curelele și țin ri-

turile mâncării. (Spengler inventă. În viața mea n'am auzit de un astfel de caz. H. S.). De când occidentul s'a civilizat, evreii au luat în primire metodele lui economice și științifice, cu toată superioritatea bătrâneții. În Occident și în America vor fi absorbiți în curând de popoarele în mijlocul cărora trăesc. Islamul, care în Orient a înghițit pe persani, pe evrei, pe nestorieni și pe monophysiti, are sol sub dânsul. *Grecii de asemenea*. Parșii trăesc, în India, în sînul unei civilizațiuni și mai fel-lahe decât a lor și sînt astfel apărați de pieire. Evreii din occident însă, neavînd nici un petec de pămînt al lor și trăind în vârtejul unei civilizațiuni puternice, merg repede spre absorbire...

„P Ă C A T“

Dramă de d-na **L. Petrescu**

O doamnă, hrănind nevinovate ambiții literare, a scris o tragedie și i-a prezentat-o d. Brătescu-Voinești, care a găsit-o minunată. Normal ar fi fost, ca d-sa să se fi mărginit a o recomanda Teatrului Național. Piesa s'ar fi jucat (cum s'a și jucat), criticii teatrali ar fi recenzat-o molcom, găsindu-i mai multe sau mai puține cusururi ori calități, și — în cazul cel mai rău — opera reîntra fără sgomot în neant.

D. Brătescu, însă, entuziasmat până la paroxism de geanialitatea debutantei („o sinteză de Carageale, Coșbuc și Vlăhuță“), a conceput planul, fără precedent în analele lumii, de a consacra această primă creațiune a d-nei Petrescu, în ședință plenară a Academiei Române, încă înainte ca cerneala manuscrisului să se fi uscat pe deplin.

„Am început s'o citesc pe la 11 și am ter-

minat-o pe la unul după miezul nopții, gătit de emoție. Imi venea să deștept pe ai mei, ori să plec să găsesc prieteni, cărora să le împărtășesc admirația care nu mai încăpea în mine. Căci, doamnelor și domnilor, cetisem cea mai frumoasă, cea mai bine făcută dramă ce s'a scris în românește“.

Prin această declarație, însoțită de dezvoltări ce se vor ceti mai jos, drama *Păcatul* a devenit simbolul acelei inflațiuni literare pe care eu o consider ca un pericol de moarte pentru cultura română. Desagramentele unei disecări amănunțite, autoarea le datorește deci în întregime d-lui Brătescu.

Dacă suntem literaricește săraci, leacul nu este să tipărim bancnote a căror valoare reală să fie de 50 de ori mai mică decât cea nominală... În felul acesta încurajăm trândăvia. Nimeni nu-și va mai încorda puterile până la acel grad neobicinuit pe care-l cere adevărata creație... Diletanzezi puțin — și cauți prieteni și sprijinitori... Principalul sânt intrigăria și combinațiunile, iar nu munca și talentul... Decât un car de minte, mai bine un dram de „noroc“... Și norocul se poate forța (asta și fac mulți din scriitorii de azi...).

Ci leacul este să traducem din operele clasice străine ; cum s'ar zice , să împrumutăm capital străin în valută forte, cu care să ne silim să scoatem la lumină latentele bogății cari nu se poate să nu existe în această țară...

„Despre această piesă vreau să vă vorbesc“ — urmează d. Brătescu — „pentru că mi-am zis: *dacă descoperirea unor hrisoave sau inscripții vechi, care aruncă o lumină asupra trecutului nostru, sau o născocire științifică, pot face obiectul unor comunicări la Academie, de ce n'ar putea face obiectul unei comunicări, descoperirea unei lucrări de mare valoare literară ?* Și apoi sunt încredințat că exprim părerea unanimității colegilor mei, afirmând că *Academia română nu trebuie să-și mărginească rolul la: a contrasemna verdictele opiniei publice, ci că ea are dreptul, ba datoria, să formeze sau măcar să călăuzească această opiniune, și această datorie i-se impune cu atât mai vârtos, cu cât acei ce, prin presa noastră, se încumet să îndeplinească misiunea de îndrumători ai gustului și opiniei publice (bine înțeles, cu unele foarte lăudabile excepțiuni) au uneori o cultură foarte sumară, alteori un spirit în nepotrivire cu sufletul poporului românesc“.*

Intre teribila gafă a d-lui Brătescu și pretențiunea de a călăuzi opinia publică în numele Academiei, contrastul este de un comic burlesc... Notez în treacăt și monopolul „înțelegerii sufletului românesc“.. Ca să fii critic literar în România, trebuie să fii român neaoș ori măcar grec... Ți este interzis unui român să critice pe Goethe ori pe Zola... Înțeleg!... Indată ce-i vre-o neputință de apărat, principiul protecționist e bine venit... D. Brătescu a scris în adolescență câteva istorioare drăgălașe, cum se găsesc cu sutele în revistele de familie nemțești. Parte prin vina împrejurărilor (nuveletele contrastau plăcut cu literatura decadentă de pe vremuri), parte prin vina entuziasmului meu dela 23 de ani, d-sa a ajuns la o reputație pripită și exagerată¹⁾. Băiat „de familie“, abil și mlădios, ca toate mediocritățile, d-sa a devenit vicepreședintele Academiei române și primul expert literar al țării, deși în 40 de ani n'a publicat decât alte câteva mici istorioare și n'a înaintat cu un milimetru mai departe decât a fost în adolescență. Gafa colosală pe care o co-

1) Vițiul criticii române este exagerarea valorilor. Eu am exagerat une-ori cu 100-300%, d. Ibrăileanu, cu 1000%, d. Lovinescu, cu 10.000%, d. M. Dragomirescu, cu 100.000%, d. Iorga, cu 1.000.000%, recenzenții de ziar, cu 10.000.000%.

mite acum, este un fel de sancțiune naturală și corespunde exact disproporției dintre ce *valorează* d-sa și locul pe care-l ocupă. Se spune în Germania, că un om înălțat pe nedrept, are el însuși grija de a arăta prin faptele sale că nu-i la locul său (că și alți academicieni nu-și merită locul, nu-i un motiv...).

Piesa *Păcatul* este o compoziție de școlar și are următoarele cusururi :

1) intriga e banală și compusă copilărește, din 13 coincidențe neverosimile ;

2) situațiunile sânt trase de păr, pentru a fi senzaționale ;

3) atitudinea autoarei în fața subiectului e turbure din punctul de vedere etic ;

4) personagiile sunt create cu reminiscențe literare ;

5) psihologia lor e stereotipă, ca la teatrul de păpuși, fără a fi justă : ea nu corespunde epocii în care se petrece acțiunea ;

6) tragedia e povestită *cu ușurință* — așa cum brodează o domnișoară de pension un brigand pe o cuvertură, bucurându-se de pitorescul figurii sumbre sub pălăria calabreză, fără a se gândi un moment că brigandul taie beregăți din cari curge sânge...;

7) dialogul e artificial — *din cap* ;

8) stilul e abstract, fără culoare și fără caracter, un amestec de „mahala“, de „jurnal“ și de roman de senzație.

Acestea și alte cusururi vor reeși din analiza ce urmează

„Piesa *Păcatul*, a doamnei Lucreția Petrescu, e o dramă în 3 acte și un prolog. Fără a fi o dramă istorică, acțiunea se petrece în Iași, pe vremea lui Vasile Lupu, în casa logofătului Bogdan Dragnea Merișanul, și e, atât prin acțiunea ei, cât și prin caracterul personajilor și prin graiul lor, *o admirabilă evocare a acelei epoci*“.

„Prologul cuprinde două mici tablouri.

„In primul, Jupâneasa Maria, soția logofătului Bogdan, vorbește cu baba Tudora, bătrână doftoroaie și femei de casă, despre grija care le frământă pe amândouă. Jupâneasa Maria, în pragul unei foarte apropiate maternități, se gândește cu spaimă ce va fi peste un ceas, când se va întoarce soțul său, care e în drum spre casă, dacă se va întâmpla ca și acest al 5-lea copil să fie tot fată! „Bogdan a vrut să aibă băieți“ — zice ea babei Tudorii, — „cine să-i poarte înainte numele de care e așa de mândru? Și întâi, când am rămas cu Sanda, dorința lui a fost o rugăciune: „Atât ași dori, Mario, să fie un băiat“. La Floarea, dorința lui a fost poruncă: „Băiat să fie, mă 'ntelegi?“. Amenințare a fost la Anca: „De n'o fi nici acum băiat, te trimet pe tine și pe țâncii tăi la mănăstire și-mi iau o roabă, o țiitoare, să-mi facă un băiat“. Și a fost tot fată...”

„La sosirea celei de-a patra fată (pardon:

fete !), Călina, a fost o urgie. Boerul a *smuls copila din leagăn și a vrut s'o arunce pe geam, afară, în zăpadă...* Și ar fi făcut-o, dacă nu se nemereă de față, soră-sa, Maica Fevronia, stărița mănăstirei Brazi, care a intervenit să-l potolească.

„*S'a potolit, dar s'a legat atunci cu strașnic jurământ să mai aștepte odată și dacă copilul ce o veni va fi tot fată, să-și gonească soția, cu copii cu tot, ca pe-o netrebnică de rând*“.

„Cu această teamă 'n suflet așteaptă jupâneasa Maria ceasul ușurării și n'are pe nimeni care s'o ajute :

„La cine să alerg, să cer dreptate?“ se plânge ea. „Străină sunt și singură. Bietul tăicuțu mort în surghiun ; pe maica n'am cunoscut-o... Să mă arunc la picioarele lui Vodă, să-mi spui păsul ? Ce preț are cuvântul meu, fata Sărdaru-lui Jorgu, surghiunit de Vodă ? Pot grăi ceva ? Grăit-am *când m'au dat lui Bogdan pe mine și averea surghiunitului meu tată* ?“

Teama ei sporește încă. Soțul, împiedicat în drum de viscol, a trimis poruncă să-i iasă înainte argați cu cai odihniți. Roaba care aduce vestea, în prag, când vreă să iasă, își aduce aminte : „A ! și a mai spus Zamfir că a poruncit Stăpânul să-i trimitem *îndărăt* (?) știre cu băeții, de i-a sosit în casă bucuria ce așteaptă de atâta vreme, *că de nu, își ține jurământul* !“

Să notăm mai întâi o primă coincidență, foarte rară : o femeie naște cinci fete la rând...

Apoi, felul cum jup. Maria povestește

tragedia ei casnică babei Tudora, care o știe pederost, că doar a luat parte la dânsa, e stângaci.

Logofătul Bogdan ne apare :

1) ca un temperament de o violență criminală ;

2) ca un om nebun : e gata să omoare — fără nici un folos pentru dânsul — un copil nevinovat ;

3) ca un bărbat de o prostie patologică: e încredințat că femeia poate zămisi, *ad libitum*, băiat ori fată, și că prin amenințări îi va putea extorca un băiat. Mai mult decât atât : pare convins că *chiar și în ultima oră* înaintea de naștere, femeia deține mijlocul de a schimba sexul copilului: alt înțeles nu are amenințarea pe care o transmite nevestii prin argatul Zamfir, și care vine să întărească toate celelalte amenințări din trecut.

Vrut-a d-na Petrescu să ne zugrăvească pe logofăt ca pe un individ cu totul excepțional : ca pe un monstru, ori ca pe un paralizic general...?

Nu. D-sa ni-l prezintă ca un om normal, doar puțin cam iute din fire !... „Nu-mai dintr'atâta, vedeți ce bine e, dela început, zugrăvită figura tatălui ? E grozav logofătul Merișanu, un boer aprig, mândru de numele lui și dornic de un urmaș

care să i-l poarte cu fală“ — ne spune și d. Brătescu, cu acea tocită sensibilitate morală, care trece ca un fir roșu prin mai toată literatura de azi.

E firesc să ne întrebăm atunci, dacă într'adevăr s'a putut purta astfel un boier teafăr la minte, pe vremea lui Vasile Lupu ?...

Eu cred că *nu*. Boerii aceia aveau altă morală decât a noastră oficială de azi — o morală pe care noi o respingem ; dar *aveau* o morală ; și acea morală nu admitea pruncuciderea și nici isgonirea femeii și a copiilor nevinovați. Boerii aceia erau oameni primitivi, dar tocmai de aceia, prin excelență sănătoși ; nu intra deci în psihologia lor, să jertfească copiii — sânge din sângele lor — trufiei de a-și perpetua *numele* (adică, o simțire elementară, uncea cerebrale !).

Autoarea a făcut două păcate : întâi, că din frivolitate, din dorința de sensațional, din necunoașterea epocii, a creat, ca tip normal, un boier hidos, cum nu erau cei din vremea lui Vasile Lupu ; și al doilea, că în fața acestui tip hidos, dumei și d-l Brătescu, însuflețiți de un patriotism *oțetit*, necunoscut odinioară, iau o atitudine de admirație (ori măcar de to-

leranță), pe care nu ar fi luat-o cu nici un preț boerii de pe vremea lui Vasile Lupu.

O atare întâmplare s'ar fi povestit pe atuncia c'o sănătoasă și elementară indignare (din „tâmpit“, „smintit“, „turbat“, „apucat de ducă-se pe pustii“, nu l-ar fi scos pe logofăt); iar nici decum c'un zâmbet încântat de cucoană care brodează bandiți pe-o cuvertură, fără a se gândi un singur moment că banditul tae beregăți din cari curge sânge...

„Ce mă fac ? Ce mă sfătuești să fac ?“ imploră jup. Maria pe baba Tudora.

Mama Tudora. Ascultă cu răbdare, stăpână. Știi, doar, ți-am spus, că alaltăieri, Smaranda cea frumoasă, de nici nu o credea-i țigancă...

Jup. Maria (nerăbdătoare). Smaranda, fata de casă. Știu (cum eră să nu știe ?). *Ce vrei să spui cu ea ?* (stil „Vasile Lupu“...).

Mama Tudora. Ți-am spus că a născut alaltăieri un prunc. Dar nu ți-am spus că dânsa a murit azi dimineață, că pruncul e un băiat frumos, ca de boier, și că nu l-a văzut nimeni până acum. Când am văzut copilul Smarandei că e băiat și pe dânsa că se pierde, mi-a dat Dumnezeu un gând. Am adus copilul la mine în cămăruță: Nimeni nu l-a văzut. Și de întreat, n'a întreat nimeni. Cine să întreb de un biet copil de roabă ? Și acum, stăpână, de o fi tot fată, copilul ce aștepți, o iau binișor și o duc la mine în cămăruță și pun în loc și arătăm stăpânului, când o veni, pe pruncul Smarandei“.

După prima coincidență (cele cinci fete la rând), urmează deci altele :

2) o roabă frumoasă naște taman în dimineața aceleiași zile ;

3) roaba moare născând ;

4) copilul e băiat ;

5) nimeni nu știe de copil, decât baba care a moșit-o pe mamă (curios !);

6) Jup. Maria nu are nici o rudă căreia să i-se plângă ;

7) logofătul e pe drum în ceasul facerei.

Operația schimbării copiilor e răscunoscută, din legendele și tragediile antice, din basmele noastre populare și din „Majestatea sa banul“ de Ponson du Terrail.

Jup. Maria respinge la început planul doftoroaiei. Dar aflând de apropiata sosită a soțului, se adresează babei : „ai auzit? Acum o să vină Bogdan. Spune-mi, mai ai vreun sfat ? *Mai poți ceva ?*“ (stil „Vasile Lupu“! — Acest *poți* e repetat de șase ori). Insfârșit, se hotărăște.

În tabloul al doilea, Jup. Maria a născut și a schimbat copii. Intră Bogdan. Ne așteptăm să-l vedem scos din minți de nerăbdarea de a afla dacă noul născut e băiat ori fată: e doară un om care aruncă copii în zăpadă și hotărît să-și isgonească

familia... Ei bine, nu : vorbește foarte liniștit :

Bogdan. Bun găsit ! Mi-a spus Safta că avem în casă un oaspe nou. Dar ce oaspe e ? *Doritul băiat*, ori tot...

„Doritul băiat“ este o expresie de calmă retorică... Când i-se spune că-i băiat, o bucurie nebună îl cuprinde : „văzuși tu, femeie, că și frica e bună la ceva ?... *De frică mi-ai dăruit feciorul*“.

Vorba lui Zelig Schor : „asta-i teoria mea și nu sânt doctor“!...

Cred că cetitorul a băgat de seamă *artificialitatea* dialogului și a limbei : e o limbă *din cap*, care amintește, puțin vorba de mahala, puțin stilul de ziar și puțin romanele de senzație; totul, coafat, — ușor și 'n grabă — arhaic-național...

D. Brătescu e de altă părere :

„*Acesta e prologul și e o minune. Un dialog de un natural, de o precizie și de o sobrietate încântătoare. Nici o vorbă de prisos și o limbă admirabilă, ferită și de neologisme, ferită și de arhaisme căutate*“.

Iată câteva probe de limbă admirabilă și încântătoare :

„Vei vorbi cu Armașul și ce vei regulă cu dânsul ?“

„Mai mult decât să mă omoare, ce poate ca să-mi facă ?“

„Mai ai vreun sfat ? *Mai poți ceva ?*“

„Fetele nu trebuie nimic să întrebe“.

„Dar vorba lui atât am repetat-o (stil „Vasile Lupu“). Etc.

„Actul întâi se petrece după nouăsprezece ani. Cuconul Iliș, presupusul fecior al logofătului Bogdan, crescut și răsfățat de dânsul, a ajuns băiat mare, frumos, voinic și aprig. El e stăpân în casă, el poruncește. Toți îl tem (*îl tem ? A teme pe cineva, înseamnă în românește după cât știu, a fi gelos ?...*) și nimeni nu-i iese din voie. Și e un stricat și un cinic Iliș. A batjocorit pe Păuna, una din fetele de casă și acum a pus gând rău Crisantei, pe care o urmărește stăruitor. Crisanta e fata lui Merișanu, socotită de toată lumea ca fata roabei Smaranda.

„Două din cele două fiice ale Merișanului sunt măritate, duse la casele lor, au rămas aici două: Anca și Călina.

„Anca, fiica de-a treia, iubește de doi ani, în taină, pe Drăgan, feciorul armașului Udrea. Băiatul, dus la învățătură în țara leșească, înainte de plecare, i-a luat un inel și i-a trimis o năframă cu busuioc, rugând-o să-l aștepte ; și acum, după doi ani, s'a întors, iar mâine armașul Udrea va să vie să ceară pentru dânsul lui Merișanu mâna Anchii.

„Scena în care Anca mărturisește mamei sale dragostea ei, tănuită cu atâta grijă dela plecarea lui Drăgan, *e de o gingășie și de-o frumusețe fără seamăn. Mă gândeam, după cetirea a-*

cestei piese : care din marii noştri scriitori ar fi putut-o scrie ? Şi am ajuns la încheerea că numai Caragiale în colaborare cu Vlăhuţă ar fi putut făuri un asemenea giuvaer. Caragiale, pentru precizia indicaţiilor, pentru grija motivării fiecărui act al fiecărei personajii, pentru năturala dialogului, pentru perfecţiunea facturii, pentru măestria succesiunii scenelor, pentru înălăturarea oricărei piedici la înaintarea acţiunii. Singur însă Caragiale n'ar fi putut-o face. Scenele dintre Jupâneasa Maria şi fiica sa Anca, nu le-ar fi putut scrie Caragiale. Intreaga făptură a Anchii, fecioara sfioasă, „călugăriţă“ cum îi zic ai casei, care poartă de doi ani în suflet o dragoste curată ca cristalul, eră străină, necunoscută lui Caragiale. Vlăhuţă, da, ar fi putut crea un tip ca Anca şi poate încă şi mai uşor Coşbuc, autorul Cântecului fusului : V'aduceţi aminte :

*Eu mi-am făcut un cântec stând singur'n iatac
Eu mi-am făcut un cântec şi n'aşi fi vrut să-l fac...*

ori :

*„Şi plâng că nu mă vede
Măicuţa mea că plâng...“*,

Extraordinar !!! Şi faţă de această sinteză Caragiale — Vlăhuţă — Coşbuc, presa, ticăloasă, tace, chitic !... (Un cunoscător va simţi în tirada d-lui Brătescu patosul rusesc al lui Gherea...).

„Anca îşi mărturiseşte mamă-sii (îşi e de prisos) dragostea şi presimţirea ei (şi

„își“, și „ei“!), că armașul Udrea vine s'o ceară.

„Și de n'o fi așa ? întreabă mamă-sa la sfârșitul scenei.

— „O, mamă ! De n'o fi așa, am mâine timp destul s'o aflu și am toată viața să sufăr... Dar până mâine lasă-mi visul meu drag ! De doi ani trăesc pentru ziua asta. Vezi singură din ce subțire fir mi-e țesută nădejdea. Nu mi-o destrămă c'o vorbă (visătoare): *un inel.. o năframă...* (tremolo !) ca 'n basmul ce-mi povestiai când eram mică... și basmul se sfârșia întotdeauna bine : cu nunta lui Făt Frumos cu fata care-l așteptase credincioasă“.

Pasajul îmi aduce aminte de o tiradă scrisă pentru Aristița Romanescu, de d. V. Leonescu, într'o piesă a d-sale. Dar acolo eră vorba de mahalagii din zilele noastre, cari citiseră pe Xavier de Montepin și visau „*să meargă la București, să trăiască între flori, ascultând murmurul apei lîne*“...

Despre scena, pe care, după d. Brătescu, numai Caragiale în colaborare cu Vlăhuță și Coșbuc, ar fi putut-o scrie, eu afirm că ar fi compus-o cu ușurință, *la 14 ani*, cel mai prost din cârpacii literari de azi (dintre diletanții de talent, nici unul nu s'ar înjosî s'o iea asupră-și).

Mai că-mi vine să bănuiesc buna credință a d-lui Brătescu...

Logofătul are alte planuri. El vreă să se încuscrească cu urmașul Udrea, dar nu prin Anca.

Trimite să-l cheme pe Iliăș, care tocmai sărise călare peste poartă (ca haiducul Codreanu) ; pintenii îi sunt năclăiți de sânge, iar calul, spetit, e schiop ; a stricat florile în grădină și a lovit cu calul pe grădinar, răsturnându-l și umplându-i obrazul de sânge (l-au ridicat servitorii de jos). (Cu acest prilej una din fetele logofătului, Călina, face următoarea drăgălașă observație : „Vezi Anco, râdeai de mine, că plâng pentru o mixandă și tu acum îl plângi pe moș Petre, grădinarul. Dar nu e mai frumos ca mixandrele mele !).

Bogdan îi spune lui Iliăș, că vrea să-l însoare cu Sultana, fata armașului.

Iliăș (mirat). Pe mine ? E rândul Ancăi (el se gândește la Crisanda).

Bogdan. Las' pe Anca. Nu-i ia nimeni ce am hotărît pentru dânsa. Ce copil ești și prea ești bun la suflet ! Dar gânditu-te-ai, că măritând pe Anca, îți înjumătățesc averea, pe care vreau să ți-o las întreagă ție.

Chiar dacă un boer de pe vremea lui Vasile Lupu s'ar hotărî să călugărească cu deasila două fete ale sale, pentru a lăsa fiului toată averea, nu ar spune-o într'un mod atât de brutal: „nu-i iea nimeni ce am hotărît pentru dânsa“.

Iliaș (distrat). Ce frumos cântă Crisanda... Dar ori cum, nu grăbi prea mult nunta. Mai lasă-mi răgaz.

Bogdan (amenințător, în glumă). A! ștrea rule, te-am înțeles. *Umbli după doi epuri.*

De intenția lui *Iliaș* de-a silui și pe *Crisanda*, după ce siluise pe *Păuna*, boerul face haz...

Logofătul explică apoi și soției planurile sale.

„*Jupâneasa Maria*. Nu mai pricep.

Bogdan: Fiindcă, în loc să aștepti, tăcând ca o femeie cuminte, îmi tai mereu cuvântul. Uite, *Mario*, ce am socotit eu. Eu sunt bătrân. Mi-aștept ca mâine ceasul morții. N'ai vrea să rămâie *Iliaș* așa singur, de capul lui. Nu că e rău băiatul, dar e tânăr și eu l-am cam răsfățat. Ce să fac? Mi-e atât de drag, bată-l norocul! Tu știi cât l-am dorit și cât l-am așteptat. Ai vrea să-mi poarte cu cinste numele. Avere îi las destulă. Mă tem de îndemnurile tinereții lui aprinse. Il văd cam muieratic. Ii sclipesc ochii după fuste. Cât trăesc eu, nu-i dau pas să calce prea mult cu stângul; dar când n'oi mai fi eu, ce te

faci tu, o biată femeie? De-o vrea să-ți aducă, cine știe pe cine, noră în casă, cum ai să-l înfrânezi tu, când el deloc nu te-ascultă? N'am văzut eu! Acum i-se scurg ochii după Crisanta.

Jupâneasa Maria (revoltată): Bogdane, ce vorbești?

Bogdan: Ei lasă, ce te turburi așa? Doar n'o fi cea dintâi dintre fetele tale de casă... D'aia și zoresc să-l dau la casa lui. Armașul Udrea, când îi va fi socru, va ști să-l înstruneze.

Savurați delicateța acestui personaj... Cum îl va struni socrul pe drăguțul de urmaș, menit să poarte cu fală numele de Merișanu, nu se prea vede... De altfel, între tatăl, care ieă în căsătorie cu deasila pe Maria, aruncă în zăpadă copii nevinovați, vrea să-și isgonească femeea și copiii, își nenorocește fetele din trufie, etc., și fiul, care umblă să siluească fete, nu știm care e mai bun...

Jupâneasa Maria: Armașul Udrea socrul lui Iliș? și Anca și Drăgan?...

Bogdan: Iar te pripești cu întrebatul? Ce zor am de Drăgan? Armașul n'are numai feciori. Sultana, fata lui mai mare, e cam de-o seamă cu Iliș. Și-i rumenă ca o cireasă pârguită. Vor fi așa de potriviți amândoi. Și i-o trece și lui Iliș focul de fete de casă.

Jupâneasa Maria: Dar armașul nu vine pentru Iliș, vine pentru Anca. Ce faci cu Anca? Ce-i spui lui Drăgan?

Bogdan : Așa îi spui lui Udrea : Voia dumitale de a ne uni copiii mă cinstește mai mult decât ași putea grăi. Dar Anca, chiar după voia ei, e sortită să meargă la mănăstire...

Jupâneasa Maria (dureros, vrând să întreru-pă) : Nu, Anca nici...

Bogdan : Așteaptă să isprăvesc, căci așa nici până mâine n'oi sfârși ce am de spus. Anca după voia ei și a noastră, e sortită să se călugă-rească. Dar fiindcă vreau cu tot dinadinsul să ne înrudim prin copiii noștri, cer, eu acum, pen-tru Iliș al meu, pe Sultana. Și fiindcă vreau ca singurul meu fecior să-mi poarte numele cu cin-ste, îi dau încă din viață, moșia Măgureni, cu sate, mori, eleșteu, prisaca cu viile și livezile, brădetul cu tamazlâcul de vite și de oi, oprind pentru bătrânețele noastre numai Merișanii, ca-re tot lui i-ar rămâne, fiind singurul fecior. (Ca-re va să zică, nuntă să fie !... Cine cu cine se că-sătorește, e lucru secundar...).

Jupâneasa Maria : Doamne sfinte, ce faci cu fetele ?

Bogdan : Ce să fac ? Ileana, Floarea nu sunt măritate ? Nu sunt înzestrate ?... Anca, de când eră mică, hotărât-am s'o trimet sorii mele, mai-ca Starița Fevronia... Va fi mai târziu stariță la Brazi, în locul ei. Nu e puțină cinste.

Jup. Maria : Și întrebat-ai pe Anca, de vrea să meargă la mănăstire ?

Bogdan : Fetele nu se 'ntreabă, se supun (sin-taxa lasă de dorit).

Când logofătul află că Anca iubește pe Drăgan, se 'nfurie, o brutalizează pe ne-vastă-sa, amenință s'o trimeată pe Anca

legată la mănăstire : cum de a îndrăsnit să-și ridice ochii la un bărbat, fără știrea și învoirea tatălui ei ? Pe Anca și pe Călina le-a destinat de mici călugăriei. „Nu vrei doar ca, tot măritând și înzestrând, să-mi las flăcăul sărac ?.. Ori ai vrea să-l bag grămatic la Armașul ? Nici atâta n’ar putea fi, cu câtă carte știe... Și acum am isprăvit... (Văzând gestul de protestare al Mariei). Vezi să-ți fie mâine toate bune la ospăț. Asta e treaba femeii“...

Jup. Maria : Gândește-te la Dumnezeu !

Bogdan : M’am gândit. De aceea îi dau pe Anca să-i slujească...

Ce ghiveciu, de slujnice siluite și de fete călugărite cu deasila, *ad maiorem gloriam dei...* Mândria de familie a logofătului nu-i decât o josnică trufie...

„Se poate închipui un dialog mai natural, mai precis, care să-ți zugrăvească atât de desăvârșit personagiile și raportul dintre ele și atât de evocator al epocii în care se petrece acțiunea ? (urâtă construcție de frază !...). O repet. în afară de autoare, numai Caragiale ar fi putut scrie această scenă“.

Bietul Caragiale !... Trebuie să rabde să i-se puie în spinare figurile acestea banale, pastişate după alte nenumărate piese...

Dacă ar trăi, ar umple cu d. Brătescu Mof-
tul român...

SCENA X.

Jup. Maria, Crisanda, apoi Iliș. Intră Crisanda.

Crisanda. (vorbește singură). Doamne, dar unde să fie stăpâna ? Și conașul Iliș ? Il așteaptă stăpânul la cină. O fi în grădină ?

(vrea să se coboare în grădină).

Iliș. (urcă treptele și apare în cerdac). Pe mine mă cauți. Crisando ? Aici sunt. (o ia în brațe).

Uite,, mă ai în brațe.

Crisanda (apărându-se). Lasă-mă, lasă-mă.

Iliș. Nu te las, până nu'mă săruți odată. Și deseară, când te culci, lasă fereastra odăii deschisă. Mama Tudora și așa e surdă, dar când doarme, trebuie să fie și mai surdă.

Fii sigură că nimic nu aude.

Crisanda. (desfăcându-se). Lasă-mă. Numai asta n'o mai fi. Eu nu sunt Păuna. Mai bine mă arunc în fântână.

Iliș. N'ai decât să te arunci pe urmă. Mai bine fă ce-ți spun. Să nu-ți pară rău. (Vrea s'o surprindă).

Jup. Maria. (apărând și smulgând pe Crisanda). N'o atinge, netreb...

Iliș. Ce ai zis mamă ?

Jup. Maria. (stăpânindu-se). Nimic. (Crisandei). Tu, de acum, Crisando, ai să dormi la mine în odaie, pe lavița de sub iconostas. Du-te acum, Crisando. (Crisanda ese, către Iliș). Nu ți-e rușine, Iliș ? Doar crescut-ați împreună și ți-e ca și o soră. (altmintrelea n'ar fi nimic).

Iliaș. (râzând). Sora mea, o slugă ? Glumești, mamă. (ese).

(*Cortina*).

Iliaș poate să aibă din naștere un caracter mizerabil, dar a crescut în casa boerului : făceau boerii de pe vremuri astfel de porcării în fața mamelor lor ?!... Eu unul *n'o cred...*

La începutul actului următor, Anca se pregătește de plecare la mănăstire. Lucrurile s'au petrecut după voia logofătului Bogdan.

Iată însă că sosește, ca *deus ex machina*, negustorul armean Agop, cu stofe, poadoabe și juvaericeale, trimis de logofăt jupânesei Maria, ca să aleagă daruri de nuntă. „Călina, care scotocește toate lăzile aduse de Agop, dă într'una din *ele* peste niște cutioare roșii cu o cruce pe *ele* și-l întreabă ce-i în *ele* (*ele, ele, ele !* Parcă scria mai bine d. Brătescu ?!...).

Agop : Să văd... Nu știu nici eu... (se uită atent. Speriat). O ! Doamne, *mi-am uitat, când am zis* (*spus*—cu voia d-nei Petrescu !..) să aducă aici cutia (închizând-o repede, fără a o încuia). Să pun cutia bine, să nu umble nimeni. *Acolo(!)* nu e marfă pentru nuntă. (*Se învârtește cu cutia prin odaie și la urmă o pune pe laviță, la o*

parte, în dreptul *Anchii*). Cred că nu sunt p'aci copii (p'aici ?!...) să umble *înnăuntru* (?... stil „Vasile Lupu“ !...

De ce nu lasă cutia în ladă ? ! Ce sunt aceste fasoleli cari amintesc pe ale jandarmilor lui Offenbach ?!...

Jup. Maria : Dar ce e acolo, Jupâne ? Ce poate fi de spaimă ?

Agop : O ! Nu-i nimic (tainic). Un negustor trebue să aibă orice marfă... De toate... i-se cere. Acolo e un praf, ce dă un somn adânc, din care nu te mai scoală nimeni (ce interes are Agop să mărturisească că face comerț cu otrăvuri ?...).

Jup. Maria : Și le-ai pus într'o cutie cu arome și sulimanuri ?

Agop : Așa mi-a venit lădița mai alaltăeri din Veneția. N'am avut timp să le despart : marfă de zi și marfă de noapte. Se cere și asta câteodată și se plătește bine. (Anca se apropie și ascultă cu interes).

Cum vedeți, la cele 7 coincidențe dela început, se mai adaugă următoarele :

8) i-se trimite lui Agop din Veneția o lădiță, în care otrăvurile stau alături de arome și sulimanuri ;

9) Agop n'a avut timp să le despartă ;

10) Călina dă peste cutioarele cu otravă ;

11) în loc să ascundă cutioarele în fun-

dul lăzii, Agop le pune pe.... laviță, în dreptul Anchii ;

12) după ce mai întâi a mărturisit, fără frică de pedeapsă, că face comerț cu prafuri de ucis oameni.

Ne-am așteptă ca jup. Maria, care-i un inger de femee, să-l dea pe Agop pe mâna... parchetului. Dar nici nu se gândește: ce-i pasă ei, de ce se întâmplă în alte familii !...

Agop vorbește de un mare meșter *talian* : în mijlocul stilului de roman de senzație, un arhaism ori mahalagism neașteptat...

Anca iea o cutioară cu otravă și o pune în sân. „N'a observat-o nimeni decât mama Tudora, care cu un semn ușor arată Mariei gestul Anchei“.

Rămânând singură cu Anca, jup. Maria o întreabă foarte liniștit :

Spune drept, fata mea, de ce ai luat din cutia armeanului praful lui înveninat ? Ce vrei să faci cu otrava lui Agop ? Spune ?

(Anca pleacă capul și nu răspunde nimic).

Jup. Maria. Anca mea, răspunde mamei tale, care ți-e gândul ? (pauză). Nu vrei să vorbești ? Așa de mare păcat ai plăsmuit în minte ? Par'că nu-mi vine a crede. (Infiorată). Pe cine vrei să omori, Anca ? (Anca, cu capul în mâini, face un semn de protestare, de negare).

Jup. Maria. Atunci, ce gând ai ? Nu răspunzi ?

Ai amuțit ? Dă-mi atunci praful. Il ai în sân. Hai, dă-mi-l.

Anca (isbucnind). Nu, mamă, lasă-mi-l. Pe nimeni nu vreau să omor. Pe nimeni.

Jup. Maria. Ce vrei să faci atunci ? (*Anca* tace iarăși).

Jup. Maria. Pentru Dumnezeu, *Anco*, nu mă chinui ca pe mucenici. Spune-mi gândul tău întreg. *Poate ți-oi fi de folos. (?)*

Jup. Maria, odată ce bănuiește că *Anca* vrea să otrăvească sau să se otrăvească, se arată prea calmă...

Anca îi destăinuiește chinurile ei sufletești și-i mărturisește că-i hotărâtă să se otrăvească chiar în seara asta. „Se scoală să plece. *Maria* se ridică și dânsa, întinde brațele s'o rețină ; dar se clatină, să cadă *Anca* o susține, o așează pe laviță, cu înduioșare : Ce faci, măicuță ? *Te-am speriat ?* (Pentru atâta lucru ?!...).

Dar să-l ascultăm pe d. Brătescu :

După plecarea lui *Agop*, *Jupâneasa Maria*, rămasă cu *Anca*, o întreabă ce a luat din lădița lui *Agop*. Nu vă citesc această scenă, nu pentru că ar fi prea lungă, *o nu !* nu e lungă deloc, e exact cât trebuie să fie ; n'ai putea să tai dintr'însa fără pagubă, nici un singur cuvânt. *Nu v'o citesc*, pentru că ar deveni prea lungă comunicarea mea ; *nu v'o citesc*, dar îmi pare rău, căci e admirabilă. În această scenă, la sfârșitul

căreia, Jupâneasa Maria, după ce jură Anchii pe icoana preacuratei că de n'o va putea scăpa, vor împărți otrava, reușește să i-o ia, — mama își dă seama de toată nenorocirea situației sale.

Observați maniera lui Dobrogeanu-Gherea... Entuziasmul d-lui Brătescu se îmbracă în procedee străine, de eficacitate probată...

Pentru ca cetitorul să poată judeca în cunoștință de cauză, reproduc în întregime renumita scenă : afirmările nu au nici o valoare, dacă nu sunt întemeiate pe documente.

...Să sfârșesc mai iute, să nu văd cu ochii cum pregătiți lui Iliasi, ceia-ce-mi eră sortit mie. Nu-l dușmănesc, mi-e frate ; — dar lui tot una'i eră, să ia pe sora lui Drăgan ori pe alta. Dar tata a vrut așa. Din norocul meu fă-rămișat i-a făurit lui nunta. Pe mine mă dă în lături, ca pe-o buruiănă. Dar am și eu un suflet! Sărac sufletul meu, ce clocotește într'însul de o lună încoace ! Și de câte ori n'am vrut să mă arunc în iaz.

Jup. Maria. Anco ! Pentru numele lui Dumnezeu !

Anca. Dar m'am gândit la d-ta, mamă, și asta m'a ținut în loc. Și credeam să am destulă stă-pânire, să merg până la capăt, fără să gem. La ce să te amărăsc zadarnic. Dar azi mi-a fost prea mult să îndur. Azi mi-a trimis îndărăt Drăgan inelul, ce i-l dădusem acum doi ani. Știi că ți-am spus, mamă. Inelul meu ce îl purtase, ca

pe un lemnisor sfințit, ca pe o moaște legat la gât. Uite'l mamă. (îl arată). Zicea că i-a adus noroc acolo prin străini. Dar acum nu-l mai păstrează. Și mi-a cerut năframa 'napoi. Că tata i-a spus că eu nu-l vreau. (pauză, suspină).

Jup. Maria. Fata mami !

Anca. Și nici măcar să mă gândesc la el fără păcat, nu pot acum, când mi-e cumnat. Și zicea Călina, să stau la nuntă aci să-l văd. Să-l știu cumnatul meu. V'aș fi făcut vre-o rușine și un păcat. Mai bine eră să plec, să mă îngrop de parte, să nu mai aud, să nu mai știu nimic de aci. Și așa eră să fie, de nu venea Agop. Dar când l-am auzit vorbind de somnul, în care adormi fără să suferi, de somnul din care nu te scoală nimeni, n'am stăpânit îndemnul, să-i fur o cutioară. Vreau să sfârșesc chiar astă seară. Măine ar fi prea târziu. Măine cu rădvanul la mânăstire. Nu puteam pângări acolo Sf. lăcaș cu fapta mea. Mai bine aci, să vadă tata ce a făcut, să afle Drăgan cum nu l-am vrut. De e păcat, să dea tata seama, el m'a împins. Și cum m'ați chinuit. Tot ce pregăteți aci în fața mea. Azi daruri de nuntă Sultanei și mie mătăanii. Lui Iliș lămâiță și mie tămâie. De ce m'ați oropsit așa ? Nu sunt și eu copilul vostru. Plângi, mamă ? Ei ! ai vrut să-ți spun. Ți-am spus. Acum știi ce îndur de o lună. Și am tăcut mereu. Și praful să nu mi-l ceri, că nu-l dau. Tot ca tata sunt și eu : hotărîtă în vrerea mea (pauză). Am spus tot ce aveam pe suflet. E ca și cum m'aș fi spovedit înainte de moarte (se scoală să plece. Maria se ridică și dânsa, întinde brațele s'o rețină ; dar se clatină să cadă. Anca o sustine, o așează pe laviță, cu înduioșare). Ce faci, măicuță ? *Te-am speriat ?*

Jup. Maria. (abiă vorbind). Lasă, lasă. Nu-i nimic. De tine să vorbim. Să vorbim cât mai e vreme; ai drept... Am fost prea slabă. M'am supus tatălui tău ca întotdeauna. Și-ți cunoșteam doar dragostea. Amarnic te-am chinuit. Dar te-am văzut și pe tine așa supusă și tăcută. Știut-am ce-ți clocotește în inimă? Acum mi-o spui. Nu-i încă prea târziu (pauză. Se gândește). Dă-mi praful Anco. Nu pot să-l știu la tine. Și-ți făgăduesc... (se întrerupe). Nu știu eu singură, ce am să fac, dar îți făgăduesc, că tot ce poate un om, nu un om — o mamă — voi face, ca să te fericesc. Ingăduie-mi câteva zile. Și de n'oi putea nimic (simplu), l'om împărți pe din două. Dar mai așteptă. Voi merge la tata (?) lui Drăgan. Și-i voi spune...

Hotărîrea celor două femei, de a muri, la nevoie, amândouă, e cam *pripită*... „Sfârșitul scenei tot trebuie să vi-l citesc“. (Acest sfârșit e de o forță shakespeariană și d. Brătescu nu-i poate rezistă) :

Anca : Imi spui s'aștept câteva zile? Ai uitat că mâine plec? Vine însăși Sfinția Sa, Maica stărița, să mă ia. (Ei și? Doar nu eră s'o călugărească imediat?!...).

Jupâneasa Maria : Așa e... oricum, dă-mi-l. Până mâine e mult... Imi dă Dumnezeu vreun gând.

Anca (clătinând din cap) : Mi-l ceri zadarnic... Zicea Agop că mori dormind... De mi-l iei, mamă, m'oi chinui mai mult. Vrei să mă găsești mâine în iaz, sau atârnată de vre-o grindă?

Jupâneasa Maria (răcnind înnebunită) : Anco, destul. Dă-mi-l. De nu te ajut cu nimic până mâine, ți-l dau *îndărăt*. (Indărăt sună urît. Il găsim de mai multe ori în piesă). Ți-o jur (pune mâna pe icoană). Pe maica Precista ți-o jur !

Anca (înfiorată) : Iată-l, mamă. (Scoate din sân cutioara și i-o dă, îi sărută mâna).

Jupâneasa Maria (blând) : Noapte bună, Anco.

Anca (se 'ntoarce în dreptul ușii, hotărîtă) : Pe mâine, mamă.

Văzurăți sfîrșitul ? Sfidează geniul lui Shakespeare ! Cred că abiă vă mai țineți în picioare de emoție !... Maria „răcnește înnebunită“ la idea că fica ei s'ar putea spânzura, totuși jură pe Maica Precista să-i dea *îndărăt* otrava, dacă nu i-o însuflă Dumnezeu vre-un gând de mântuire...

„În vremea asta Iliș, în grădină, cu gândul la Crisanda, a pus un cobzar să-i cante un cântec trăgănat de dragoste. Intră Crisanda și în scena ce urmează se roagă de Jupâneasa Maria s'o scape de cuconul Iliș, care o urmărește neconținut. Ii dă șirul de mărgean pe care, cu sila, i l-a dat băiatul ! „Și mi-a poruncit, stăpână, să-i duc eu astă seară vinul fiert cu mirodenii, ce-l bea la culcare. A zis să nu i-l mai ducă mama Tudora, că i-l aruncă în cap. Eu să i-l duc (rugător). Să nu mă trimeți, stăpână. Așa mi-e de frică de conașul Iliș dela o vreme încôace“.

S'a nimerit că Iliș, de când a zăcut de

lingoare, bea în fiecare seară câte un pahar de vin cu mirodenii. Altfel Jup. Maria nu l-ar putea otrăvi. Este a 13-a coincidență și cea mai fatală : nimic nu ne-a făcut să bănuim că voinicul care sare călare peste porți, ar avea nevoie de doctorii.

Jup. Maria. Bine, Crisando. E bine că mi-ai spus. Dar lasă-mă singură. (coprinzându-și fruntea). Mă tem că-mi ies din minte.

Crisanda. Ți-e rău, stăpână ?

Jup. Maria. (stăpânindu-se). Nu, nu. Du-te. (Crisanda ese).

Jup. Maria. (ia mărgелеle lăsate de Crisanda, le rupe și le aruncă cu desgust departe). *Ți-ai ridicat cam sus ochii, slugoiule. Pe Crisanda o vrei acum ?* (Doar nu-i, ca Păuna, simplă fată de casă !). De-ar ști armașul Udrea cui dă fata. Unui ticălos, care în *ajunul nunței*, vrea să *ademenească fete*. Ce-ar fi de i-aș spune armașului ? Poate că asta ar strică nunta. Să-i spun, dar când ? În noaptea asta ? Făgăduit-am Ancai, că până mâine s'o ajut cu ceva. (stă gânditoare). Iliș nu o iubește pe Sultana, asta e sigur. Lui îi e tot una, de o ia ori nu de nevastă. Dacă m'aș ruga umilit de dânsul ; poate l-aș înduioșa. I-aș povesti cum Anca a vrut să se omoare, cum îl iubește pe Drăgan de atâta vreme, poate i-o fi milă. Ii e soră, cel puțin el așa crede. Să încerc. Să mă duc la dânsul ? (deschide puțin fereastra). E tot în grădină cu Laie Cobzarul. Mai bine să trimet să-l cheme. (bate în palme).

Jup. Maria îi povestește lui Iliș, că Ancă-l iubește pe Drăgan de doi ani, că e iubită de dânsul, și c'a vrut să se omoare ; și-l roagă să spuie lui tată-său, că el, Iliș, nu mai vrea să iea pe fata armașului. Cu armașul și cu Drăgan va vorbi ea însă-și.

Iliș. Imi țiuie iar cobza în urechi. Vei vorbi cu armașul și *ce vei regulă cu dânsul?*

Cum găsiți această frază într'o piesă de pe timpul lui Vasile Lupu ?...

Jup. Maria. Voi destăinui armașului taina Ancăi : cum tată-său fără voia ei o trimite la mănăstire. Și om da pe Anca după Drăgan, care atât așteaptă.

Iliș... Și toată istoria asta, pentru a ascunde, poate, vre-un păcat al Ancăi. Nu e așa mamă ?

Jup. Maria. Nu bârfi, Iliș. Sora ta e curată ca o icoană.

Iliș. Nu-mi vine a crede. Să vedem, ce-o zice tata mâine.

Jup. Maria. (repede). Tatăl tău nu trebuie să știe nimic din ce ți-am spus. Te rog, Iliș.

Iliș. Prea mult mă rogi, mamă; e greu să-ți fac pe voie. Eu cred, că mult mai înțelepțește a hotărît tata. Și acum mă duc, mamă. (iar cască) E așa de târziu. (Maria își frânge mâinile). Și nu te mai frământă atâta. *De te temi cumva de Anca, (tainic), de vreo rușine, nu-i așa? Imi poți spune, sunt doar bărbat acum. O vom trimite tainic la vreun schit necunoscut.*

Jup. Maria. Iliș ajunge. Imi faci scârbă. Mai bine pleacă (îl împinge cu desgust cu mâna).

Iliș. (dând din umeri). Eu nu știu, de ce m'ai mai chemat (pleacă, dar la ușe se întoarce). *M'ai rugat atâtea mamă ; te voi ruga și eu ceva. Să nu-mi mai aducă seara vinul fierț mama Tudora. E atât de bătrână, că mi-l schimbă în oțet. Trimite-mi-l cu altcineva, Crisanda de pildă. Și-ți făgăduiesc, mamă, că nici eu n'oi povesti tatii nimic, din ce mi-ai spus de Anca.* (ese râzând).

Nu cerem ca personagiile piesei să vorbească întocmai ca pe vremea lui Vasile Lupu ; dar nici ca băieții de prăvălie din zilele noastre nu se potrivește să vorbească. Și așa vorbesc.

Iliș a fost crescut dela naștere într'o casă de boer, de un „înger de femeie“, alături cu patru surori de o blândețe îngerească, și totuși se comportă ca într'o speluncă : exprimă bănueli insultătoare cu privire la sora sa și propune mamei sale următorul târg : ea să-l lase să violeze pe Crisanda, iar el, în schimb, să nu divulge tatălui dragostea Ancăi...

Vi se pare verosimil ?...

Dar e îndreptățită otrăvirea lui Iliș de către Jup. Maria ?... Nici de cum.

1) Siluirea unei fete de boer nu se pedepseă cu moartea.

2) Pedepsa nu se poate aplica cu anticipație.

3) N'o poate da un particular, căci atunci devine simplu asasinat.

4) Iliaş nu ştià că Crisanda e fiica logofătului şi a Jup. Maria ; iar de siluirea unei fete de casă am văzut că nu se făcea nici un caz. Ce-o indignează pe Jup. Maria, este că „slugoiul neruşinat şi-a ridicat ochii sus“: chiar la fata ei.

5) De călugărirea cu deasila a surorilor, Iliaş nu-i câtuşi de puţin vinovat. Vina tuturor nenorocirilor cade asupra logofătului Bogdan, care e gata să sacrifice atâtea vieţi, ca unui moloh, josnicei lui trufii, de a vedeà pe fiul său—rău, stricat, incult, dar bogat — purtându-i înaintea numele „cu fală“ (?).

Ca să mântuie pe Anca de moarte şi pe Crisanda de necinste, Jup. Maria are destule alte mijloace. Spre pildă : să mărturisească maicei Fevronia şi lui Bogdan adevărul în privinţa lui Iliaş şi a Crisandei ; primejdia sinuciderii Ancei i-ar fi înspăimântat pe amândoi şi i-ar fi făcut să ezite, cu atât mai mult, cu cât logofătul ar fi prins a se îndoi măcar, că Iliaş îi este fiu ; dar ce zic : de îndoială nici nu puteà fi vorba, odată ce baba Tudora erà martoră, şi dat fiind că maica Fevronia ar fi judecat cu sânge rece : doar nu erà să complateze mama contra fiului ; astfel

scăpă și Crisanda de necinste. Jup. Maria putea mărturisi adevărul, și armașului, și lui Drăgan: cel dintâi, și mai ales cel de al doilea, ar fi stricat căsătoria Sultanei cu Iliș. Și se puteau găsi și alte mijloace. Mânia logofătului era preferabilă unui asasinat.

Autoarea însă recurge la crimă, pe care Jup. Maria o comite *cu frivolitate* !...

Jup. Maria... Mai an, când a avut lingoare, tu, bătrâno, l-ai scăpat cu leacurile tale. De ce nu l-ai lăsat să moară ? N'ași suferi acum ce sufăr. *Acum să fie bolnav ! Acum să-i am viața lui în mâinile mele* (către mama Tudora). Ce stai înmărmurită ? Ia vinul de aci și du-te. Doar nu ai fi crezut, că am să-mi trimit fata, pe Crisanda mea ?

Mama Tudora. Nu te mânia, stăpână. I l-am dus odată, adineaori în grădină, și mi l-a vârsat. I-am fiert altul, tare de tot, e spirt curat. Și aromat, de te ametește. Mă gândeam : cum l'o gustă, adoarme. Dar nu știu cine să i-l ducă. Numai să-l bea, stăpână și-și uită de Crisanda. Și până mâine e mult. Mă gândeam că am putea-o trimite pe Crisanda cu jupânița Anca, la Maica Stariță la Brazi (aducându-și aminte). Stăpână, întrebat-ai pe jupânița Anca, ce-a luat din cutia Armeanului ?

Jup. Maria. Ce-a luat ? A luat otrava, de care vorbea Agop. (Asta o știă baba : de ce mai întreabă ?).

Mama Tudora. Și ce vrea să facă ?

Jup. Maria. Vrei să ști ? A vrut să se omoare.

Mama Tudora. Doamne sfinte, ce blestem pe casa asta ? Dar nu trebuie lăsată singură, stăpână.

Jup. Maria. Î-am luat praful.

Mama Tudora. Il ai la D-ta ?

Jup. Maria. Da, l-am ascuns la mine. (*luminată de un gând, se apropie de tava cu paharul*). O ! se răcește vinul, chiamă în grabă pe Crisanda, să i-l ducă.

Mama Tudora. Pe Crisanda ? O trimiteți chiar D-ta stăpână ?

Jup. Maria. (*hotărîtă*). Fă ce-ți spun și nu mă mai întrebă. Trimite-mi pe Crisanda, dar iute că se răcește vinul. (*ese mama Tudora*).

SCENA IX.

Jup. Maria singură, apoi Crisanda.

Jup. Maria. (*se uită împrejur cu teamă, apoi grăbită scoate praful și toarnă în pahar*). I-o fi schimbat oare gustul ? Să vedem. (*mestecă cu lingurița și gustă*). Nu, de loc. E dulce de tot și atât de aromat. Par'că n'aș fi pus nimic. Dacă o fi mințit Armeanul ? Ba da, pe limbă o aspreală. Nu se prea bagă de seamă. O crede că vinul a fost mai învechit. O Doamne, numai de n'ar simți nimic. (*tot ce a vorbit, tot ce a făcut s'a petrecut repede*).

(*intră Crisanda*)

Intr'o secundă, idea crimei răsare în mintea Jup. Maria și se traduce în faptă. Nici un sbucium, nici o ezitare. Vorba francezului : *on n'y va pas par quatre chemins*. Parcă de când s'a născut, tot oa-

meni a ucis... Ba la urmă îl ieă tovarăș și pe Dumnezeu : „O Doamne, numai de n'ar simți nimic“. Și e vorba de un copil crescut de dânsa și căruia îi e mamă de 20 de ani.

Ei bine, nu : se înșală autoarea. Așa se petrec lucrurile *numai* în Xavier de Montepin și în Ponson du Terrail ; pe vremea lui Vasile Lupu, *se făceau* crime, dar nu de către persoane ca jupâneasa Maria, („un înger de femei“) și mai ales nu cu atâta sânge rece, ci după *titanice* ciocniri sufletești între pasiune și scrupulele religioase...

Dar d-na Petrescu, c'un zâmbet încântător, brodează bandiți pe cuvertură, însemnând cu lână roșie petele de sânge...

(Mă întreb : de ce nu-l otrăvește Jup. Maria pe logofăt ? El e doar cel mai crud și cel mai vinovat ?...).

Crisanda. Stăpână, m'ai chemat ?

Jup. Maria. Da, Crisando. Conașul Iliăș a poruncit, ca tu să-i duci vinul. Uite paharul.

Crisanda. Cum, stăpână, mă trimiți chiar D-ta ?

Jup. Maria. Du-te cu paharul și stai numai până-l bea. Să-i zici așa : am venit cu vinul, dar trebuie să mă întorc s'ajut stăpânei la desbrăcat. Dar mă întorc îndată. Așa să-i spui. *Să-i juri, de nu te-o crede.* Și întoarce-te și-mi spune dacă

a băut vinul. Să vii îndată. (Crisanda ese cu tava).

Jup. Maria. (aşteaptă la uşe, nerăbdătoare, întorcerea Crisandei). Nu mai vine, Doamne, nu mai vine. N'o fi oprit-o ? Nu i-o fi dat şi ei să bea ? Acù mă duc după dânsa. Ba da, vine ?

Crisanda. (intră cu tava cu paharul gol).

Jup. Maria. L'a băut ?

Crisanda. Da pân'la fund.

Jup. Maria. (cu o expresie de extatică bucurie şi uitând de prezenţa Crisandei). L-a băut ! Mântuită eşti Anca ! Şi Crisanda e mântuită !

Crisanda. (timid). Şi mi-a zis, stăpână, să mă întorc îndată, că...

Jupă Maria. N'ai grije. Mergi de te culcă. N'are să te cheme. A fost cam tare vinul.

Dar şi cucoana Maria e tare de inimă!...

„Băgaţi de seamă“, stăruie d. Brătescu, „în ce mod firesc se desfăşoară lucrurile. Eră natural ca bătrâna să întrebe acest lucru (ba nu eră natural de loc); şi tot atât de natural(?) ca această întrebare anodină, picată în această clipă, să determine cele ce urmează“.

Iliaş e țeapăn şi suflă rar. Mama Tudora îl freacă cu aromate. Logofătul e disperat. Făgăduieşte babei, că dacă-l scapă pe Iliaş, îi va da ori ce-i va cere. Pe urmă propune un târg ruşinos... sfintei Treimi!..

(se închină la icoană). *Doamne, scapă-mi-l. Dăruiește-mi-l, St. Treime ! și oi zidi o biserică și oi posti toată viața. Atâta băiat am. Și de mi-e scris să dau morții dijmă din casa mea, dăruiește-mi Doamne, băiatul. Mai am și alți copii. Numai pe Iliș nu ; numai pe el lasă-mi-l. (mai face câteva cruci).*

Urît comerț !...

Bogdan trimite după doftorul Talian care a îngrijit pe Vodă. „*Ce mangiat el ? Eu credo, Signor, este — cum zice — otrăvit*“, declară doctorul, aducând, hodoronc-tronc, o notă de culoare locală în stilul incolor și uniform, de roman de senzație... Baba Tudora se jertfește pentru stăpână-sa, luând asupra-și crima : „a pus din greșală otravă în loc de aromate“. E legată la butuc și-și „dă sufletul, ușor ca o pasăre“ (fără ca să-i fi făcut cineva vreun rău : altfel ne-ar fi durut prea mult, s'o vedem chinuită fără vină!). Slugile trebuie să ispășească vina stăpânilor : Iliș moare pentru vina logofătului și Tudora pentru vina logofetesei !...

Sosește maica Fevronia. „Apariția acestei starite „înnaltă, bătrână, impunătoare“ la sfârșitul acestei drame, este o născocire admirabilă. Ea împodobește parcă întreaga operă cu un nimb, cu o aureolă“, — ține isonul d. Brătescu. — Născocirea

asta admirabilă o cunosc din *Bella-Rosa* și din alte romane de senzație...

Maica Fevronia n'o mai ia pe Anca : „prea ar rămâne casa pustie“. Jup. Maria se oferă în locul Anei. Stărița răspunde : „bine, fata mea, vom mai vorbi“ (logofătul să rămâie vădov ? Călina, fără mamă ? Crisanda, slugă ?) Bogdan se prăbușește peste trupul lui Iliș și cortina cade.

Ei, v'ați emoționat ?...

Pe mine *afacerea* m'a lăsat cu desăvârșire rece... Ce interes să-mi inspire crudul, nebunul și microcefalul logofăt Bogdan, care iea în căsătorie cu deasila pe Jup. Maria, aruncă în zăpadă copii nevinovați, se hotărăște să-și isgonească fără motiv familia, face haz de violurile lui Iliș, călugărește cu deasila pe fetele sale, propune sfintei Treimi mită și un târg rușinos (în locul lui Iliș, se oferă să trimeată pe lumea cealaltă pe una din fetele sale — „om în loc“, cum se zicea pe vremea când recrutarea se făcea cu arcanul), își închi- puie că femeea gravidă poate schimba sexul copilului cu un ceas înainte de naștere, etc. ?! Pierde omenirea ceva, prin moartea apașului de Iliș, ori prin stingerea numelui boerului Merișanu ?!... Ne va

emoționă poate credința câinească, de rob, a babei Tudora ?! („buna și sfânta mamă Tudora“...).

Despre această piesă însă, în care intriga-i cusută cu ață albă, situațiile — trase de păr, figurile — tăiate din carton, psihologia — de teatru de păpuși, sensibilitatea — nici măcar *à fleur de peau*, atitudinea — falsă și convențională, dialogul — fad și artificial — d. Brătescu se exprimă în felul următor :

Iubite Cititorule,

Drama ce ai să citești nu este o piesă spectaculoasă, în genul pieselor lui Victorien Sardou, cu lovituri de teatru neașteptate, sau cu contraste încremenitoare ; ci e o dramă simplă, omenească, limpede ca cristalul, dar de o perfecțiune de factură, înaintea căreia rămâi uimit de admirație.

Uimit de admirație !...

Ce minunat făcută !... Ce măestrit lucrată !...
Odată ce s'a săvârșit înlocuirea copiilor — și aceea așa de bine motivată — acțiunea se desfășoară cu logica, cu necesitatea și cu grația cu care o sferă așezată pe un plan înclinat alunecă în jos. Toate personagiile atât de deosebite unele de altele și așa de deplin zugrăvite : fălosul și autoritarul boer de odinioară, îndurerata Jupâneasă Maria, duioasa Anca, gingașa Călina, sfioasa și curata Crisanda, răsfățatul și stri-

catul Iliaş, şi pitorescul negustor armean Agop şi buna, îmi vine să zic sfânta mamă Tudora, toţi trăesc; iar prin vorbirea lor, prin purtarea lor, prin toate amănuntele, reînviază atât de luminos epoca în care se petrece acţiunea, care înaintează fără şovăire, fără abatere, ca un proiectil.

Şi ce operă pur românească, specific românească, neatinsă de nici o înrăurire străină. Şi apoi ce admirabilă progresiune a acţiunii. Nu este scenă, nu este replică, măcar una singură, care să nu adaoge ceva la acţiunea desfăşurată până atunci. Şi cu câtă măiestrie sunt puse fiecare exact şi precis la locul unde se cuvine să fie puse. Căci, precum desigur ştiţi, nu este indiferentă ordinea în care un cetitor, sau un spectator, află lucrurile. Şi trebuie o mare măiestrie să nemereşti perfectă lor succesiune. Cu materialul unei opere de artă, autorul trebuie să facă aşă cum faci cu reconstituirea unei imagini. Cunoaşteţi jocul acela al copiilor: o cutie care conţine un număr de cuburi. Pe fiecare faţă a fiecărui cub e un petic dintr'un tablou. Va acum să alegi din cele şase feţe ale fiecărui cub, pe acelea cari aparţin aceluiaşi tablou şi să le aşezi exact la locul cuvenit. Altfel rişti să scoţi un cal cu urechea la picior, ori un pom cu rădăcina în sus. Aşă e şi la constituirea unei opere de artă şi mai ales a unei piese de teatru. Dintre diferitele ordine pe care le-ai putea da succesiunii scenelor şi chiar a replicilor, una e mai perfectă decât toate celelalte. Ferice de scriitorul care ştiind, sau neştiind, printr'o binecuvântată intuiţie, nemereşte această ordine. Autoarea acestei piese a nemerit-o în

chip desăvârșit — și bănuiesc că a nemerit-o nu numai cu intuiția, ci și în mod conștient, căci din convorbirile ce am avut cu domnia-sa — îi cer iertare că-i violez modestia — m'am convins că e o persoană foarte inteligentă și care are o cultură cu atât mai vădeată, cu cât par'că și-o tăinuiește.

Și, pe deoparte, convorbirile mele cu autoarea, de altă parte, relațiunile ce am putut căpăta asupra dumisale, mi-au confirmat, încă odată, unele adevăruri pe care, dați-mi voe să vi le împărtășesc și dumneavoastră încheind :

Mai întâi am aflat dela autoare, că timp de opt — nouă ani, lucrând, cusând, brodând, văzându-și de menaj, a cugetat la această piesă, că acum un an a scris-o în trei săptămâni par'că i-o dicta altcineva, și că de atunci a revenit de nenumărate ori asupra ei.

Ce profund adevăr psihologic cuprinde această mărturisire. *Da, așa se fac adevăratele lucrări de artă, încet, pe îndelete, cum se fac stalactitele, cum se cristalizează cărbunele prefăcându-se în diamant, cum se desvoltă pruncul în pântecul mamei.* Nicăiri ca în artă nu e mai adevărată vorba : graba strică treaba. O operă de artă făcută fără colaborarea timpului, trăește cât o efemeră. Grăbit poți să scrii un articol de jurnal, concluzii într'un proces, grăbit poți să faci un discurs pentru parlament, sau pentru o întrunire publică, — grăbit poți să faci și-o conferință, ba chiar și-o comunicare la Academie ; dar ca să creezi o operă de artă trainică, perfectă, care să încante și să desfăteze generații după generații, trebuie o înfrânare, o stăpânire a setei de notorietate și o lungă perioadă de gestațiune a operei.

Da, luni întregi, ani întregi cugetă adevăratul artist la o operă. Toate clipele libere ei i le consacră. Ea îi dispare din minte la răstimpuri, dar revine, și de câteori revine, revine crescută, rotunjită... Se culcă cu ea, se scoală cu ea, se plimbă cu ea, și într'o bună zi sosește ceasul și atunci, exact așa e : o scrie par'că i-ar dicta-o altul. Pe urmă începe munca de netezire, de șlefuire, de permutări, de inversiuni, de condensări, de suprimări, de înlăturarea oricărei urme a sgurei ce a ieșit la iveală odată cu metalul.

Nu-mi recunosc mie, cel mai puțin fecund dintre scriitorii români, dreptul să dau sfaturi altor scriitori și nici nu le dau ; dar zic așa pentru mine însumi : ferește-mă, doamne, de nevoia de a scri grăbit vreo operă literară !

...Și însfârșit, al treilea adevăr ce mi-a confirmat descoperirea acestei opere de mare valoare, e că se pot produce în limba noastră opere originale de mare valoare, zugrăvind-se icoane din viața curat românească, fără nici o pastişare a capodoperilor străine, fără nicio împă-mântenire a unor suflete și a unor situații nepotrivite cu spiritul neamului nostru.

Și reconfirmarea acestui adevăr mi-a umplut sufletul de bucurie, de speranță și de încredere în propriile noastre puteri, încredere, bucurie și speranță ce, doamnelor și domnilor, sunt sigur c'o împărtășiți și dumneavoastră.

Când, după cetirea acestei piese, am revăzut pe autoare, bănuind că aceasta nu poate fi unica ei lucrare, felicitând-o, i-am adresat urarea ce obicinuiă să facă răposatul marele Maiorescu, celor ce-i aduceau spre cetire lucrări vrednice de laudă. *Vivat sequens !* i-am zis : să tră-

iască următoarea ! Şi nu m'am înşelat în bănuiala mea. *Peste scurtă vreme mi-a adus o delicioasă comedie modernă, pe care, sfios o ţineă ascunsă în sertarul mesei, o delicioasă comedie, despre care, cu învoirea dumneavoastră, doamnelor şi domnilor, v'aşi putea vorbi într'o altă comunicare.*

Care va să zică, 9 ani a meditat autoarea la această piesă !... 90 de pagini în 9 ani : 10 pagini pe an, 25 de rînduri pe lună, 33 de litere pe zi, 10 litere pe ceas (trei ore pe zi !), o literă la 6 minute...

Cam tot vre-o 10 pagini pe an a scris şi d-nul Brătescu în cei 40 de ani de activitate literară ; şi nici măcar toate bune, ci numai vre-o 5 — 6 nuvele drăgălaşe (adică una la 8 ani...). „*Da, aşă se fac adevăratele lucrări de artă, cum se desvoltă pruncul în pîntecele mamei*“. D'apoi bine, pruncul se desvoltă în 9 luni, nu în 9 ani ; chiar cel de elefant n'are nevoie decât de 2 ani... Ce ar fi să comunicăm Europei descoperirea d-lui Brătescu ? Diletanţii apuseni „scriu grăbit“, bătui-ar sfîntu !... Hugo, Balzac, Dickens, Zola şi atâtea alţii, au scris într'o zi cât d. Brătescu într'un an... Un volum pe an este cantitatea mijlocie...

„Fereşte-mă, doamne, de nevoia de a scrie grăbit vre-o operă literară !“, exclă-

mă d. Brătescu. Cele 5 — 6 istorioare le-a scris pe îndelete, în 40 de ani, și nu sunt decât drăgălașe ; ce eră să fie dacă le scria grăbit !... Mă fac forte să găsesc sute de nuvelete mai bune decât ale d-lui Brătescu, în suplimentele literare ale ziarelor de provincie nemțești, de autori meniți să rămâie vecinic necunoscuți...

Opera d-nei Petrescu „umple sufletul d-lui Brătescu de bucurie, de speranță și de încredere“.

Mie îmi vine să plâng !...

Mă uit pe hartă și văd că, *în mărime*, România a devenit unul din principalele state ale Europei. Pe când însă Franța, Anglia, Germania, Austria, Italia, Rusia, Spania, Portugalia, Belgia, Olanda, Danemarca, Suedia, Norvegia, Polonia, Cehoslovacia și Ungaria, au dat literaturii universale nume strălucite și recunoscute de omenirea întreagă, noi n'am dat încă pe nimeni (îi avem, dar nu ni s'au recunoscut !), și ca noi, doar Serbia, Bulgaria și Grecia modernă. În schimb d-l Brătescu, care în literatură nu-i decât sublocotenent, a fost înaintat general de corp ; și d-lui, cum e natural, umblă să facă pe un căprar general de divizie... Și să ne bucurăm !... Nu mai putem de bucurie... Am

furat, ca școlarii, catalogul profesorului și ne trecem, toți, nota zece...

Trebue să punem capăt inflației. Destul cu francul de două parale. Să ne întoarcem la valuta în aur și să intrăm în rândul lumii...

Ceiece deosebește pe diletant de omul de vocație, este că cel dintâi consideră opera ca *mijloc* și pe sine se consideră ca *scop*, pe când cel din urmă se consideră pe sine ca simplu *tipar* al operei ce crează. Pe unul îl stăpânește instinctul de a se conserva, pe celălalt instinctul de a se devota.

Un Romain Rolland muncește până la cincizeci de ani, ca un rob, într'o odăiță din catul al cincilea, fără a se preocupa de părerea publicului cetitor. Despre valoarea operei sale este el însuși convins — atâta-i ajunge. *Prima caracteristică a celor chemați este absoluta încredere în sine* ; a doua, care isvorăște din cea dintâi, este puterea de sacrificiu. Sinceri modesti sunt uneori oamenii mediocri ; paradă de modestie fac ariviștii șireți ; unii fac și paradă de încredere în sine, dar în realitate n'o au.

Diletantului îi lipsește și încrederea în

sine și puterea de sacrificiu. Indată ce, cu ajutorul micului său talent literar și a marelui său talent de arivist, a ajuns să-și facă un nume, nu se mai gândește decât să-l exploateze. *Să nu spuie nimeni că lupta pentru pâine îl împiedică de a creâ. Ar fi o minciună impudică.* La noi în România, 2 — 3 ceasuri libere pe zi găsește fiecare ; și însuși Zola scria numai trei ore zilnic. Literații noștri ocupă în genere funcțiuni publice, iar la stat se muncește cinci ore pe zi (până la 24, mai este !...).

Prevăzut cu plete, lavalieră și pălărie mare, diletantul a devenit o bancnotă, de a cărei mai mare sau mai mică acoperire metalică nu se preocupă nimeni... Cucoanele doresc să-l aibă în saloanele dumnealor, ca pe o mobilă rară : un nume ales, o figură deosebită, o atitudine interesantă, un musafir plăcut, vesel, gata a servi fiecăruia câte o probă din darurile sale spirituale. Cu omul de vocație nu-i nimic de făcut (l-am văzut pe Romain Rolland !) : obosit, preocupat, *descordat*, trece prin viață ca ocnașul cu ghiuleaua de picioare...

Odată lansat, diletantul are câmpul deschis : încep *combinațiile*, din care isvorăsc parale, situații, onoruri și amuzamente. În forul său interior, diletantul e

577.145

modest, deci se mlădie în tot chipul... *Scri-sul n'ar mai ajută la nimic* (nu eră așa înainte de război ? : se măreă ori se micșoră acoperirea metalică, leul eră leu...).

În loc de a scrie, diletantul „*trăește*“... Trec ani și zeci de ani... Diletantul a îmbătrânit și a albit. A venit timpul să-și strângă „operele complete“ și să devie nemuritor. Dar, vai !... n'are decât trei cărticele ; însă la Academie tot intră, ba ajunge și vice-președinte...

Și acuma începe un spectacol de un ridicol *crud* !... Diletantul, care a albit *zadarnic* și a rămas ...tot ce-a fost și ca adolescent, iea poză de patriarh genial în retragere și începe a binecuvânta noua generație !... E la mijloc și un *truc* : dă giruri de sute de mii de lei, ca să sugereze pieței credința că averea lui proprie se ridică la milioane...

Nemulțumit cu apologia operei d-nei Petrescu, d. Brătescu narează pe larg, cu un mare lux de amănunte, împrejurările în care a descoperit-o.

Getisem până atunci manuscrise, depuse spre concurare la premiile înființate de Casa de editură Cartea Românească, și n'avusesem noroc. Toate manuscrisele cetite timp de peste două ceasuri, fuseseră mai prejos decât mediocre. Dureros de ostentitoare îndeletnicire e să citești lu-

cruri searbede, mai ales când știi că ai alături, în rafturile bibliotecii, cărți bune, dragi, nescutate izvoare de desfătare.

Asta am experimentat-o și noi, cetind comunicarea la Academie a d-lui Brătescu.

Obosit ca după un lung drum prin arătură, am trecut alături și m'am apucat de... tâmplărie, — căci iertați-mi această intimă confidență : mă pricep nițel la tâmplărie. Și nu vă puteți închipui ce minunată îndeletnicire e tâmplăria, ca de altminteri, orice muncă manuală. Tei unelte în mâini, începi să lucrezi și deodată ți se scoboară peste suflet *un val de fericire fără seamăn*. Ochii și mâinile îți sunt aci pe lucru, iar *mintea par'că descătușată, fuge, fuge, colindă în toate părțile spre trecut și spre viitor*. Etc. Etc...

D. Brătescu a vrut să uimească pe academicieni prin următorul contrast : un gigant al spiritului, prinzând dragoste la bătrânețe de lucrul manual... Ași înțelege ca Mommsen, care a publicat vreo trei duzini de volume uriașe, să se apuce de tâmplărie, pentru a-și odihni spiritul... Dar când în 40 de ani ai scris 6 nuvele, în loc să te apuci de tâmplărie, mai bine ai scrie a șaptea nuvelă !...

Nu trecuseră nici cinci minute, de când mă apucasem de lucru, *mintea nu-mi plecase încă rasna, eră încă în mine și-mi șoptea* : „Ce bine, zi de vacanță (eră pe la 'nceputul lui Ianuarie),

n'aștepți pe nimeni, ai înaintea ta două ceasuri în care poți termina rama la care lucrezi și dacă-ți mai rămâne vreme poți să începi și...

— Conașule, vă caută o cocoană.

— *Ce cucoană ! ?*

Bănuți tonul întrebării mele.

Servitorul care m'a auzit, răspunde intimidat :

— Nu știu, n'o cunosc. A intrat pe aici, pe din dos ; zice că ar vrea să vă spue ceva.

Ridic din umeri, ridic ochii pe cer, îmi ridic și gulerul, pentru a ascunde sumarul toaletei :

— Să poftească.

D. Brătescu, ca orice om cu adevărat superior, e un ursuz și un misogyn. Urăște societatea și iubește singurătatea, având a medita nouă ani la o nuvelă.

Intră o doamnă de înfățișare modestă, *dar(?)* simpatică. Incăperea în care mă găsesc, e un coridor lung. Dela ușa de intrare până la mine sunt cel puțin zece pași pe cari doamna îi străbate, sfios, stângaci, îngânând :

— Vă rog... iertați-mă... vă deranjez. Iertați-mă...

O poftesc cu un gest în biroul de alături, îi ofer un scaun și aștept, zicând în gând :

— Probabil e o solicitatoare pentru un post de dactilografă la cameră și n'avem nici un loc vacant.

— Cu ce vă pot servi doamnă ?

— Zău... nici nu știu cum să 'ncep... Viu să cer un sacrificiu prea mare... Știu că dispuneți d'atât de puțin timp de pierdut...

Și doamna iar tace ; tac și eu.

După câteva clipe de codire, doamna reîncepe cu o sfială care pune pauze între cuvinte :

— Sunt așa de jenată... Am scris o piesă de teatru... și ași vrea... vreodată... când n'ați avea altceva de făcut... s'o citiți și dumneavoastră...

Aruncând o privire desperată spre maldărul de cărți, de manuscrise, sosite dela Academie, dela Teatrul Național, și dela Cartea Românească, așezate pe masa de lângă birou și care așteaptă să le citesc și să fac rapoarte asupra lor, zic în gândul meu cu groază : „Vai ! e mai grav decât bănuiam“ !

Ce năvală la înțelepciunea de critic literar a d-lui Brătescu !... Nu-și mai vede capul de expertize literare !... Savurați barocul situației : a scris omul câteva istorioare în 40 de ani ; în loc să-și caute de sărăcia lui literară și să muncească pentru a o înțoli, își iea specialitatea de a judecă pe alții și devine primul expert literar al țării !... Ce valoare poate avea girul unui astfel de chiabur, ați văzut și d-voastră !...

D. Brătescu mai continuă cu narațiunea împrejurărilor în care a descoperit capodopera d-nei Petrescu. Eu însă mă opresc.

...Altfel de frunțași literari visez eu pentru România Mare, decât acest om cu caputitel și cu simțirea zaharisită !...

DESPRE RELIGIUNE.

Nihil humanum a me alienum puto !...
Nu vor găsi dar ciudat, apărătorii tradiției și ai dogmelor ortodoxe, că un ateu așterne câteva reflecții asupra religiunii, reflecții ce mi-au fost sugerate de discuțiunile stârnite de cazul preotului Tudor Popescu ¹⁾).

Vor fi existând poate oameni de știință, cari cred că trebuie să se bucure de lipsa de religiozitate a poporului român ; și asta pe motivul, că religiunea se 'ntemeiază pe basme, ce stau în contradicere cu învățăturile științei. Și vor fi existând *poate* democrați, cărora religia le este antipatică, fiindcă în unele țări clerul s'a aliat cu clasele reacționare, ca să puie piedici progresului.. A judecă astfel, este a confunda miezul unei simțiri și al unei instituțiuni,

1) Am trimis acest articol *Adevărului* în vremea aceea, dar din diferite împrejurări nu s'a publicat.

cu rătăcirile lor în anume locuri și timpuri. Pilde în deobște cunoscute ne arată că religiozitatea poate lua un avânt extraordinar în țări *ultra*-democratice și civilizate, și poate deveni izvorul celor mai înalte simțiri și al celei mai nobile activități sociale. Nu există în toată literatura universală, opere literare inspirate de o atât de largă și nobilă umanitate, de o înțelegere atât de adânc morală a vieții omenești, ca romanele celebrei scriitoare George Eliot, din a doua jumătate a veacului trecut; despre ele, cel mai competent critic literar francez, Brunetière, a spus că nu au pereche în creațiunile secolului și că ne dau o icoană de cum va fi literatura în viitor... Or, aceste romane sunt pe deantregul inspirate de învățăturile sectei metodiste — de pietismul și puritanismul englez.

Nici o instituțiune socială nu poate fi înțeleasă, dacă nu ne pătrundem de formula lui Hegel : „tot ce există, merită să existe, dar și tot ce piere, merită să piară“. Biserica creștină n'ar fi ajuns la puterea extraordinară pe care a avut-o în Evul mediu, dacă n'ar fi desvoltat o uriașă activitate binefăcătoare, în toate direcțiunile. Ea a reprezentat față de barbarii germani, cultura și civilizația antică ; mănăstirile erau focarul agriculturii, al mese-

riilor, al industriei, al științei, al carității. În sânul bisericii s'au refugiat toți intelectualii epocii — naturile de elită ale claselor conducătoare, dar și elementele de valoare ale claselor de jos. Numai în sânul bisericii plebul genial devenia egalul prinților și al regilor... Hrănită astfel de cele mai alese forțe ale timpului, biserica a ajuns întruparea culturii în mijlocul barbariei, *cetățuia spiritului în mijlocul sălbăticiiei materiei*. Cine a cetit *Logodiții* lui Manzoni — o capodoperă a literaturii universale și o genială descriere a vieții medievale — nu va uita niciodată figura cardinalului, care cu o simplă privire, liniștită și sigură, exprimând forța neînvinsă a spiritului, frânge cerbicia feudalului atotputernic și sălbatec; umilită, strivită, nimicită apare deodată materia sălbatecă în fața sufletului nepieritor !...

În scrierile sale filosofice, Gustav Spengler întrebuițează adesea cuvintele : „*în-vățatul, adică sacerdotul*“ — pentru el, unul și același tip uman, doar altfel drapat, de care de altmintrelea vorbește cu dispreț, sub cuvânt că gânditorul e în veșnică opoziție cu legile realității. Dar nu-i tocmai acesta rolul spiritului : să lupte în contra materiei ?...

Că sacerdotul și învățatul reprezintă una și aceeași funcțiune socială, știe oricine a frunzărit Istoria. Ce-au fost preoții egipteni, decât savanții epocii ?...

Sociologia a stabilit în mod indiscutabil, că religiunea unei epoci nu este nimic mai mult și nimic mai puțin, decât filosofia, știința și morala timpului, îmbrăcate în forma potrivită unui anume nivel intelectual. De aici au dedus unii, că religiunea ar fi azi un anahronism, întrucât noi avem filosofia *noastră*, știința *noastră*, morala *noastră*, îmbrăcate în forme apropiate nivelului *nostru* intelectual...

Da — dar câți sunt la înălțimea culturii umane actuale ?... Marea mulțime de sigur că nu este. Țărănimea română, în bună parte, nu a ajuns încă nici măcar la nivelul religiunii creștine ; ea se află în faza superstițiilor păgâne, a închinării la idoli, cărora le poți cere orice, chiar lucruri imorale ! ¹⁾ Clerului i-se deschide

1) Tânărul Zelea-Codreanu, împreună cu alți studenți, au jurat în biserică să ucidă pe prefectul Manciu. În Spania de acum câte-va secole, cucoanele se duceau la rendez-vous recitând rugăciuni către maica domnului. În epopea feudală franceză, un mare senior aprinde o mănăstire, măcelărește pe călugărițe, apoi se pune la masă. Deodată bagă de seamă cu groază, că a mâncat carne în zi de post !....

deci un vast câmp de activitate religioasă..

...Cu două condiții :

1) Să se ferească de politică !... Sacerdotul trebuie să stea în afară și deasupra frământărilor și luptelor isvorîte din interese materiale... — Să se teamă de dragostea subită pentru religiune, a unor anume elemente sociale cari au ținut țara pe loc și poporul în ignoranță... Sprijinul trecător pe care-l va obține biserica din partea lor, îl va plăti cândva cu pierderi grele, ireparabile... Istoria Franței din ultimele decenii o spune clar și eloquent... În acele țări a ajuns religiunea la maxima influență asupra spiritelor (în Anglia, în America, în țările nordice), unde ea nu părtinește nici o clasă și nici un partid, ci păstorește sufletele tuturor cu deopotrivă dragoste.

2) Să fie tolerant. Să nu uite acest adevăr înscris cu litere de foc în Istoria bisericii creștine :

De câte-ori credința vie și fecundă a adormit, și religiunea s'a anchilozat în rituri lipsite de viață, *sectele* au trezit sufletele și *au sfârșit prin a regenera și biserica oficială*. Sociologia a constatat, că cu cât într'o țară spiritul religios e mai treaz, cu

atât apar secte mai multe... Unde-i mai
multă viață, e și mai multă variație... Nu-
mai lucrurile moarte pot lua forme geo-
metrice...

Iulie 1922

CARTEA MUNCII.

D. W. Wiedling, din vechea editură vieneză Gerlach și Wiedling, (cu sucursală în Leipzig, Berlin și New-Iork), prefăcută acum câți-va ani — în asociație cu consiliul comunal al Vienei — în societatea anonimă *Deutscher Verlag für Jugend und Volk*, îmi trimite trei broșuri de câte 70 de pagini, frumos tipărite și ilustrate, purtând titlul: „Cartea Muncii“, culegere pentru școală și familie, de Victor Fadrus și Karl Linke. Unul este șeful, celălalt membru al comisiunii pentru reforma școlară, la Ministerul de instrucție.

Ceiace m'a isbit dintr'odată în antologia vieneză, este că fragmentele sunt culese aproape numai din clasicii burghezi germani : Ferdinand Freiligrath, Gustav Freytag, Ieremias Gotthelf, Ludwig Anzengruber, Gottfried Keller, Peter Rosegger și alții. Se confirmă astfel credința pe care am exprimat-o la 1919 (vezi *Noi*

studii critice) și la care am ajuns pe cale curat speculativă, că ne îndreptăm în literatură — în Occident — către „Clasicismul de fier“ al maselor organizate și triumfătoare. Până ce proletariatul va produce el însuși clasici de talia unui Romain Rolland, se folosește de operele marilor clasici burghezi.

De altfel, cari alte școli literare ar putea figura într'o carte a muncii compusă de reformatori școlari socialiști ? De sigur că nu romantismul pe care l-am numit : „al trândăviei“; și nici celălalt romantism, pe care l-am numit : „al desperării“, și care-i al celor osândiți, fără voia lor, la visare și inacțiune. Ori poate naturalismul — în care nemulțumirea degenerază adesea într'un pesimism bolnav, aproape organic? Optimismul unui Zola, spre pildă, e atât de amar, încât n'ar putea decât turbura un suflet de copil. Lui Hauptmann, lui Sudermann și celorlalți scriitori de aceeași școală le lipsește seninătatea și puritatea. Că d. Fadrus și Linke au înlăturat pe Goethe, pe Schiller și pe ceilalți fruntași ai clasicismului aristocratic, surprinde ; poate că au fost determinați la aceasta de convenționalismul secolelor aristocrate și de atitudinea lor, mai mult ne-

păsătoare, față de masele largi, muncitoare. (Totuși : *Die Glocke, Hermann și Dorothea...*).

Un suflu de epică măreție a muncii trece prin toate bucățile în proză și'n versuri ale micii antologii :

Munca este cuvântul magic,
Munca este sufletul norocului,
Munca este căminul păcii,
Numai munca mântuește,
Numai munca sfarăcă lanțurile,
Munca liberează noroadale.

(*Heinrich Seidel*).

În frumoasa poezie „*Ondulează holda*“, Gottfried Keller ne arată pe flăcăii tineri și voinici, adunându-se pe câmp la lumina lunii, pe când licuricii scântee în stufiș — pentru a seceră într'ascuns, cu bucurie curată, ogorul văduvii și al orfanilor, cari nu cunosc ajutorul unui tată, al unui frate, al unui argat. Sboară ceasurile ; e un joc în noaptea răcoroasă ; joacă apoi și cântă, până când boarea dimineții cheamă la proprie muncă grea pe flăcăii oacheși ce nu cunosc osteneala.

Adalbert Stifter și Peter Rosegger ne descriu frumoasele obiceiuri străvechi ce 'nsoțesc, și punerea primei pietre a temeliei, și sfârșirea acoperișului. Când cel din

urmă cui a fost bătut, un meseriaş se urcă pe punctul cel mai înalt al casei, ținând în mână un vârf de brad, împodobit cu panglici colorate ; îl vântură, chiuie, sloboade un pistol, și după ce toți se desopăr în tăcere, ridică un pahar plin și pronunță cu voce tare binecuvântarea casei:

Dumnezeu să apere această casă,
Să intre fericirea, să iasă nenorocirea,
Fiecăruia care trece,
Casa-i stă deschisă,
Și cine locuște într'însa,
Să rămâe proaspăt și sănătos,
Și vecinic binecuvântat, multe zile și ceasuri.

Sfântul Florian să vă apere pe toți,
Grânele în ladă, vitele în grajd;
Vacile pătate, vițelii oacheși
Duceți-i vesel la păscut, etc.

În *Bătrâna spălătoreasă* de Chamisso, femeie de 76 de ani, încă voinică, deși cu părul alb, își câștigă pâinea cu sudoarea frunții, în cinste și cuviință, și umple cu credincioasă silință cercul pe care i l-a măsurat Dumnezeu. În tinerețe a iubit, a sperat, s'a căsătorit ; a îndurat soarta femeii și grijile n'au lipsit ; a îngrijit pe bărbatul bolnav ; i-a născut trei copii ; l-a pus în mormânt și n'a pierdut credința și nădejdea ; și-a hrănit copii muncind ve-

sel ; i-a crescut în cinste și cuviință ; si-
lînța și ordinea i-au fost și-i sunt averea ;
i-a lăsat apoi, binecuvântându-i, să mear-
gă să-și caute pâinea. Așă, a rămas sin-
gură și bătrână, dar cu inima totuși sen-
nă. Acum și-a pregătit cămașa de moarte,
o ține în locul de cinste și o pune Dumi-
nică dimineața, pentru a-și întipări cu
vântul Domnului.

În *Ziua dintâi*, neprețuitul Rosegger ne
povestește cum a fost primit ucenic la un
croitor. „E prea sfrijît“, spusese tată-său
despre dânsul ; „trebuie să se facă, ori po-
pă, ori croitor“. Preotul n'a vrut să-l re-
comande la seminar : „dacă n'are altă
predispoziție pentru preoție decât că-i
slab, să se lase de gândul acesta : preoți
slabi avem destui“. Croitorul se opune și
el la început : „Croitoria cere un om să-
nătos : nevoia de a munci șezând, umbla-
tul peste văi și munți în zi de sărbătoare,
cu materialul în spinare, ca soldatul cu
echipamentul său... mîncarea atît de deo-
sebită în fiecare casă... năravurile oame-
nilor... Pe urmă trebuie să ai și cap : ce-a
stricat Dumnezeu la vreun trup strâmb
ori ghebos, să dreagă croitorul!... Trebuie
să cunoști materialul și să fii cunoscător
de lume și de oameni“. Il pune apoi la în-
cercare : să coasă și să descoasă o mîne-

că, — după care îi dă felurite povețe : „să nu fii simțitor ; meșteșugul nostru n'o suferă. Fiecare bou de argat te va muștrului, își va râde de tine, te va întreba dacă ai cu tine fierul de călcat, ca să nu te ia vântul, va behăi ca o capră, cum te va zări. Lasă-l să facă haz și tu caută-ți în tăcere și cuviință de drumul tău. Un om cuminte nu se rușinează de meșteșugul său, și un prost nu poate să-l învețe. Croitorul nu-și isprăvește studiile nici odată : fiecare mușteriu are alt corp, fiecare an altă modă. Nu-i destul să croiești și să coși, trebuie să și gândești, dragul meu. Mulți croitori capabili au ajuns oameni mari : generalul Derfflinger, profetul Johann von Leyden au fost croitori. Am o cărticică în care vei găsi pe toți croitorii vestiți. Dacă așa dar ai înclinare și talent la croitorie, rămâi la mine și te voi învăța ce știu și eu. Am să te țin cum m'a ținut și pe mine meșterul meu“.

Intrarea lui Anton în afacere, de Gustav Freytag, respiră demnitatea ocupațiilor comerciale. Freytag ne dă, ceeace lui Gherea (negustor doară și dânsul) — influențat de spiritul feudal al ciocoilor noștri, — îi părea cu neputință : epopea tejghelei.

Freytag este un om al progresului, un adevărat burghez. În *Munca agricultorilor*

lui, el înalță, ca nimeni altul, ocupațiunile plugarului : „ferice de acela care calcă pe întinderi mari pământul său propriu“. Dar găsește accente și mai nobile, pentru industria agricolă, pentru revoluția pe care o fac în agricultură mașinile, pentru progresele pe cari le aduc ele în viața înapoiată a satului. Păcat că spațiul nu ne îngăduie să cităm: stilul lui Freytag e lăpidar, plin de putere și avânt.

Turnătoria, ferăria, mina, căile ferate, navigațiunea, constructorul de mașini, desemnul industrial, științele naturale, medicina practică, învățământul — toate activitățile manuale și intelectuale trec pe dinaintea ochilor cititorului, inspirându-i pentru dânsle dragoste și respect.

O atare carte s'ar putea alcătui și la noi, punându-se în frunte „Plugurile“ și „Sămănătorii“ de Alexandri.

Iulie 1922.

Adaus la tipărirea în volum. — Zilele acestea, d. Walther Wiedling, vienez jovial, dar cumplit de tenace — cu care m'am împrietenit în anul 1921, când am fost delegat de d. prof. P. P. Negulescu, pe atunci Ministrul Instrucțiunii, să studiez reforma școlară austriacă — mi-a trimis opt volume din editura lui, și două cataloage. Sprijinită de ministerul In-

strucțiunii și comandată de consiliul comunal, editura a luat un mare avânt : catalogul arată 400—500 de volume : manuale școlare, de curs primar și secundar, întocmite conform reformei austriace, manuale pentru școli de adulți și de ucenici, cărți pentru copii de toate vrâstele, cărți pedagogice și metode de predare, programe, etc. Deosebit de asta, tablouri murale de Technologie, de Economie națională, de Istorie, de Științe naturale, etc., (în culori, 65/90, 3 mărci, 60). La aceste tablouri, datorite unor artiști însemnați, nota artistică predomină asupra celei didactice. — Cărțile didactice se deosebesc radical de cele tradiționale. Așa, spre pildă, o carte de științe naturale, de 300 de p., tipărite cu literă mică, cuprinde numai întrebări și probleme, și nici un răspuns. Răspunsul îl dau elevii în clasă, din ceia-ce au observat, cercetat, experimentat. Execuția tehnică este mai presus de orice laudă. „*Creațiune voioasă*, carte pentru tineri și bătrâni“, 500 p. în 8°, cu artistice ilustrațiuni, negre și 'n culori, este un obiect de ispită sensuală. *Casa Școalelor* ar trebui să comande câte-un exemplar din principalele numere ale catalogului și să le expuie spre a fi cercetate de lumea noastră școlară.

ANTROPOLOGIA EVREILOR.

O CARTE CLASICĂ

În opera sa, „*Caracterele de rasă ale evreilor*“ („*Die Rassenmerkmale der Juden. — Eine Einführung in ihre Anthropologie*“). — München 1913, Verlag von Ernst Reinhardt), Dr. Maurice Fishberg, rezumă pedeoparte cercetările științifice cari s’au făcut în diferite țări asupra evreilor și s’au publicat în curs de decenii în reviste speciale, iar pedealtăparte se servește și de măsurătorile făcute de el însuși asupra a trei mii de evrei din toate părțile lumii. Prin obiectivitatea, claritatea și conștiinciozitatea ei, cartea aceasta a devenit clasică și e recunoscută ca atare și de Karl Kautsky, în strălucitul său studiu „*Rasă și Judaism*“ („*Rasse und Judenthum*“). — Verlag Dietz, Stuttgart 1921), studiu, care, fie zis în treacăt, îți procură o adevărată voluptate intelectuală, prin dialectica tăioasă, prin judecata

sigură, prin erudiția masivă și prin privirea pătrunzătoare, ascutită de jumătate de secol de specializare în chestiuni sociologice și economice... (Când e vorba de a desvălui slăbiciunile argumentației adversarului — sofisme istoricilor germani reacționari și șarlatanismul antroposociologilor — virtuozitatea dialectică ieă, oarecum fără voia autorului, o întorsătură diabolică : sarcasmul umoristic, fiul legitim al logicei de oțel, se prezintă de sine și ne face să râdem în hohote... Te gândești fără voie la Heine și la Anatole France...).

Cartea d-rului Maurice Fishberg este indispensabilă celor cari se interesează de elementul evreesc, ori care ar fi punctul lor de vedere și ori care ar fi atitudinea lor — de simpatie sau antipatie — față de acest element. În deplin acord cu cei mai de seamă specialiști (cu Broca, Deniker, Tropinard, Salomon Reinach, Ripley, V. Luschan, etc.), Dr. Fishberg ajunge la niște concluziuni, menite să decepționeze adânc, atât pe evreii cari se mândresc cu o puritate de rasă de patru mii de ani, cât și pe antisemiții cari afirmă cu tărie că evreii rămân ca un corp străin neasimilabil, în mijlocul popoarelor europene. El dovedește, pe baza unui imens material

de fapte (cu deosebire elocvente sunt și cele patruzeci și două de fotografii artistice, reprezentând evrei indigeni din toate ținuturile de pe glob), că evreii, *mai mult încă decât sociologicește*, s'au asimilat din punctul de vedere antropologic popoarelor în mijlocul cărora trăesc. Vestitul nas evreesc, — hetit, „armenoid“ — se găsește numai la 12 — 15% din evreii europeni ¹⁾, dar cel puțin tot atât de frecvent, la bavarezi (31%), la greci, la sicilieni, la italieni, la spanioli, la aristocrații nemți, francezi și olandezi, la busturile cezarilor romani, și, individual, la toate popoarele europene. De alte continente nu mai vorbesc.

Pe samariteni și pe evreii autochtoni din Palestina ; pe cei 40.000 de evrei, rămași în Iemen de pe urma regatului mozaic întemeiat acolo la 200 d. Ch. ; pe evreii cari locuesc de mii de ani în Syria și în Mesopotamia ; pe cei stabiliți din vremea Romanilor în Asia Centrală, în Persia și în Caucaz ; pe evreii albi și pe evreii negri, dravidieni, din India ; pe cei înmi-

1) Dintre 2836 evrei și 1284 evreice (numai adulți) măsurați de D-rul Fishberg la New-York, 57%, (bărbați) și 59%, (femei) aveau nas grecesc, adesea ușor convex ; 22%, resp. 13%, nas cârn ; 6%, resp. 14%, nas turtit.

grați în China în secolul al nouălea ; pe cei cari de 2000 de ani populează Africa de nord, trăind ca negustori în orașe, ca troglodiți în dealurile stâncoase, ori ca nomazi în oazele Saharei ; pe evreii din Abisinia, cari pretind a fi venit acolo cu Menelik, fiul regelui Solomon și al reginei Saba (tot așa, evreii din diferite regiuni ale Asiei susțin că se coboară din cele zece triburi ale lui Israel); pe evreii buzați și negri ca tăciunele, de pe coasta Loango; pe cei din Jamaica ori pe cei din Madagascar — nici limba, nici portul, nici obiceiurile, *nici figura* nu-i deosebesc de indigenii de altă religie. În Sahara, evreii sunt dolicocefali, în Caucaz ultrabrachycefali, în Loango curat africani, în China chinezi sadea...

Etnografii atribuie această diferențiere, amestecului cu băștinașii. În vechime, tipul care predomină în Israel, eră cel hetit — tipul semit, și cel germanic al Amoriților (Kurd?..), fiind în minoritate. Dar din cele mai vechi timpuri, israeliții au luat în căsătorie și femei de alte neamuri. Fenicienii le aduceau fete din Grecia. Sclavii treceau la mozaism. În epoca greco-romană, numărul prozelitilor a fost *enorm*. Cu toate interzicerile bisericii, căsătoriile mixte n'au încetat în tot timpul evului me-

diu. În Ungaria, în secolul al 13-lea, *mii* de unguri s'au convertit la mozaism. În evul mediu, sclavii cumpărați de iudei se convertiau. Primele comunități israelite, din Mainz și din Worms, ar fi fost formate de bastarzii legionarilor germani cu femeile evreice răpite de aceștia din urmă cu prilejul dăruirii Ierusalimului—bastarzi crescuți de mamele lor în religiunea mozaică... În vremuri de război, cazacii siluiau femeile evreice... Din Kazari, o mare parte au trecut, precum se știe, la judaism, iar între *milioanele* de cazaci judaizanți (cari poartă perciuni, țin Sâmbăta, au cărți de rugăciuni în limba ebraică, etc.), fluxul de contopire definitivă cu evreii n'a încetat niciodată. — Și când ne gândim că în secolul al 12-lea numărul total al evreilor nu trecea de $\frac{3}{4}$ de milion, c'a ajuns la un milion în secolul al 16-lea, și a rămas la această cifră, până la mijlocul secolului al optsprezecelea, — din care jumătate de milion în Europa — ajungem ușor la încheierea, că un anume procent de sânge creștinesc circulă în vinele ori căruia din cei 14 milioane de israeliți de astăzi. Dar și reciprocul e adevărat. Cu poporul spaniol s'au contopit 150 de mii de marani. În Germania, în Franța, în

Anglia, etc., mai toți evrii de azi sunt—de cel mult trei generații — veniți dela răsărit : *israeliții autohtoni au fost de mult absorbiți de creștini*. Hans von Bülow a dovedit în a sa *Istorie a aristocrației*, că în *Europa*, o mie de familii nobile (dintre cari și înșiră 450) se coboară din evrei înnobilați. În zilele noastre (1913) se căsătoresc mixt, în Scandinavia 50% din evrei, în Prusia 20%; în Hamburg, Berlin și München, procentul e și mai mare. În 1800 de ani, *milioane* de israeliți s'au botezat. Așa că (după Fishberg—o autoritate în materie), nu există astăzi nici un creștin, care să n'aibă în vine sânge evreesc.

Nu-i fără interes pentru cetitor să afle, că un om care și-ar număra toți strămoșii până la a șaptesprezecea generație, (adică până pe la 1400) ar ajunge la numărul de 131.000 de strămoși ; până la anul 850, numărul devine 134 de milioane ; la anul 600 numărul devine 17 trilioane ; iar la anul 1, câteva cvintilioane. Fiecare individ are astfel în vinele sale sângele omenirii întregi.

Fără a nega amestecul, părerea mea

personală este, că asimilarea antropologică a „poporului ales” se datorește în primul rând influenței directe a mediului cosmic și social.

DE CE RASĂ E POPORUL ROMÂN.

Ministerul de instrucție ar trebui să instituie o comisiune, care să organizeze adunarea câtorva elementare date antropologice în școli și căzărmi : să aflăm câți la sută dintre români sunt blonzi ori bruni, au capul lung ori scurt, etc.; să putem în sfârșit stabili din ce rasă — ori din ce rase — face parte poporul român. Căci, după cât știu, astfel de date nu s'au cules încă la noi ; cel mult, dacă ici și colo au fost măsurăți câteva zeci, ori câteva sute de inși.

În harta raselor europene, de Deniker, cea mai mare parte a Transilvaniei e trecută la rasa occidentală sau cevenolă (alpină), căreia îi aparține și majoritatea poporului francez. Se vede că ardelenii, trăind în Austro-Ungaria cea foarte înaintată din punctul de vedere cultural, au fost serios studiați. Și e fără îndoială o deosebită cinste să fii plămădit din acelaș aluat ca nobila Franță...

Cât privește România veche, Bucovina și Basarabia, harta lui Deniker le lasă albe ; ceeace înseamnă : „nu știm nimic sigur“.

Cu totul altfel se prezintă fizionomia antropologică a României în harta lui Ripley, cel mai competent specialist în materie. Dobrogea cu Ialomița și Brăila — adică stepa propriu zisă — sunt trecute cu indexul cefalic 79 — 81 (mesocefalie) ; Muntenia, Moldova și Basarabia, până la o linie care vine dela Kiew, trece prin Iași și pe la izvoarele Râmnicului și merge spre vărsarea Jiului — sunt notate cu 81 — 83 (subbrachycefalie) ; restul Basarabiei, al Moldovei și al Munteniei, și deosebit de asta, Transilvania, cam până la Borsec, Târgul-Mureș și Sibiu, cu 83—85 (brachycefalie) ; în sfârșit, ce mai rămâne din România Mare, cu 85 — 87.

Pe ce s'o fi întemeiând Ripley ?

Nu știu.

Român dolicocefal, însă, mi s'a întâmplat arareori să văd. Poporul român trebuie să fie în imensa lui majoritate brachycefal. (Indexul cefalic se află, luând maxima lățime a capului, deasupra urechilor, înmulțind-o cu o sută și împărțind-o prin maxima lungime a capului : dela rădăcina nasului, între sprâncene, până

la punctul cel mai proeminent din regiunea posterioară a craniului).

Dacă propun ministerului instrucțiunii publice instituirea unei comisiuni, nu este doară din dorința de a mă afla eu însumi în treabă : este vorba de un domeniu în care nu mă pricep și care nu-mi inspiră interes. Persoana care se impune de sine pentru organizarea unor astfel de lucrări este d. prof. Rainer.

Văd pe cetitor zâmbind cu milă : „de astea ne arde nouă acum, când n'avem cu ce plăti descălii ?!“...

Dar oare pentru strângerea de documente istorice nu se cheltuesc parale ?

În treacăt fie zis, se exagerează mult în această din urmă privință. Din timp în timp ne pomenim cu câte o comunicare : „îndulele de băcănie ale bucătarului lui „Papură-Vodă“; ori „o boeroaică română ; soacra mătușei lui Alexandri“. De nu-i chiar așa, apoi nici departe nu e... Faptele istorice trebuiesc adunate și prelucrate în tăcere, iar publicului să i-se prezinte numai rezultatele generale...

Oricum ar fi, datele referitoare la caracterele de rasă ale poporului român nu sunt mai puțin prețioase decât cele privitoare la istoria țării.

Despre aceasta sper să conving pe cetitor numaidecât.

Mai întâi, o lămurire.

Trei sunt rasele principale ale Europei: omul înalt, blond, cu capul lung (*homo europaeus*; de pildă suedezul); omul în-desat, mai de grabă brun, cu capul scurt (*homo alpinus*; de pildă francezul, elvețianul, bavarezul); și omul în deobște scund, foarte brun și cu capul lung (*homo mediterraneus*; de pildă spaniolul, sicilianul). Alții mai adaugă tipul brachycefal blond: slavul. Dar și între „alpini“ se numără mulți blonzi, iar foarte mulți au părul castaniu și ochii gri sau albaștri.

Aceste rase se subdivid și ele mai de parte.

Cunoscutul etnograf F. von Luschan¹⁾, un om deștept, învățat și luminat, care a călătorit mult și se ocupă de aproape jumătate de secol cu cercetări etnografice, e de părere că „nu există popoare sălbatice“; există numai popoare cu o altă cultură decât a noastră; există însă unii „sălbatici albi“, europeni brutali și incuți, cari nu-și dau osteneală să cunoască pe indigeni, se poartă cu ei ca sălbaticii și-i maltratează și-i exploatează în modul cel

1) Intre timp a murit. (Notă la tipărirea în volum.)

mai groaznic. — *Nu există rase cari să fie în sine inferioare.* Deosebirea dintre diferitele rase, în deosebi în ce privește inteligența și calitățile morale, nu-i nici pe departe atât de mare, ca aceia dintre indivizii aceleiaș rase“.

Nu încapе îndoială, că toat rasele omenеști sunt târîte în vârtejul progresului și că până în câteva sute de ani, toate vor fi la acelaș nivel.

Deocamdată, însă, o oarecare inferioritate sociologică, chiar și a lui homo mediterraneus față de celelalte două rase europene, nu-i de nimeni contestată. E destul să compari pe un napolitan, sicilian, spaniol, cu un francez, englez, suedez, ca deosebirea să apară evidentă.

Cât privește pe dolico-brunul vest-asiatic și nord-african, rasă care poate fi numită „semitică“, fiindcă dânsa, evident, a creat limbile semitice (cele hamitice sunt de aproape înrudite cu acestea), unii antropologi, ca Hoernes, Ripley, Sergi, etc., o consideră identică cu rasa mediteraniană; alții, ca E. Fischer, susțin că-i numai de aproape înrudită cu această rasă. Sociologicește, arabul ne apare cel puțin tot atât de refractar progresului ca spaniolul sau sicilianul. Pe cei cari sunt de părere contrarie, îi înșală — ca, spre pildă, și pe

B. P. Hașdeu — strălucirea culturii „maure“. Dar Spengler, feroce reacționarul și naționalistul Spengler, ne asigură că fără colaborarea evreilor, această vestită civilizațiune „nici nu poate fi închipuită“. A-fără de asta, toate elementele conducătoare ale civilizațiunii arabe erau „arabi“ din Asia anterioară, pe cari — ne-o dovedește Luschan — o prăpastie îi desparte de arabii propriu ziși, ca și de berberi, și cari nu sunt de cât extrem brachycefalii „hetiti“, convertiți la mahomedanism.

Semnificativ și puțin cam umoristic este impasul în care știința serioasă a pus pe diletanții „antropo-sociologi“ antisemiți. Acești pseudo oameni de știință, despre cari specialiștii vorbesc cu veselă ironie, au aflat într'o bună zi că evreii din vechime erau, în cea mai mare parte, brachycefali vest-asiatici (adică „hetiti“, „armenoizi“) și numai în mică proporție : pe deoparte arabi, pe dealtă parte, amoriți dolico-blonzi. Fiind în solda aristocrației și scrisul lor neavând alt scop decât pongrirea evreilor (propriu zis, a capitalismului !), domnii Chamberlain și compania — iar după dânsii, ca fidel discipol, d. A. C. Cuza — se văzură siliți să susție *inferioritatea hetitilor și superioritatea arabilor*.

(În acelaș timp confiscară pe Isus ca nord-european).

Or, întreaga istorie universală protestează în contra unor atari scamatorii. Asia anterioară este leagănul civilizației omenesti. Brachycefalii vestasiatici au născocit, acum vreo douăzeci de mii de ani, lucrarea metalelor; tot ei, acum șase mii de ani — ca sumero-akkazi — prima scriere : cuneiformă ; și tot ei, acum vreo trei mii de ani, primul alfabet, pe care-l întrebuițăm încă și astăzi. Ce contribuție au adus evreii civilizațiunii umane, în vechime, în veacul de mijloc și în timpurile moderne, știe oricine. Și nici armenii nu se arată a fi rău înzestrați. De altfel, pe de departe înrudit cu „hetitul“, ar fi, — după Luschan și după mulți alții — și homo alpinus. În orice caz, au caractere comune.

Arabul, — afirmă d-nii Chamberlain și Cuza — are o fire idealistă, de o rară noblețe, pe când trăsătura sufletească fundamentală a hetitilor se arată a fi realismul brutal și prozaic. Dar Lanson găsește și poporului francez (înrudit, cum am văzut, cu „hetitii“) această din urmă caracteristică (vezi a sa Istorie a literaturii franceze). Romantismul cavaleresc medieval a

iernile în Muntenia sunt destul de aspre, munteanul se 'nrudește mai de grabă cu vestasiaticul de cât cu celelalte două rase. E mai activ și mai practic de cât acestea.

TRADIȚIONALISM, ROMANTISM ȘI CARACTER SPECIFIC NAȚIONAL.

Este în interesul clarificării luptelor politice, ca pături din ce în ce mai largi să se deprindă a deosebi interesele economice cari se ascund sub ideologiile de partid. Cercetările întreprinse în această direcție îți rezervă surprizele cele mai comice...

Afară de foarte puține excepții, marii noștri proprietari, și în genere partidul conservator (și în genere tot ce pretindea a fi high-life) erau franțuziți. A nu ști românește, trecea drept suprema distincțiune. Un accent francez în vorbă eră de rigoare. Timpul petrecut în țară (numai o parte a anului) se simțea ca un exil. Literatura românească trebuia ignorată, ori expediată cu un zâmbet. Un popă apărea ca un *rustre* indigen, un rău necesar, subiect de glume disprețuitoare... (vezi *Viața la țară* de Duiliu Zamfirescu). Aristocratul eră prin definiție *libre penseur*, nepăsător de Dumnezeu și de diavol... Vă a-

duceți aminte (parcă s'ar fi întâmplat eri...), cum studenții, sub conducerea d-lui Iorga, au asediat Teatrul Național, pentru a opri ca obiceiul *high-life* de a jucă teatru în franțuzește, să profaneze prima noastră scenă; și cum *high-lif*ul și-a apărât acest privilegiu cu ajutorul armatei...

Așă erau aristocrații, când se simțeau atotputernici.

Dar a venit exproprierea, au sărăcit boerii, s'au îmbogățit mulți evrei (în bună parte prin speculă), țărănimea a devenit un factor politic de viitor — și atunci noblețea a ridicat steagul ortodoxismului și al super-românismului, — într'un cuvânt: al „*tradiționalismului*“ (pronunță acest franțuzism cu accent franțuzesc...). Intrucât aristocrația apusană face clericalism și antisemitism, și intrucât e 'n tradiția boerilor noștri să imite pe străini, ei se pot lăuda că fac și de astă dată tradiționalism...

Noua ideologie a fost lansată de un bărbat de stat, care în toată viața lui și-a plimbat pe străzile Capitalei barbetele britanice și silueta *frapant și voit-exotică*, și care aducea flori dela Nizza, își călcă gușerele la Paris ori la Londra, iar cu cultura românească nici un suflet de român nu poate mărturisî că acest gentleman ar fi

avut vre-o dată cea mai slabă atingere...

Cum însă el însuși se specializase în finanțe, iar ideologiile sunt de resortul filosofiei, și-a atașat un filosof. Nimic mai interesant decât psihologia acestui filosof.

În țările apusene, burgheze, fiul de țăran chiabur, care emigrează la oraș, se face meseriaș, negustor, funcționar, în sfârșit îmbrățișează o carieră practică oarecare (afară, bine înțeles, de cazul, rar, al unor aptitudini excepționale). Intelectualii es în genere din burghezime, iar filosofii, din familii vechi burgheze.

La noi împrejurările au fost altele.

Burghezia de oraș era nouă, puțin însemnată ca număr și cu totul absorbită de afaceri. În schimb, la țară, din pricina simplității agriculturii primitive, tot ce nu muncea deadreptul cu brațele, trăia parazit, într-o tihnă cu adevărat aristocratică. Mentea aristocratului însă — o știm din antichitate și din timpurile moderne — înclină spre generalități, pe cari le vântură când cu mai multă, când cu mai puțină îndemânare. Așa se explică faptul, că la noi atâtia intelectuali, și anume filosofi, sunt de origine rurală. Tihna rurală se împacă mai bine cu filosofia decât cu afacerile, mai ales când filosofia nu cere gândire proprie, ci se mulțumește cu

compilări de școlar sânguincios. În raport cu numărul fizicienilor, chimiștilor, biologilor, și în genere a oamenilor de știință pozitivă, ne bucurăm de un număr excesiv de filosofi. Această vocațiune nu cere capital, nici bănesc, nici științific, e lipsită de risc și de sbucium, iar marfa pe care o aduce în piață, are o valoare greu controlabilă. La ori ce problemă poți ușor da un oare-care răspuns compilat (greșala nu costă parale), pe când în afaceri, trebuie chibzuire repede și hotărîre sigură, enciclopediile ne putând să-ți dea nici un ajutor... (așa se explică faptul că, în general, clasele rurale dețin la noi universitățile, revistele, etc.).

Ruralul este prea adesea ori un om lipsit de personalitate. Ducându-se să studieze în Germania, el se va întoarce neamț întreg, în vorbă și 'n scris, — desigur numai la suprafață, dar de multe ori nici nu are altceva decât suprafață... Nimenea nu face atâta caz de caracterul specific național ca ruralul și totuși nimenea nu se desnaționalizează mai ușor decât dânsul... Cărțile sale miroase a mortăciune, fiindcă sunt compuse din bucăți desprinse din alcătuirii organice cu totul diferite... Luând capul dela un om, picioarele dela altul, etc., nu poți creă o ființă vie. Specialitatea

filosofului nostru este să compună o carte proastă, compilând o mulțime de cărți bune. În Germania, o anume direcțiune a evoluției culturale a creat o gândire, uneori adâncă, îmbrăcată într'un înveliș școlastic și abstruz. Filozoful nostru va aduce în țară învelișul fără miez — coaja amară și verde a nucii... Cetitorul mijlociu, nepri-ceput și credul, mușcă din coajă și se strâmbă amarnic... Dar filozoful îl convinge că *acesta* e gustul filosofiei și cetitorul crede. Ce zice : amărăciunea o fi bună, dar nu sunt eu deprins cu ea...

Despre vreo convingere adâncă nici nu poate fi vorba. Sufletul său e stăpânit de un echilibru, ce-i drept, inferior, dar greu de clintit... Gândirea pentru el este ceva împrumutat, străin — un obiect cu care jonglează, pentru a-și mulțumi nevoile pământești (acestea, puternice și adânci !) ..Uite-l conservator, uite-l poporanist, uite-l junimist, uite-l takist, uite-l bolșevic, uite-l antisemit, uite-l filosemit !... Luni de zile pledează cu patos pentru intrarea în acțiune și deodată te anunță cu gravitate că — a trecut momentul favorabil !... (Ce mai scamator ! *Tot altă căciulă !*... Și când îi ceri lămuriri, îți spune c'un zâmbet viclean : „așa am gândit în momentul

acela“... În felul lui — manchesterian : *laissez faire, laisser...*

Din cărți filosoful a aflat că în Franța moșierii expropriați au adus în literatură romantismul (vezi romantismul creștin al lui Chateaubriand, Hugo, etc.). — Bun!.. Și noi atunci, pentru a servi pe șeful nostru, cerem la spițarie de doi gologani romantism... Și tocmin la rândul nostru câțiva intelectuali, tot rurali, ca să-l fiarbă... N'are aface că acești tineri mănâncă la o masă trei porții de varză cu carne, iar când dorm, poți tăia lemne la capul lor... Ei se declară romantici !... Și când te gândești că 'n viața lor n'au visat, — nici măcar în somn...

Iată un alt filosof : un tânăr înalt, lat în spate și bun de gură, care studiând la Paris s'a făcut franțuz. Haina de dandy, tare strânsă în talie, cum îi șade mai bine unui sfrijit de franțuz, se strâmbă urît la spetele și șoldurile lui late, de om crescut în mijlocul naturii... Și cum îl strânge haina, așa-l strâng și finețurile *dernier-cri* ale poeziei și ale filosofiei franceze... Popescu dela Berlin umblă gârbovit și poartă ochelari, iar Popescu dela Paris, e parfumat, mânușat și strâns în talie ; dar amândoi stau rău cu dialectica și amândoi sunt tradiționaliști...

E interesant de observat paralelismul între producția economică și cea culturală... Țările agricole exportă materii prime (*date* zoologice, istorice, geologice, etc.) și importă fabricate (teorii de tot felul), pe cari nu au măcar grija să le ceară acomodate nevoilor indigene, ci silesc *nevoile* să se mlădieze după fabricate... Iar când vreun orășean dela noi aspiră și 'n cultură la... industrie națională, rulalul se strâmbă de răs... Așa am pățit eu : atât Popescu-Berlin, cât și Popescu-Paris, au făcut haz într'un glas de pretenția mea de a fabrica... ceasornice la București.... (teoriile mele antropologico-literare, etc.). Ei n'au vrut măcar să recunoască, că scrisul meu poartă, în anume privinți, pecetea culturii tinere, crescute pe pământ neistovit : lemnul tare, iar coaja subțire și netedă — pe când dumnealor aduc prea adesea ori din Apus arbori îmbătrâniți, cu lemnul putred și cu coaja scorțoasă... Năi-
vilor, coaja aceasta *venerabilă* le 'mpune...

O cultură specific românească nu ruralii au creat-o și o vor crea, ci orășenii. Studiați operele tradiționaliștilor și veți băga de seamă numai decăt, că *subiectul*, *ideea*, *atmosfera*, sânt împrumutate de aiurea și numai materialul plastic e indigen. Recunoști pe Maupassant, pe Synkiewitz, pe

Victor Hugo... Am cetit 'dăunăzi pe un tradiționalist, de origine străină și de trecut îndoelnic, lansat deodată pe nedrept, care și-a luat ca model pe răzeșul Maupassant (viața acestuia din urmă amintește pe aceia a harmăsarului de montă, iar opera lui miroase adesea a băligar...) și, exagerând și trivializând imoralitatea scriitorului francez, privește viața modestă și cinstită a micului burghez urban, funcționar ori negustor, din punctul de vedere al unui *pește* strălucitor de sănătate și vigoare...

Pe când, spre pildă, în *Dan de Vlăhuță*, totul e original : fiecare cuvânt e așternut c'un efort, de gândire și simțire, personal...

Vi-l puteți închipui pe Caragiale ori pe Vlăhuță (ori pe Costinescu, pe Aurelian, pe Palade, pe Vintilă Brătianu, etc.,) mai-muțărind pe nemți ori pe franțuji ?!...

Repet : și cultura specific românească, și industria națională, o vor creă orășenii, împrumutând larg din Apus, fără a se sinchisi de tradiții (cari tradiții ?!...) și adaptând nevoilor noastre, mașini, instrumente, metode și tratate, cu intențiunea de a le înlocui treptat și în măsura posibilității, cu fabricate naționale.

Tendințele și interesele proprietarilor foști mari, azi mijlocii, cuprind un nucleu sănătos și îndreptățit : dorința de a reprezenta în agricultură progresul, făcând cultură intensivă și industrie agricolă. D. Garoflid, în conferința d-sale ținută la Institutul social, a spus-o limpede : „acuma când România intră în faza capitalistă-burgheză, noi proprietarii vrem să fim o adevărată burghezie rurală“. Capitalul, inteligența, cultura de specialitate, au dreptul să se valorifice la țară ca și la oraș.

Perfect. Dar asta n'are nimic de a face, nici cu tradiționalismul, nici cu roman-tismul, ba chiar le contrazice formal : amândouă înseamnă reacțiune — și reac-țiunea nu-i progres !... Cât despre ortodo-xism, el n'are ce căută în luptele politice... În timpurile noastre prozaice, propieta-rii luptând cu formule economice, vor ieși mai bine la socoteală decât cu cele fi-losofice și literare...

REAȚIUNEA SPANIOLĂ.

Fetei celei leneșe, sfânta Vineri i-a dăruit o ladă plină de nestimate, care s'a dovedit pe urmă a fi plină de șerpi... Așa se pare că și sfântul D-zeu, având necaz pe acest popor de *cavaleri* leneși și fuduli care este cel spaniol, îl copleşte de aur, care în mâinile nobilului *hidalgo* se preface în... noroi !...

Când mândrii *hidalgo*, boerinași inimici ai muncii, au cucerit America, ei au pus în exploatare minele de aur și de argint, prin munca indigenilor, pe cari i-au stors cu atâta cruzime, că mureau ca muștele... Dar Dumnezeu, răzbunătorul nedreptăților, vegheă !... Blestemul banului tâlhărit a ruinat Spania...

Cu grămezile de aur și argint căpătate pe nimic, cuceritorii au cerut din țara-mamă haine luxoase și alte obiecte de lux ; dar tot clasa lor, mai fudulă și mai conservatoare ca oricând, a refuzat să libereze mica industrie națională de cătușele ei feudale pentru a-i intensifica producția.

De aceea o parte însemnată din munca poporului spaniol a fost deturnată pentru mulțumirea nevoilor de lux ale trântorilor de peste ocean. Agricultură — și așa nu cine știe ce întinsă — a trebuit să cedeze pământ oilor producătoare de lână... Hrana s'a scumpit, și, cu dânsa, toate celelalte necesare vieții...

Marea mușime a poporului, ne mai putând plăti fabricatele naționale prea scumpe, a început a consuma marfă străină, importată de negustori, când pe față, și când prin contrabandă... Aurul și argintul și-au luat tălpășița către țări de oameni harnici, lăsând în Spania, și o groaznică lipsă de numerar, și viața cumplit de scumpă...

În țările agricole, *hrana* e ieftină; în țările cu industrie, *fabricatele* sunt ieftine, iar banul nu iese din țară, ori ajunge chiar de intră din afară. Spania nu era nici câine, nici ogar : hrana scumpă — și banul fugea în străinătate !... Mânia cerească hotărâse ca neamul lui Don Quichote să ajungă de batjocura lumii !...

Pe lângă asta, regii și trântorii cei mari, mai înfumurați ca oricând, visau să cucerască Europa ; și ca să poată întreține armate, puneau biruri nerușinate și decretau niște măsuri economice și fiscale

— și schimbătoare, și smintite, — cari duceau țara drept în prăpastie... Trebuie citită istoria legislației economice a Spaniei din vremea aceea, legislație inspirată de o oligarhie înnebunită, care se împletea ca un om beat !... *)

În acest timp, negustorii îmbogățiți cumpărau titluri de hidalgo și se lăsau de negustorie, iar meseriașii cari făceau ceva parale, întemeiau majorate, ca boerii ! (Și la noi, înainte de război, băcanul îmbogățit cumpără moșie și-și făcea fiii magistrați...).

Și așa, pe când Franța, Olanda, Anglia, înfloreau, Spania cădea într'un somn adânc... Blestemul banului de haram și al indienilor înjunghiați pe altarul fuduliei aristocratice...

* * *

Acum în timpul războiului mondial, Spania rămânând neutrală, o ploaie de aur s'a revărsat în această țară uitată de Dumnezeu. Eram sigur că atâta bănet va face să sară cercurile feudale cari strâng trupul nefericitului popor...

Dar ne-am înșelat. Iar au încăput banii pe mâna boerilor, iar li s'au urcat fumu-

*) Dr. M. I. Bonn. „Spaniens Niedergang“. Stuttgart

rile la cap — și au pornit război în Maroc, sacrificând 25 de mii de oameni și sume nebunești... Și atâta pare să fie de sănătoasă organizația socială spaniolă, încât „marea națiune“ a mâncat bătae dela marocani !... Au boerii spanioli talente de alchimisti : oricât aur ar încăpea în mâinile lor, se preface în gunoi...

Ca să ștergeți cu buretele toate păcatele clasei noastre stăpânitoare, e destul să cetiți Istoria Spaniei. Veți admira atunci mintea sănătoasă și simțul de orientare al poporului român.

La sfârșitul secolului al nouăsprezecelea, armata spaniolă număra, pentru un efectiv de cincizeci de mii de oameni, 500 de generali, 598 colonei și peste 23.000 de ofițeri, adică un general și un colonel la o sută de oameni și un ofițer la doi oameni. Călugării stăpânesc, în bunuri mobile și imobile, a treia parte din bogăția națională. Regele, clerul și armata au țara în mână lor.

Revoluțiunii, pronunțamente, războaie civile au sfâșiat Spania, înfrângeri au ruinat-o, răpindu-i coloniile, și totuși regimul despotic dăinuiește încă.

CU PRILEJUL REFORMELOR ANUN- ȚATE DE D. PETROVICI.

Ne mirăm astăzi, cum au putut ajunge odinioară diriguitorii școalelor la ideia bifurcării și trifurcării învățământului secundar !... Dar nu trebuie să ne mirăm : din rătăcirii e țesută toată istoria omenirii. (Fără rătăcirea unor popoare întregi, ori măcar a claselor lor stăpânitoare, nici imperiul roman n'ar fi căzut, nici Revoluția franceză nu s'ar fi deslănțuit, nici catastrofa războiului mondial nu s'ar fi abătut asupra civilizației...). Erezia e norma, iar rațiunea, excepție...

La temelia concepției pedagogice a bi-și-trifurcării liceului — concepție pe care am combătut-o cu mulți ani în urmă — se află o prejudecată veche ca lumea și tot atât de puternică azi ca odinioară : aceea de a aprecia învățătura după *cantitate*, ca pe orice marfă. Fiindcă individul

numai dintr'o singură specialitate trage foloase pentru el, producând valori pentru societate, de aceea interesul lui vădit cere, ca pe lângă cele patru tone de carte pe cari le consumă la universitate, să mai înghită încă patru tone în liceu. Opt tone e îndoit cât patru. Și mai bine patru tone din marfa specialității tale, decât o sumă de mici cantități din mărfurile pe cari le vând în deosebi alte prăvălii...

Oamenii cu inteligență superioară și-au bătut joc întotdeauna de această prejudecată. Intr'o traducere germană a operii filosofului chinez Lao-tse (600 i. Ch.), am citit următoarea cugetare adâncă : *nu cel ce știe multe, e învățat, ci cel ce știe puține, dar prin aceste puține, le știe pe toate*“. Această cugetare ar face cinste — ca fructul studiului unei vieți întregi—oricărui filosof din zilele noastre. *Dela relativ puține cunoștinți, cugetătorul se ridică din inducție în inducție, până la o înălțime, de unde se orientează cu ușurință într'o mare de fapte...*

În deosebi mintea limpede și ascuțită a francezilor a ironizat erudiția stearpă : dela Montaigne, care cere ca copilul să învețe plimbându-se, observând și convorbind cu dascălul, până la Anatole France,

care ne arată pe un savant îngropat și asfixiat sub grămada propriilor sale fișe.

Și Dickens, în romanul *Timpuri grele*, compară pe școlari cu niște vase, iar pe dascăl, cu un tun, care varsă fapte menite să umple aceste vase.

Când iei în cercetare o problemă nedeslegată, hotărîtor este drumul pe care pornești dela început : și acesta nu depinde de cantitatea cunoștințelor tale, ci de puterea ta de orientare. Nouă din zece cercetători aleg o cale greșită, pe care urmînd-o, raționează cu voicîune, strîng fapte, utilizează metode, și cu cât se străduiesc mai aprig, cu atîta se înfundă mai rău în eroarea lor... Astfel un câine, iute de picioare, dar lipsit de miros, pierzînd urma, se va depărta cu atît mai mult de vînat, cu cât va alerga mai tare.

Puterea de orientare cunoaște trei trepte.

Cea dintîi este *dreapta judecată*. Regulele acesteia, ni le dă știința Logicii, dar numai un îndelung exercițiu — fie că l-ai făcut tu însuși, fie că l-au făcut și ascendenții tăi — te'nvață *arta* de a judeca drept. Foarte folositoare este știința Logicii și ea ar trebui studiată *serios* la toate facultățile.

A doua treaptă este *gândirea dialectică*, în stare de a îmbrățișa cu raționamentul, în acelaș timp, toate fețele unei probleme, cărora simpla judecată logică le face ocolul pe rând. Problemele științifice sunt adesea atât de complicate, încât nu le poți rezolva decât printr'o repede privire de ansamblu; fețele lor se țin una de alta, și nu ajungi la nimic, dacă, pe când examinezi una, ai uitat de celelalte.... (În această privință, literatura socialistă, și azi încă stăpânită de felul de gândire al lui Karl Marx, deși tratează aproape numai probleme sociologice, formează o școală unică și poate fi recomandată chiar și celor cari au opinii politice liberale ori conservatoare). Unul cunoaște străzile Parisului, fiindcă le-a străbătut în toate direcțiunile; pentru o atare memorizare îi trebuesc ani de zile și încă nu va cunoaște drumul cel mai scurt între două puncte, ci va face mari ocoluri; altul cunoaște orașul, fiindcă l-a străbătut cu planul în mână, și va ști mai mult după câteva săptămâni, decât celălalt după ani... Acesta-i raportul între simpla judecată logică și gândirea dialectică.

Însfârșit, a treia treaptă o formează *spiritul intuitiv*, care nu-i decât gândire dialectică, dar atât de repede și de concen-

trată, încât a devenit aproape inconștientă. Indată ce ne îndreptăm toată atenția asupra acestei ghiciri taînice și minunate, ea se desface într'o serie de raționamente limpezi...

În cei câțiva ani de studii universitare, nu numai că nu se predau prea puține cunoștinți, dar se predau prea multe și nu sunt îndeajuns mistuite. Cel puțin la unele facultăți. Pentru a învăța, ai toată viața: cu fiecare proces, cu fiecare bolnav, studiezi și înveți, acumulând fapte, în măsura în care ele se 'ncrustează în problemele care te preocupă...

A încarcă și mintea copilului cu amănunte de specialitate — a începe specializarea la 15 ani, e *curată nebunie*. Că unii școlari arată de timpuriu înclinări particulare, e adevărat; dar aceste înclinări trebuiesc combătute, în înțelesul că suntem datori să dezvoltăm curiozitatea copiilor și pentru celelalte materii. Cutare elev ar sta toată ziua în laborator să facă experiențe de chimie; rău, dacă-l lași !... Omul nu-i un mijloc, ci un scop. Școala să nu se încante de folosul pe care-l va avea societatea dela un individ săracit suflete-

ște...; ci să se silească a-i deșteptă gustul pentru artă, literatură și celelalte...

Școala secundară are menirea de a pregăti oameni cultivați în mod armonios, dezvoltând în toate direcțiunile mintea și sufletul copilului. Științele trebuiesc asimilate cam în acelaș fel în care ele au fost create de spiritele de elită ale omenirii: prin observație proprie, prin inducție și deducție. Dascălul servește doar de călăuză... Ceeace nu se'nvață cu plăcere, nu e bine predat și n'are valoare. Toate trebuiesc legate de sentimentele, interesele și curiozitățile elevului. Va veni un timp când se va rîde de *troc*ul pe care-l face azi profesorul, dând note în schimbul unor cunoștinți...

Chiar dacă nu i-ar servi întru nimic studentului în specialitatea lui, și mai târziu profesionistului, cultura generală, noi încă ar trebui să dăm în școala secundară *nu-mai* cultură generală. Întâi trebuie să fii om, la înălțimea culturii timpului, și nu-mai pe urmă inginer ori doctor. Se 'ntâmplă însă că cunoștințele generale sunt indispensabile orientării într'o specialitate oarecare. Dumnezeu are, se vede, înclinații diletantice, căci în loc să creeze lumea în felii subțiri, cum le-ar fi convenit

specialiștilor, a creat-o dintr'o dată, în bloc. Așa că, dacă privești faptele prin ochelarii de specialist, vezi numai o față a lor și nu le poți înțelege.

Dar despre aceasta, altă-dată.

INCOTRO MERGE LUMEA ?...

Intr'un articol intitulat *Clasicismul de fier* (vezi *Nouii Studii Critice*) am arătat că fiecare formă de organizare socială (sclavajul antic, feudalismul, monarhia absolută, capitalismul), trece prin două faze : *faza de echilibru*, când clasa conducătoare îndeplinește un rol util și când toate celelalte păături se simt și ele mai mult sau mai puțin împăcate ; dar după cum în corpul animal înseși funcțiunile vieții au ca urmare depunerea acelei funingine care prin îngrămădirea ei aduce moartea, tot astfel în corpu' social, însuși mecanismul fundamental al fiecărei forme de organizare socială produce, prin îndelungata lui funcționare, germenii distrugerii sale viitoare. Incepe atunci a doua fază : *de decădere și desechilibru*, când clasa conducătoare pierde rolul ei util, și când și celelalte clase sufăr și sunt nemulțumite. Desagregarea progresând și germenii de distrugere acumulându-se, *se produce o ca-*

tastrofă, al cărei precipitaț este o nouă formă de organizare socială și un nou echilibru.

Așa de pildă : rolul *feudalismului* a fost să apere țărănimea în contra năvălirilor barbare ; când însă, în secolul al zecelea, migrațiunile încetează și popoarele se statornicesc, feudalii pierd rolul lor util, se plictisesc, se pun pe petreceri, se bat între ei, făcând să sufere țărănimea ; ca-deții, cavalerii săraci, pradă pe negustori, — într'un cuvânt feudalismul devine o pacoste și o piedică pentru orice progres. *Abcesul feudalismului decadent se deschide în catastrofa cruciadelor* — pe care o provoacă setea de aventuri a nobleței sărace, trândăvia celei bogate, iobagii fugiți, sau doritori să scape de stăpânii lor, dar și exaltarea călugărilor (isvorită indirect din apăsarea feudală) și nevoile comerciale ale cetăților italiene. Sărăcind pe feudali și îmbogățind pe negustori, cruciadele pregătesc un nou echilibru: monarhia absolută, care este *un compromis între burghezie și noblețe*.

Rolul *monarhiei absolute* a fost să dărîme castelele, să strunească pe feudali, să stabilească ordinea și centralizarea. Cu Ludovic al XIV-lea scopul acesta este complet atins : după secole de luptă, cele

din urmă rezistențe ale clasei feudale sunt înfrânte. Incepe atunci desagregarea : trândăvie, stricăciune, risipă nebună a banului public ; monarhia absolută devine o pacoste, o piedică pentru progres, și este înlăturată de *catastrofa revoluțiunii*, care aduce la putere burghezia. *Totuși, timp de jumătate de secol încă, burghezia e silită să facă concesii nobileții.*

Rolul capitalismului a fost să desvolte enorm mijloacele de producție, să organizeze în mod desăvârșit producția industrială. În mai puțin de un secol acest scop este atins. Concentrarea capitalurilor, formarea societăților anonime, etc., răpesc burgheziei rolul ei util. Libera concurență — mecanismul fundamental al societății burgheze — aduce crizele de supraproducție, cari pricinuesc mari suferinți clasei muncitoare, intelectualilor, etc., și cari — prin lupta pentru debușuri — deslănțuie *catastrofa războiului mondial.*

Intrebarea care se pune acum este următoarea : *în ce constă noul echilibru care se stabilește ?*

Vine pur și simplu la putere clasa lucrătoare, luând locul celei burgheze ? Chiar așa de ar fi, nu trebuie să uităm, că după Marea Revoluțiune franceză a fost nevoie de o jumătate de secol, pentru ca

noblețea să fie definitiv înlăturată din viața politică. Ba chiar încă în anii din urmă ai veacului trecut, aristocrația, încuibată în armată și coalizată cu clerul, încearcă — prin afacerea Dreyfus — o lovitură în contra capitalismului ; capătă însă o strașnică lovitură, care o lecuște definitiv de veleități politice.

Mă întreb, dacă cumva noul echilibru nu va consta în compromisul dintre burghezie și proletariat — întocmai după cum căderii feudalismului i-a urmat, nu domnia burgheză, ci un compromis între burghezie și nobleță : monarhia absolută.

Ce-ar câștiga proletariatul luând puterea ?

Numărul celor cari duc azi o viață mai luxoasă, s'a micșorat enorm. Ceilalți — lucrători, țărani, funcționari, mici negustori, etc., — au devenit cam toți o apă. În producția națională, ceea ce consumă în plus minoritatea bogată, pot zice că nici nu contează. *Capitalurile însăși sunt numai în aparență proprietate individuală ;* de fapt ele servesc obștei ca mijloace de producție... Libera concurență nu mai pricinuește, ca înainte de războiu, pagube avuției naționale : timp de decenii încă, va dăinui *subproducția* ; și tocmai din pricina suproducției, o colaborare armonioa-

să a industriaşilor, — între dânsii şi cu statul,—*ba chiar şi între burgheziile diferitelor state*, se va stabili din ce în ce mai mult. Ar putea pretinde proletariatul că-i în stare să conducă mai bine statul ?... Deocamdată, încă nu... Să nu uităm că burghezia, când a venit la putere, avea o cultură ereditară de multe secole. Să mai vorbesc de minunile pe cari le-a realizat această clasă în interval de o sută de ani ? Filme, elaborate de oameni de ştiinţă, ar trebui să arate comparativ, viaţa de azi a lucrătorului şi aceea de acum o sută de ani... Faţă de aptitudinile de cari a dat dovadă clasa burgheză, nobleţa ne apare ca o clasă de microcefali... Insuşi Spengler, apologistul feudalităţii, recunoaşte că aristocratul nu-i decât *un țăran ceva mai cioplit* şi că cultura burgheză este *neasemănat mai fină*...

O atare clasă (dacă numărăm şi pe specialiştii de toate ramurile, cari țin cu dânsa) nu se 'nlocueşte uşor... Şi în *partidele socialiste*, intelectualii sunt, în marea lor majoritate, de origină burgheză, dar faţă de clasa lor, ei formează numai o mică minoritate...

Războiul a înălţat mult clasa lucrătoare ; dar a adus şi întăriri clasei burgheze:

țărănimea îmbogățită, mai influentă acum politicește, și păturile mijlocii. Clasa lucrătoare a devenit atât de puternică prin organizarea ei, încât poate să-și impună toate cererile compatibile cu starea de azi a producției. Primind să împartă cu burghezia conducerea statului, se folosește în plus de aptitudinile și știința acestei clase, — aptitudini cari sunt în *scădere*, nu încape îndoială, dar totuși încă foarte mari...

* * *

Intr'un singur caz burghezia ar putea fi măturată, — fără considerație pentru știința ei, — de valurile unei revoluțiuni; dacă ar avea nebunia să provoace un nou războiu. Dar nu-i atât de nebună s'o facă și *nici nu are interes s'o facă!*...

Dela război încoace omenirea a contractat patima de a cobîi, pe care o cultivă cu aceeași regularitate cu care mănâncă și doarme. La noi în România a bîntuît câțiva ani credința că mergem către o revoluție bolșevică. Mii de inși au afirmat-o, cu gravitatea unei nebunii metodice. — „Cine să facă revoluție?” — îi întrebam eu. — „Țărănimea!” — „De ce s'o facă?... De bucurie c'a căpătat pământ?”

În același timp se prezicea întinderea *sigură* a bolșevismului în toată Europa. Eu am afirmat la 1920 în *Curentul*

nou, pe când nici un indiciu n'o trădă, că bolșevismul nu înseamnă în Rusia *pieirea* societății burgheze, ci *nașterea* ei ; și că îndată ce Europa îi va lăsa în pace, Trotzki și Lenin vor turna tot mai multă apă în vin... S'a mai prezis un război germano-rus în contra Antantei și înneccarea României în această coalitie. S'a mai prezis și se prezice o conflagrație europeană, provocată de încăpățânarea turcească. Citesc zilnic două gazete românești și două nemțești, și cinstit vă afirm, că nici odată nu mi-am aruncat măcar ochii asupra tratativelor cu Turcii ; fiindcă știu că la mijloc e un bluff : Franța se joacă cu această chestie, ca să preseze asupra Angliei, și numai *ea* poate provoca războiul — *dar n'o va face*. S'a mai prezis un război între America și Japonia, — război cu care nemții într'o vreme m'au asurzit. Se prezice acum un război pe apă între Franța și Anglia. „Este un conflict *absolut* inevitabil !“ — te asigură nemții. — Insfârșit, ca să negi probabilitatea unui apropiat război franco-german, trebuie să fii chiar Toma necredinciosul !...

Toate aceste iminente războaie, cu aeroplanе și gaze asfixiante, le sar în gazetă, întocmai după cum sar anunțurile și poeziile... M'ași prinde să mă culc și să

dorm dus treizeci de ani, convins că nici un foc de pușcă n'are să mă trezească !... *Bluff, bluff și iară bluff !...*

Nu către revoluție, războaie, incendii și cataclisme merge lumea — ci către pace, liniște și concordie. Fiecare burghezie caută să exploateze spaîma pe care o trezește în adversar ideia războiului ; cu părul vâlvoi amenință să facă o săritură de tigru, dar când ajunge la frânghie — trece pe dedesubt... Lumea așteaptă repararea ruinelor războiului ; ca să cheltuiască altă mie de miliarde — de unde ? ? ! ! — pentru un nou război, nici nu visează !... *Muncitorimea nu va merge la război — cu nici un preț — orice s'ar întâmplă !...* Burghezia știe foarte bine, că dacă va provoca un conflict armat, va ajunge numaidecât să măture străzile și să poarte haine de sac... Și la ce l-ar provoca ? Subproducția, care va mai dăinui încă decenii, îngăduie tuturor să producă cât pot și să vândă tot. Debușeul imens al Rusiei așteaptă... Și producțiunea și comerțul nu așteaptă decât înțelegerea dintre popoare, ca să ia, în fiecare țară, un avânt extraordinar.

Înainte de războiul mondial, burghezia suferă de amețeli și are mintea turburată, din pricina abcesului supraproduc-

ției ; de când abcesul s'a spart, toți continuă să facă pe nebunii (din calcul), dar sunt în fond foarte lucizi. Ce se vede acum în lume, nu-i sminteală, ci gheșeft !... *Efectul marilor catastrofe istorice cari încheie o epocă, este să stabilească un nou echilibru.*

Mai 1923.

Adaus la tipărire în volum. — Impăcarea Europei, pe care am prezis-o ca o deducție din anume legi istorice generale (fiecare formă de organizare socială se sfârșește cu o catastrofă, care crează un nou echilibru) și care azi e atât de evidentă, eră contrazisă — pe vremea când am scris articolul de mai sus — de *toute* faptele politicii internaționale și deci considerată ca o utopie, atât de presa europeană, cât și de cea română.

ANTISEMITISM ȘI CAPITALISM.

Ce-ați zice despre un botanist, care gă-sind în câmpia românească o floare oare-care, s'ar apucă s'o descrie, s'o fotografieze și s'o boteze el însuși, fără a o căuta mai întâi în tratatele și atlasurile speciale, de mult alcătuite în țări apusene?... In așa fel s'au comportat la noi, nu naturalistii, dar criticii și sociologii.

Nu voiui fi crezut — întru atâta faptul e de extraordinar ; dar nu mă înșel : am fost primul care am caracterizat pe Alecsandri și pe Coșbuc ca scriitori clasici, iar pe Eminescu ca romantic. Până atunci Alecsandri eră „bardul națiunii“, Coșbuc, „poetul țăranimii“, iar Eminescu, scriitor „*deceptionist*“ (?!!). (Poate că vreun naturalist autodidact va crea cândva, la noi, o nouă ordine de mamifere: ordinea „*cornpurtătorilor*“...) Despre *nuanțe* de clasificare, cum ar fi de pildă aceea de a separa pe micii burghezi Alexandrescu și Bolintineanu, ca premergă-

tori ai romantismului, de scriitorul clasic și marele burghez Alecsandri — în felul cum îi despărțim pe romanticii J. J. Rousseau, Abbé Prevost, Bernardin de Saint-Pierre, de scriitorul clasic și marele negustor Voltaire — ca reprezentanți ai unei păтури adânc nemulțumite de prezent, dar neîncrezătoare nici în viitor (în făgăduita „egalitate ce nu-i pentru căței“) — nu mai vorbesc...

În acelaș fel au fost discutate acum turburările antisemite. Îmi propun să arăt cetitorului, că după o simplă răsfoire a Istoriei universale, fenomenul ne va apare într'o lumină cu totul nouă...

*

În besna Evului mediu, când pericolul capitalismului nu eră încă nici măcar întrezărit și când burghezii indigene nu începuseră încă să se formeze, evreii nu au fost persecutați, ci, din contra, atrași și favorizați prin scutiri și privilegii, chiar de către episcopi regenți. Când însă prin secolul al cincisprezecelea pornește concurența, — și deci dușmănia în contra evreilor, — a negustorimii autohtone, regii și principii încep a se folosi de prilej pentru ca, iarăș și iarăș, „să storcă buretele, după ce l-au lăsat să se umfle“.

De atunci, nenorocită dealungul veacurilor se menține starea evreilor în țările europene. Dar îndată ce burgheziile creștine ajung destul de puternice, pentru ca, pe deoparte, să nu se mai teamă de concurența evreiască, iar pedealtă parte, să îndrăznească a declara război regilor și nobileții, evreii devin din dușmani aliați : în saloane evreești s'a plămădit și condus mișcarea revoluționară burgheză din Germania ; Heine și Börne i-au fost fruntași. Am cunoscut eu însumi la Berlin evrei, ai căror bunici luptaseră pe baricade la 1848...

Cu triumful burgheziei, robia evreului ia sfârșit. Antisemitismul nu moare, ci spumegă doar din gura bătrână și băloasă, lipsită de dinți, a clasei feudale, ajutate în răstimpuri de orbirea micii burghezii retrograde și de venalitatea scurșurilor orașelor mari (a așa numiților *Lumpenproletarier* : *Camelots du roi*, *Hakenkreuzler*, etc.). Înainte de război evreii germani se văitau că nu pot ajunge ofițeri (de altceva nu i-am auzit să se plângă), iar cei francezi, că sunt rău tratați în saloanele aristocrației (ce căutau acolo ?!...) : dar astea sunt — nu-i așa ? — dureri imaginare, de oameni cari n'au altă grijă... Stau de un an în München, cartierul gene-

ral al „crucilor încârligate“; ei bine, în acest răstimp, abia dacă de 5—6 ori câte un evreu a fost molestat de naționaliști „afumați“; și în toate cazurile poliția și justiția și-au făcut pe deplin datoria. De o bucată de vreme *toate partidele și ziarele politice burgheze din Bavaria*, și chiar o parte din societățile războinice și patriotice, osândesc cu asprime antisemitismul; cât despre evrei, ei se comportă în tren, în localuri publice, etc., ca și cum n'ar ști de nimic, ca și cum nici n'ar fi vorba despre dânsii...

*

Când vrei să replantezi o pădure, îngrădești un loc și sameni pe dânsul respectivele esențe; iar după ce puii au ajuns măricei, îi transplantezi în pădure, unde libera concurență este, precum știuologii, foarte aprigă. După această metodă s'a creat la noi—dar și aiurea—o burghezie autohtonă; numai că nu ne-am mulțumit să înconjurăm pepiniera cu un gard protector, ci am retezat mereu de crăci și arborii ce creșteau în libertate — ca să nu crească cumva prea repede.... *Dar a venit timpul de s'au făcut mari copacii tineri; vor putea de acum crește nesupărați și ceilalți !... Burghezia românească a deve-*

nit atât de puternică, încât nu se mai teme de concurența „străinilor“. Din acest moment, situațiunea de metec a evreului a luat sfârșit, epoca de robie s'a încheiat ; și pe când altă dată cea mai ușoară aluzie dușmănoasă într'un ziar sau într'o cuvântare îi durea adânc, astăzi evreii urmăresc cu liniște zburdăciunile cuzziștilor : nu doare un pumn pe o rană vindecată, cât o atingere ușoară pe o rană deschisă... Agitațiile antisemite actuale reprezintă *mâncărimea cicatrizării...*

Burghezia românească se pregătește să deschidă porțile capitalului străin. A ajuns funia la par. Lucrul se putea prevedea îndată după război : export mare de cereale nu vom putea face mult timp (hrănim Ardealul, n'avem vite, nici unelte, țăranul e în faza de tranziție, etc.) ; se scumpește viața ; toți cer mărirea lefei ; iar statul — vorba neamțului — „de unde să ia și să nu fure ?“ Trebuesc create *alte* isvoare de bogăție națională — ceeace fără capital străin nu-i cu puțință.

Or, dacă burghezia românească se încumetă să dea piept cu uriașele capitaluri internaționale, — de concurența evreilor are să se îngrijească ?!...

Din contra ! Va trebui să trateze pe evrei în așa fel, încât aceștia să se simtă IN

CASA LOR și să devie geloși de situaținea capitalurilor românești față de cele străine...

* * *

Partidul liberal reprezintă burghezia românească. De când puterea politică a scăpat din mâinile boerilor, adică de mai bine de o jumătate de secol, liberalii stăpânesc țara—la guvern, ca și 'n opoziție : nu s'a sfiit s'o declare dăunăzi însuși d. V. Brătianu, întru atâta lucrul e de evident. Lupta pe care o duce opoziția în contra partidului liberal, are să aducă o momentană schimbare de regim, poate să grăbească evoluarea burgheziei protecționiste către o burghezie curat apusană, poate să silească burghezia română să-și deschidă rândurile și altor elemente — dar nu va putea duce nici odată la detronarea ei definitivă. Mă mir că un om atât de inteligent ca d-nul Corteanu a putut afirma, că, după distrugerea „colectiviștilor“, procesul de formare a unei burghezii românești va trebui să înceapă dela capăt. E ca și cum ai povesti alegătorilor că apa-i uscată și focul rece, ori le-ai făgădui că vei coborî stelele din cer și le vei vinde cu chilogramul... În societatea burgheză, burghezia deține pute-

rea politică și economică, până i-o va smulge odată din mână proletariatul organizat. Că burghezia românească a exploatat statul, știe oricine. Și a venit timpul să înceteze această exploatare. Nu trebuie să uităm însă, că printr'o fază analogă au trecut burgheziile tuturor țărilor (cu diferențele legate de longitudine...). Nici o pasăre nu-și caută singură hrana, cum iese din ou ; dar dacă, ajunsă în stare să sboare, stăruie, de lenevie, să rămâie în cuib, mama o împunge cu ciocul și o silește să se avânte în văzduh... Așa trebuie impus din toate părțile partidul liberal...

Orice mișcare antisemită este de fapt îndreptată în contra capitalismului fără deosebire de rasă și religie. Intr'o țară apusună mi-ar fi rușine să enunț acest adevăr, scos din abecedarul Istoriei politice.

Prin urmare, dacă vreau să știu cari păături sociale dușmănesc pe evrei, va fi de ajuns să cercetez cari din ele au interese anticapitaliste.

Massa țărănească nu are nimic de împărțit cu capitalismul ; din contra, va trage de pe urma lui însemnate foloase : preț mare pe muncă și pe produse, administrație disciplinată, și avantajile gene-

rale ale civilizațiunii (*foarte* importante !...). Elementele capitaliste, în frunte cu d. Dr. N. Lupu, sprijinite mai ales de proletariatul țărănesc, sunt menite a se înțelege cândva cu partidul liberal, care va finanța cooperativele prin *Banca Națională*; pe când țăranii cu mai mult pământ vor gravita în jurul unui credit rural înființat de proprietarii mijlocii (de averescani).

În jurul d-lui general Averescu s'a grupat burghezia rurală, adică proprietarii, cari fără fumuri de boerie, aspiră să devie cinstiți fabricanți de cereale, și, alături de asta : de pastramă, de marmeladă, de spirt, etc. Că interesele acestor cinstiți negustori se pot armoniza în bună parte cu ale industriei, se vede cu ochii; mai ales după ce împăcarea franco-germană va deveni fapt îndeplinit.

Partidul național cere pentru provinciile liberate o administrație bună; interesele burgheziei ardelenesti, însă, vor trebui armonizate cu ale burgheziei din regat, care reprezintă un stadiu de evoluție mai înaintat. Altfel ar fi să ne întoarcem la vremile protecționismului disperat... Elementele burgheze vor intra în partidul

liberal ; cele agrare, se vor alipi partidului agriculturii.

* * *

Aşa stând lucrurile, evreii pot dormi liniştiţi. Cine agită în contra lor, agită de fapt în contra capitalismului ; şi numai puşini şi slabi sunt cei ce au în România interese anti-capitaliste — elemente parazitare cari nu se pot acomoda cu progresul.. Liberalii, cari au apăsăat pe evrei, îi vor apăra — dacă nu azi, atunci mâine, şi dacă nu mâine, atunci poimâine... Şi liberalii — evreii o ştiu — au mână grea...

Anti-capitaliştii noştri se sbuciumă acum, fiindcă presimt avântul extraordinar pe care se pregăteşte să-l ia capitalismul român. Din acest punct de vedere turburările antisemite sunt îmbucurătoare. Şi pe mine personal mă bucură şi din alt punct de vedere : e amuzant să vezi că un om sare pe şine să oprească o locomotivă..., închipuindu-şi că-i căruţa pe care o opreă altă dată cu atâta uşurinţă... O categorie osândită de Istorie este ca un om intrat într'o mlaştină : dacă stă liniştit, se cufundă încet, iar dacă se sbuciumă, se cufundă repede. Fript sau fiert — asta-i alternativa...

Deci, sburdaţi, domnilor antisemiţi !...

Folosii-vă în grabă de ziua, încă turbure, de astăzi ; fiindcă mâine apa care învârtește moara d-tră, va seca.

Iulie 1923.

NOTĂ. Dacă ziua de azi e turbure, pricinile sânt următoarele :

Mizeria funcționarilor și a studenților, sărăcia universităților, scumpetea vieții, formează un teren prielnic agitațiilor antisemite, dat fiind că din cei proaspăt îmbogățiți o bună parte sunt evrei ; iar aceștia, ca toți oamenii care au fost mult timp apăsați (liberți!) înclină la un lux exagerat și ostentativ...

Pe de altă parte, burghezia protecționistă liberală se teme ca în tocmeala cu capitalul străin să nu i-se forțeze mâna e deci bucuroasă ca ideologia naționalistă să rămâie trează. Proprietatea funciară mijlocie (averescanii), și poate și mica burghezie rurală, se îngrijesc, ca nu cumva la pactarea cu capitalul străin interesele agriculturii să fie sacrificate. Burghezia română din Ardeal e'n faza în care-au fost liberalii cu decenii în urmă ; ea exploatează nemulțumirea țărănimii ardeleni în contra relei noastre administrații, pentru a-și apăra interesele protecționiste, neîndoios reacționare ; se teme deci să nu fie sacrificată prin pactarea liberalilor cu capitalul străin. Dintre funcționari, mulți își închipuie, că cu cât vor amenința mai tare, cu o mână, evreimea în general, cu atâta bacșișul pe care-l primesc cu cealaltă mână de la evreul individual, va fi mai mare...

Cum însă în societatea burgheză antisemitismul constituie o crimă de les-capitalism, nici un partid de viitor și nici un om politic serios nu's dispuși să se compromită printr'o atare atitudine ; întrebuințează sau tolerează deci, la nevoie, aventurieri fără obraz, cari n'au nimic de pierdut și care-s mai puțin preocupați de ziua de mâine de cât plăcerile și vițiile lor de azi...

În Germania, timp de câți-va ani, burghezia a încurajat

antisemitismul și naționalismul rășboinic, pentru a intimida pe socialiști și Antanta ; în același timp, burghezia bavareză căuta să șantajeze pe cea din nordul Germaniei. Pe acest teren politic a înflorit Hitler, temperament de apaș și de *souteneur*, stirnind entusiasmul țărănimii, al micii burghezii urbane, al *Lumpenproletariatului* incult, al foștilor ofițeri, etc. Multe suflete curate nutreau idealul restaurării monarhice, incredințate că tind de la întuneric spre lumină... Întunericul era revoluția de Noembrie... Mi se părea că-i văd călărind cu fața către crupa calului, ținând coada în mână și isbind cu picioarele în burta mârtoagei, cu convingerea fermă că înaintează, când de fapt mergeau înapoi...

Programul lui Hitler, de a confisca întreg capitalul bancar și de a expulza pe evrei, nu-mi putea lăsa nici o îndoială asupra viitorului acestui aventurier: îl vedeam primind când-va un picior în spate chiar de la comanditarii săi și aruncat la fier vechiu.... Și asupra fiecărei din acțiunile sale aveam impresia că planează invizibil un vârf de gheată... Avui curând plăcerea de a asista la realizarea profeției mele. Hitler fu împins la un *putsch* și părăsit în ultimul moment de cei cu cari colaborase până în ajun ; aruncat în închisoare, pe când von Kahr, dușmanul „capitalismului internațional“ se demasca drept vechiu și statornic prieten al acestui capital... Apoi Hitler, înțelegând gestul vârfului de gheată, declară că se lasă de politică, pentru a-și scrie memoriile... O fi avut minte să strângă ceva bani din fondurile pe cari le-a mănuit?.. Altfel o să-l vedem voiajor de vinuri.

Să tragă învățătură Hitlerii noștri... Dacă mâine pactează liberalii cu capitalul străin, burghezia ardeleană va trebui să se supuiască și să intre în rânduri, agricultura își va primi partea ei și va fi redusă la tăcere, funcționarii vor fi bine plătiți și puși la locul lor, universitățile vor fi înzestrate și studenții trimiși la carte, iar dumnealor, Hitlerii noștri, vor fi aruncați la fier vechiu...

TEORIA ȘI FAPTELE.

Petre Carp a vrut să pacifice Europa ; eu aş vrea să polemizez cu 'ntreaga presă europeană, inclusiv partidele comuniste din feluritele țări. De cinci ani, și până 'n clipa prezentă, sânt cu dumnealor în profundă divergență de păreri. Și fiindcă nu am mijlocul să discut cu toată Europa, mă voi mărgini să polemizez cu presa română, care numără atâția oameni inteligenți, talentați și instruiți.

Tema pe care vreau s'o susțin în fața domnilor ziariști români, este următoarea : că trebuie să acordăm mai puțină considerație fluctuațiunii superficiale și incoherente a faptelor și mai multă încredere *dogmelor sociologice probate*. Rămâne deschisă întrebarea, dacă o atare atitudine ar mulțumi publicul și dacă este compatibilă cu profesiunea de ziarist.

Înainte de a ajunge la palpitanta situațiune prezentă a Europei, la prezicerile pe cari ni le îngăduie teoria, în ciuda fapte-

lor, și la urmările probabile pentru politica internă a României, cer voie să recapitulez oarecari lucruri despre cari am mai vorbit și altădată.

Grație „concepției materialiste“, care formează unul din meritele neperitoare ale lui Karl Marx și care e întrebuințată astăzi ca metodă de cercetare de către toți istoricii fără deosebire, Istoria a devenit o știință, aproape exactă. În lumina ei, revoluția bolșevică ne apare ca o variantă a clasicei revoluțiunii burgheze. Ca în Franța, la 1789, dinastia și noblețea au fost detronate, iar țăranii au pus stăpânire pe pământurile lor; după principiul pendulului, regimul politic a alunecat mult spre stânga, dar își regăsește mai greu și mai târziu decât în Franța, echilibrul stabil, din pricină că burghezia-i slabă și neccaptă, țara uriașă, iar poporul, numeros și primitiv. Incercările Europei de a reîntroni cu forța regimul țarist, au fost o erezie politică-istorică: țăranul nu dă din mână pământurile pe cari a pus stăpânire; dar credința hrănită ani de zile de către un foarte mare număr de intelectuali distinși (între cari și Romain Rolland) și de către însemnate fracțiuni din toate partidele socialiste europene, că... „lumina vine dela răsărit“, — că'n Rusia

s'a întemeiat societatea socialistă — a fost și este o erezie și mai cumplită !...

Presupunerea că o societate poate trece deadreptul din besna evului mediu în paradisul comunist, pălmuește toată experiența istorică și nu poate intra în mintea unui socialist instruit.

(Invinuirea că bolșevicii au corupt partidele socialiste europene, a fost ridicată de cel mai autorizat reprezentant al doctrinei marxiste : de Kautzky ; ea este în perfectă concordanță cu concepția materialistă a Istoriei). Cât rău a făcut socialismului erezia bolșevică, este în genere cunoscut. Alianța comuniștilor rusofili cu partidele agrare reacționare germano-file (la noi, în Italia, etc., iar acum în urmă și'n... Germania) nu eră întru nimic determinată de interesele lucrătorilor. Am afirmat la 1919, că bolșevismul nu înseamnă în Rusia *pieirea* societății burgheze, ci *nașterea* ei ; și că îndată ce Europa va încetă să-i amenințe Lenin și Trozki vor turna tot mai multă apă în vin... *Coaliția germano-franco-engleză, care mâine va fi un fapt îndeplinit, îi va pune în alternativa de a abandona, ori comunismul, ori... puterea. Această coaliție nu va administra Rusiei medicamente milita-*

re și externe, ci medicamente interne, politico-economice...

Sclipirea luminii dela răsărit a sedus într'o vreme și pe intelectualii noștri. Am avut cu mulți discuții aprinse. În sprijinul tezei lor, aduceau mărturia a mii de oameni și a mii de fapte. Credincios principiului meu, de a nu crede niciodată ce văd cu ochii, ci numai ceea ce rațiunea îmi arată ca adevărat, răspundeam : „miile de oameni și de fapte mint ; fapte nici nu există, ci numai interpretări; ele nu pot răsturna legi istorice de sine înțelese și de atâtea ori confirmate“. Totuși, aflându-mă mereu în mijlocul a mii de oameni cari afirmau că au gâtul de sticlă, am început să fiu chinuit într'o vreme de vaga și nemărturisita îndoială : de cumva n'o fi chiar așa...

Că România merge către revoluție, a fost ani de zile credința tuturor... Își aduc cetitorii aminte ? Probabil că nu ; au memorie atât de scurtă !... Să răsfoiască atunci colecțiile ziarelor.

„Intr'o țară în care țărănimea e pe cale să fie împrăștiată și'n care partidul socialist e în embrion, n'are cine să facă revoluție“, scriam eu. „Un rîu care în Muntenia isvorăște din Carpați, trebuie să curgă în mod firesc spre Dunăre, oricâte cotituri ar face : spre răsărit, spre a-

pus și chiar spre nord“ (Clopotul“ electoral din 1919). Arătam acolo, că nu spre revoluție merge România, ci spre industrializarea țării cu ajutorul capitalurilor străine ; nu spre distrugerea burgheziei, ci spre întărirea ei...

Cât de mari speranțe și-au pus statele învinse, și germano-filii, în alianța ruso-germană !: „Franța-i istovită — în agonie... Germania se ridică vertiginos... Anglia va sta neutră... *In nici un caz Germania (vă amintiți ?!...) nu va plăti un ban despăgubire*“... Ziarele naționaliste germane au dus o întreagă campanie cu prilejul conflictului anglo-turc : „iată ce poate unirea și curajul neîmblânzit al unei națiuni mândre !“ Iar presa noastră lua în serios renașterea turcească și victoriile ei diplomatice asupra Angliei !... Când, de fapt, presupunerea că Turcia s'ar putea încumeta, ea singură, să sfideze o mare putere (fără sprijinul ascuns și hotărâtor al alteia...), pălmuește toată experiența istorică; și, de s'ar adevăra, ar trebui să ne facă să dăm foc civilizației... Luni de zile s'a așteptat incendierea Europei de către turci. Am scris atunci că sânt hotărât să nu citesc un rând din toată această gravă conflagrație. Ași întreba acum : ei, a ars Europa ?..

Conflictul anglo-turc a fost o manifestare a celui anglo-francez.

De anul trecut până acum de curând, să se fi încumetat cineva să nege că mergem către un război anglo-francez, ar fi fost tratat de optimist naiv și copilăros... *Faptele* vorbeau doar limpede... Eu am îndrăznit — dar nu fără a mă rușina de îndrăzneala mea... Am repetat („Acordul Stinnes-Lubersac“, în „Adevărul“ din Septembrie, 1922) ceea ce am scris la 1919: „burghezia europeană se află în fa-
 „șta acestei alternative : ori cade la învo-
 „ială și atunci mai conduce Europa încă
 „cincizeci de ani — firește, cu o partici-
 „pare din ce în ce mai mare a clasei lu-
 „crătoare organizate ; ori nu cade la în-
 „voială, ba ajunge chiar în preajma unui
 „nou război, și atunci izbucnește revolu-
 „ția în toată Europa și vine la putere pro-
 „letariatul organizat. Căci masele munci-
 „toare din Apus *nu vor mai porni la un*
 „nou război. Cum îmi spuneai la Paris un
 „lucrător francez : „decât să mai putre-
 „zim ani de zile în tranșee și *pe urmă* să
 „murim, mai bine cercăm o revoluție: în
 „cazul cel mai rău murim *numai decât*
 „—și *pe uscat*, nu în mocirlă“. Burghezia
 „europeană, însă, nu-i încă atât de putre-
 „dă, încât să nu-și dea seama de primej-
 „die. ...Cred prin urmare că Tröszki

„se 'nșeală, când afirmă că Germania este
 „în ajunul revoluției și că și capitalismul
 „european își trăește ultimele clipe...”.

Istoria universală e doar țesută din pro-
 stia conducătorilor de popoare... Că de
 n'ar fi între ei și proști, cei învinși și-ar fi
 prevăzut înfrângerea și nu porneau răz-
 boi. Și, în genere, ei se lasă orbește târâți
 de interese de clasă ; rezultatul e bun sau
 rău, dar în nici un caz prevederile lor nu
 se 'mplinesc.

Grozavă calamitate, unică în Istorie, a
 fost războiul mondial.

Toți cei cari l-au apucat, nu-l vor uită
 în toată viața lor. Încă și azi, după nouă
 ani de grele suferinți, chinurile a milioa-
 ne de femei livide și de copii rachitici stri-
 gă zadarnic la cer... Dar un nou război ar
 fi o nenorocire și mai cumplită. Încă îna-
 înte de a intra în luptă, masele mobiliza-
 te ar fi distruse de bombe, orașe întregi
 prefăcute în cenușă... Multe zeci de mili-
 oane de oameni și mii de miliarde în aur
 s'ar nimici... Europa ar cădeă într'o le-
 targie seculară — poate milenară... Dar
 nu, la *apropierea* dezastrului, revoluția ar
 izbucni pretutindeni. Puterea de azi a
 clasei lucrătoare, în Anglia, în Germa-
 nia, în Franța, amintirea celor cinci ani
 de groază, revolta mamelor și a soți-

ilor, lipsa unei autocrații care să primejduiască libertatea popoarelor — cine se 'ndoește că acești factori vor împiedica războiul printr'o revoluție, ar putea nega că $2+2=4$. Dar *înnarmările* ?... Răspund : cu cât țările se înarmează mai grozav, cu atât războiul devine mai imposibil... Dacă vreun popor ar fi sigur că poate cuceri o altă țară numai printr'o simplă plimbare, poate că n'ar șovăi...

„Toate aceste iminente războaie“, scriam în „Adevărul“ în Iunie trecut. („Încotro merge lumea“) „cu aeroplanе și gaze asfixiante, le sar în gazetă, întocmai după cum sar anunțurile și poeziile... M'ăși prinde să mă culc și să dorm dus treizeci de ani, convins că nici un foc de pușcă n'are să mă trezească... *Bluff, bluff și iarăși bluff !...*“ „Nu către revoluție, războaie, incendii și cataclisme merge lumea — ci către pace, liniște și concordie. Fiecare burghezie caută să exploateze spaima pe care o trezește în adversar ideia războiului : „Cu părul vâlvoi, amenință să facă o săritură de tigrу, dar când ajunge la frânghie, — trece pe dedesubt... Lumea așteaptă repararea ruinelor războiului ; ca să cheltuiască alte mii de miliarde — *de unde ???*! — pentru un nou războiu, nici nu visează !... *Muncitorimea nu va merge la război — cu nici un preț*

— ori ce s'ar întâmplă !... Burghezia știe foarte bine, că dacă va provoca un conflict armat, va ajunge proletară, ca în Rusia... Și de ce l'ar provoca ? *Subproducțiunea, care va mai dăinui încă decenii, îngăduie tuturor să producă cât de mult și să vândă tot...* Debușeul imens al Rusiei așteaptă... Și producțiunea și comerțul nu au nevoie decât de înțelegerea dintre popoare, ca să ia, în fiecare țară, un avânt extraordinar. Înainte de războiul mondial burghezia avea mintea turburată din pricina supraproducției ; de când abcesul s'a spart și supraproducția a dispărut, toți continuă din calcul să facă pe nebunii, dar sunt în fond foarte lucizi. *Efectul marilor catastrofe istorice cari încheie o epocă este să stabilească un nou echilibru*“.

Fiecare formă de organizare socială produce, prin însăși funcționarea mecanismului ei fundamental, germeni de distrugere, cari, îngrămădindu-se, dau naștere unei catastrofe istorice ; dar tocmai prin această catastrofă, germenii se elimină, și un nou echilibru social se stabilește. Concurența — principiul fundamental al societății burgheze — perfecționând neconținut mijloacele de producție și împiedicând înțelegerea dintre producători,

a dat naștere supraproducției și războiului pentru debușeuri. Fiecare stat eră jennat de supraproducția celuiilalt și a pornit s'o nimicească ; și au reușit cu toții. Astfel supraproducția, morbul de care boleă organizarea socială burgheză înainte de război, s'a desființat în mod automatic pe sine însăși — după cum microbul produce abcesul care-l elimină, ori febra care-l omoară. Cauza războiului mondial dispărând, cum s'ar mai putea naște un nou războiu european ?!... *Interesele economice*, cari mai înainte cereau război, acum cer în mod imperios *înțelegere*. Germania nu cumpără destul și produce prea puțin ; Rusia nu cumpără și nu vinde ; *mineralul francez are nevoie de cărbunele german* ; etc.

În *Münchner Neueste Nachrichten* a apărut zilele acestea un articol, în suplimentul economic al ziarului, în care se arătau eforturile capitalului francez de a-și face drum în Rusia. „*Ne-a păzit Dumnezeu*“, scrie autorul, „*de vreo invidie de concurență. În Rusia, timp de decenii, va fi loc pentru toată lumea. Cine pătrunde întâi, deschide drum celorlalți*“.

Ați auzit ?...

...Și pe când Schneider-Creusot lucrează febril în tovărășia lui Stinnes, gazetele

germane, engleze, franceze, continuă să zângănească săbiile—ca să sperie pe cine? Copiii?!... — și să prezică: „Prăbușirea Germaniei!... *Revoluția bate la ușă!... Deja delegații lucrătorilor cer să fie primiți de parlament, ca în timpul revoluției franceze!... Separarea Bavariei!... Prințul Rupprecht devine rege!... Marșul asupra Berlinului!... Reîntronarea lui Wilhelm!... — câte bazaconii toate! Stau în München de un an și jumătate, și când citesc în ziare câte se întâmplă și se vor mai întâmpla în Bavaria, îmi zic: „bine că nu sunt și eu pe acolo, că mi-ar strică liniștea“...*

Iar diplomații „*Micei Antante*“ se adună să discute cu cine să meargă în cazul unui război anglo-francez! Cetind aceasta, am exclamat: „da, fie, că naivi sunt! Războiu anglo-francez?!... Când o face plopul pere și răchita micșunele“.

Nu mă aștept ca expunerea mea să se bucure de vreo atenție din partea presei române, cum n'au fost relevate nici celelalte articole pe cari le public în aceiași chestie, de un an de zile. Cunoscut un ziarist, care de câțiva ani, la intervale regulate, dovedește cu gravitate că problema reparațiilor e insolubilă și deci *trebuie* să ducă la război, la revoluție, la prăbușirea

Germaniei, și a Europei întregi, în... paradisul bolșevismului... ,

În alt articol voi analiza situația internă a Germaniei, și se va vedea că teoria ne duce la concluzii diametralmente opuse aceloră pe cari le sugerează noianul *faptelor înșelătoare*. *Faptele*, celebrele fapte, sunt efectul unui joc dublu, anume aranjat de guvernanți, ca să te păcălească pe d-ta, cetitorule... Politica este o țesătură inextricabilă de păcăleli și contra-păcăleli, puse la cale de câțiva meșteri ascunși ; în politică, cetitorule, te sfătuiesc să crezi orice, numai nu ce vezi cu ochii.

FILOSOFIA EPOCELOR REVOLU- ȚIONARE.

Când ne uităm la un pendul care oscilează, îl vedem alergând — mai ales dacă e foarte lung — dela dreapta spre stânga, și edla stânga spre dreapta, în direcțiune aproape orizontală ; nimic nu ne trădează existența unei forțe lucrând în direcțiune verticală ; și totuși, mișcarea în linie orizontală nu-i decât o manifestare diformată a acestei forțe.

Tocmai așa-i și în politică : să nu crezi niciodată ceiace vezi cu ochii, ci numai ceiace rațiunea îți arată ca fiind necesar și inevitabil. Ba chiar — fiindcă realitatea aparentă te rătăcește mai mult decât orice teorie — ași merge până la a da următorul sfat paradoxal : mai de grabă să crezi orice, decât ceiace vezi cu ochii !...

În ziarele românești și străine s'a vorbit adesea de pericolul monarhismului în Bavaria și chiar în Germania. E adevărat că partidul acesta s'a agitat și se agită

mult. Nu are însă nici cea mai mică şansă de reușită. Nu-l vor lucrătorii. (Atâta ar fi destul). Dar nu-l vrea nici marea burghezie — din diferite pricini, între cari și aceia, că n'are încredere în sortii lui de izbândă. Ba nici măcar țăranii din Bavaria nu-l vor, cum au declarat zilele acestea reprezentanții lor în *Landtag*. Că monarhiștii cheltuesc mulți bani cu agenții și cu propaganda, e firesc. Dacă clasa aristocratică, — acum decăzută, și educată numai să *pară* ceva, nu să știe și să poată ceva —, ar fi avut simțul realității, nu ajungea să piardă puterea.

Tot așa s'a vorbit mult de puterea partidului comunist german. Dar nici acest partid — orice ar crede Trozki, care a declarat că acordă burgheziei europene un moratoriu — nu are cea mai mică şansă de reușită în Germania. Contra lui s'ar alia, la caz de primejdie, burghezia mare (puterea uriașă a capitalului!), burghezia mijlocie și mică, noblețea, țărănimea și o mare parte dintre lucrători (ajunge o măciucă pentru un car de oale!...); atâtea clase conștiente și organizate: Germania nu-i sat fără câini...

Evident, în compunerea forțelor politice, contează și monarchismul și comunismul.

Partidul socialist reunit n'ar putea nici chiar dânsul să guverneze singur. Am tot respectul pentru organizația lui, pentru conștiința lucrătorilor și pentru valoarea celor ce-i conduc. Nu încapе îndoială că clasa muncitoare e în ridicare — și din punctul de vedere cultural — iar clasa burgheză, în decădere. Totuși, încă tot mai multă capacitate și știință specială se află în această din urmă clasă de cât. în cea dintâi, — după proverbul : un bogătaș scăpatat încă trăește mai bine decât un sărac îmbogățit...

Va veni însă timpul să poată guvernă și singur.

Marea burghezie, — în alianță chiar cu partide populare, — fără social-democrație iar n'ar putea guvernă ; și nici nu-și face vre-o iluzie în această privință, căci a declarat adesea : fără participarea lucrătorilor nu se mai poate guvernă în Germania.

Germania nu poate fi deci guvernată decât de o coaliție, din care să rămăе pe din afară extremiștii din dreapta și cei din stânga.

Aceasta-i *realitatea*. Să vedem cum s'au prezentat și se prezintă aparențele.

În timpul lui Wilhelm II limba pendulului politic a stat *legată* departe la dreapta, într'o poziție aproape orizontală.

Aşa rupându-se prin războiul mondial, limba a pornit cu iuţeală la stânga, *trecând, fireşte, mult de verticală* — aşă de mult, încât în Bavaria a ajuns la putere comunismul, iar în Germania s'ar fi întâmplat acelaşi lucru, dacă în faţa primejdiei comuniste, social-democraţiei n'ar fi pactat cu burghezia, apelând la ajutorul ei, în numele democraţiei. Regimul comunist nu corespundeă câtuşi de puţin raportului real de forţă şi cultură a claselor sociale — corespundeă prin urmare tot atât de puţin *verticalei*, cât şi monarhia wilhelmină. În mişcarea lui *înapoi spre dreapta*, pendulul, — cum eră de aşteptat, — trecu *iar* de verticală : prin aceea că guvernul social-democrat se văzù silit să apeleze, nu numai la garda civică a burgheziei, dar chiar şi la ofiţerii vechiului regim, ordinea fiind mereu ameninţată de elementele extremiste din stânga. Ofiţerii, devotaţi monarhiei, simţindu-şi puterea şi indispensabilitatea, prinseră curaj şi începură acea fomentare febrilă pe care o trădă uciderea lui Rathenau. În faţa acestei abateri *spre dreapta*, forţa reală şi verticală a gravitaţiunii, adică, în cazul de faţă, burghezia mare şi socialdemocraţia, porniră pendulul iar la stânga (*Deutsche Volkspartei* se declară pentru

republică); de astă dată însă, amplitudinea oscilației se micșorase, — întocmai ca la un adevărat pendul, — ne trecând de verticală decât până la întărirea puterii socialdemocrației, în dauna marei burghezii. În momentul când scriu aceste rânduri, socialdemocrația, — cu toate stăruințele președintelui republicii și ale cancelarului — refuză încă să accepte colaborarea cu *Deutsche Volkspartei*, adică cu partidul marii industrii și finanțe. E dispusă să primească în guvern personalități capabile din acest partid, dar nu vrea să intre în alianță cu dânsul. Pendulul însă, *trebuie* să ajungă la verticală, adică la un compromis între burghezie și proletariat, compromis care corespunde actualmente raportului real de forță și cultură a claselor sociale. Îl cere de altfel și străinătatea (presa engleză și franceză), fiindcă la un aranjament stabil se poate ajunge numai cu o Germanie echilibrată, nu cu o Germanie care oscilează dela dreapta la stânga și vice-versa.

Aceasta ne-o arată și rațiunea ca necesar și inevitabil. Tot restul nu-i decât aparență.

Burgheziile Europei trebuie să ajungă : ori la împăcare, ori la moarte prin revolu-

ție. Aceasta ele o știu foarte bine. Pentru moarte nu sânt încă coapte și nici proletariatul nu-i încă copt să preia singur conducerea culturii. Ne îndreptăm într'acolo, dar mai avem încă cel puțin câteva decenii.

In Rusia nobleța a putrezit complet, înainte ca burghezia (protecționistă !) să fi ajuns destul de puternică pentru a-i lua locul. Și acum se naște în dureri o clasă burgheză de sine stătătoare.

Noembrie 1923.

ROMAIN ROLLAND FAȚĂ DE RĂZBOIUL MONDIAL.

Romain Rolland a publicat trei opere literare în contra războiului: romanul *Clérambault*; comedia satirică *Liluli* („epopee aristofanică“ o numește autorul); și micul roman (care-i mai degrabă o lungă nuvelă) *Pierre et Luce*. Această din urmă lucrare am primit-o acum din partea autorului, împreună cu volumul *Annette et Sylvie*, primul dintr'o nouă serie care poartă titlul *L'âme enchantée* și este analoagă seriei *Jean Christophe*. *Clerambault* trezise în mine bănuiala, că autorul, părăsind domeniul eternului omenesc pentru acela, — mai superficial, și în vecinică prefacere, — al tezei și al criticei sociale, trădează un ușor declin al inspirației sale creatoare. Expri-masem, cu perfectă sinceritate, această bănuială a mea, într'o scrisoare trimeasă anul trecut marelui scriitor, care și ca om, și ca artist, îmi inspiră simpatie și admi-

rație. Cu bucurie constată acum, după ce am cetit *Annette et Sylvie*, că m'am înșelat : noua serie nu va fi inferioară celor două opere mai însemnate ale lui Romain Rolland : *Jean Christophe* și *Colas Breugnon*. Găsim în *Annette et Sylvie* tipuri noi : *ele poartă întipăritura secolului al douăzecelea, față de care noi, cei cari ne-am format personalitatea în secolul trecut, rămânem cam desorientați...* Psihologie adâncă și respectuoasă de adevăr ; sentimente etern omenești ; iubire de oameni și toleranță larg umanitară ; o mare putere dramatică ; și un stil de o rară fluiditate și transparență : sorbi volumul în câteva ceasuri, fără umbră de osteneală.

În numita scrisoare exprimasem oarecari îndoeli și în privința atitudinii pe care o ia Romain Rolland, în *Clérambault*, față de curentul patriotic și războinic francez din timpul conflictului mondial. Spuneam, că după cum medicul vindecă adesea pe bolnav, administrându-i otrăvuri, tot așa Istoria universală se servește de pasiunile omenești, pentru scopurile ei superioare ; vinovate față de progresul politic al omenirii, erau și feodalitatea rusă, și cea germană ; vinovate erau și de provocarea războiului ; pe amândouă le-a doborât războiul. Acceptând războiul, so-

cialdemocrația germană avea ca scuză sălbăticia țaristă ; acceptând războiul, socialiștii francezi aveau ca scuză militarismul și agresiunea prusacă. Defetismul francez, negăsind răsunet în Germania, ar fi adus subjugarea Franței și retrogradarea omenirii. Cât de înțelept lucrează Istoria universală, nu servind, ci servindu-se de patimile și interesele oamenilor, ne arată faptul, că Germania a învins Rusia, iar Franța a învins Germania : cei doi vinovați, deși în tabere opuse, au eșit amândoi înfrânți. Cu alte cuvinte, Istoria a separat după un criteriu etic, interese pe cari popoarele le împletiseră din considerațiuni realiste. „*Die Weltgeschichte ist das Weltgericht*“ !...

Totuși, ținând seamă de împrejurarea că *Clérambault*, *Liluli* și *Pierre et Luce* sânt publicate după înfrângerea Germaniei, punctul lor de vedere apare în altă lumină : nicăeri nu mai vedem astăzi un pericol serios pentru evoluția politică a lumii, nicăeri un obstacol pentru democrație și progres. Chiar ocuparea Rhurului de către Franța, a fost primită cu liniște de către social-democrația germană. La invitația partidelor burgheze de a lua parte la o demonstrație uriașă sub cerul liber, socialiștii nemți au răspuns că „vor să

protesteze în localuri închise“; cu alte cuvinte : „mai încet cu entuziasmul !“... Au declarat apoi în parlament, că ei au protestat în contra expedițiilor imperialiste, chiar când au fost întreprinse de către nemți (de indignare, câțiva deputați din dreapta au părăsit atunci sala de ședință); că Germania are nevoie de un împrumut internațional ca să poată plăti despăgubirile ; și că *socialiștii francezi au apărut cu energie interesele germane*. Ceeace înseamnă că : *poporul german e gata să se înțeleagă, și poate să se înțeleagă, cu poporul francez ; dacă burgheziile nu pot cădea la învoială, asta-i treaba lor*.

Pentru desvôltarea *normală* a socialismului francez și a celui european, „imperialismul“ francez nu poate fi o piedică serioasă. În Germania, reacționarii se agită zadarnic : clasele peste cari a trecut, strivindu-le, roata Istoriei, spumegă mult, dar n'au putere...

În atari împrejurări discreditarea războiului este o acțiune de înaltă moralitate.

Și apoi, — problema se pune și din alt punct de vedere. Un scriitor de valoarea lui Romain Rolland nu se adresează numai contemporanilor, ci și viitorimii ; îi este deci îngăduit să facă abstracție de ceea ce este și să pledeze pentru ceea ce

trebuie să fie și va fi. Că Europa, însă, se îndreaptă către o înfrățire a popoarelor — asta mi se pare neîndoielnic. Se poate discuta numai intervalul de timp : numărul deceniilor care ne desparte de o atare organizare a Europei.

Spengler, în al doilea volum — apărut acum câteva luni — al operei sale „*Agonia Occidentului*“, susține că instinctul rășboinic este fundamentala manifestare de viață a unui popor sănătos, că rășboiul este eternul proces creator al Istoriei; iar aceste afirmări ale sale, le întemeiază pe constatarea că așa a fost întotdeauna până acum.

Argumentul e departe de a fi doveditor. Și sclavia a existat „totdeauna“, și, după Aristotel, trebuiă să nu dispară niciodată; și totuși, dacă lumea ar află astăzi, că într'o țară civilizată oare care, se vând oameni cu ocaua, un strigăt de indignare ar sguđuî sufletele ; necum dacă s'ar încumetă cineva să puie robi sau prizonieri în luptă cu fiarele în arene, ori să hrănească moruni cu carne de sclav, pe motiv că morunul se vinde mai scump decât robul. Numai cine-i ignorant în materie de Istorie, se va încumetă să nege că omenirea a progresat *neconținut* din toate punctele de vedere !. Poate că întradins se însce-

nează mereu la Berlin, cu ajutorul unor profesori specialiști, filme istorice, cari nu lasă mulțimii nici o îndoială asupra frumuseților veacurilor trecute, atât de mult cântate de reacționari. Vede norodul pe Frederic I, afumat de băutură la chef, călărind pe un nobil de curte — care umblă în patru labe — și bătându-l cu biciul; iar după încetarea acestui sport, pe nobil ștergându-și lacrimile... Vede pe regina Elisabeta a Angliei trimițând la eșafod, pentru un capriciu al ei de amor, pe un medic genial și un caracter sublim. Vede pe regele Franței, mântuit de Jeana de Arc, chefuind ca o brută și lăsând pe libertatea lui să cadă pradă unui episcop perfid, criminal și ipocrit. Și mai ales se vede norodul *pe sine*, în *alte vremuri*: umil, trențăros, trivial, vițios și prostit de miserie, cum sânt astăzi numai delinvenții cari vagabondează pe drumul mare... Ca să nu mai vorbim de fiarele renașterii italiene, de felul lui Borgia... (În München cardinalul a intervenit ca Borgia să *nu fie* copilul natural al papei, iar Lucreția să nu fie sora, ci vara lui Cesar; și filmul a fost modificat în acest sens !...).

Toată Istoria omenirii nu este deci decât o luptă a rațiunii umane în contra naturii oarbe. Tot ce mintea omului recu-

noaște ca drept și rațional, vine timpul de se realizează — îndată ce împrejurările economice crează posibilitățile practice de realizare... De sigur, cauze de concurență economică au provocat războiul secesiunii în favoarea robilor ; dacă însă concurența se făcea cu niscaiva animale ce puteau trăi numai la sud, un război pentru ele nu s'ar fi pornit...

Iar condițiile de realizare a unei înfrățiri europene nu vor întârziă să se producă, *Burghezia*, — și regalitatea, împinsă de dânsa și lucrând în interesul ei, — *a avut rolul să unească provinciile, ce se războiau între ele, în state naționale*. Astăzi unirea aceasta ne apare firească... Un Spengler dela 1400 ar fi înfierat-o însă ca pe cea mai absurdă dintre utopii. Expresia de „*stat național*“ ascunde de fapt o iluzie : *o vană ideologie, menită să împodobească nevoia omenirii de organisme economice mai mari*. Bretania nu-i de aceiași „nație“ cu restul Franței ; nici Provența nu-i mai de aproape înrudită cu Franța decât cu Italia ; nici Lombardia mai aproape de Sicilia de cât de Provența ; tot așa stă Prusia față de Bavaria : Scoția, țara Galilor și Irlanda, față de Anglia ; Ucraina și atâtea alte nații, față de Rusia, — ca să nu mai pomenim de Elve-

ția și de răposata Austro-Ungarie. *Rase deosebite, limbi deosebite, religiuni deosebite, au fost aruncate în același cazan și turnate în tipare de „state naționale“.*

Astăzi, nevoi economice tot atât de pre-sante cer organisme economice și mai mari.

În cazul cel mai rău — și cel mai târziu — va fi rolul proletariatului să le realizeze... *Internaționalismul nu va fi decât continuarea firească a naționalismului : identic proces de integrare, datorit unor cauze identice.*

Scriitorul de geniu a fost totdeauna un premergător : el simte intuitiv ce va să vie.

Decembrie 1922.

„LIBER AMICORUM ROMAIN
ROLLAND“.

Amicii și admiratorii acestui mare scriitor au primit următorul apel :

„La 29 Ianuarie 1926, Romain Rolland împlinește 60 de ani. Prin viața, ca și prin opera sa, Romain Rolland reprezintă expresiunea cea mai curată și cea mai desăvârșită a gândirii europene. Nimeni n'a exprimat mai bine și mai curajos de cât dânsul, aspirațiunile noii umanități. Socotim c'a venit momentul să invităm pe amicii acestui spirit mare, să-i arate în mod public admirația și prietenia lor. Fiecăruia îi vom cere câteva rânduri, câteva pagini : o salutare sau o amintire. Reunierea acestor omagii va forma o carte, pe care i-o vom oferi lui Rolland la a 60-a a lui aniversare. Voiți, domnule, să vă uniți cu noi în vederea acestei sărbătoriri ? Vreți să colaborați la acest monument amical ? Nu trimitem această invitare de

cât unui mic număr de persoane. Numai aderarea lor spontană poate da unei astfel de manifestări caracterul mișcător care-i va forma întreaga valoare. Renunțăm deci să facem din această carte o rece galerie de figuri celebre. Ne poate mișca numai asentimentul cordial, dat de oameni liberi acestui om, prin excelență liber, și pe care nu-l disting nici onorurile oficiale, nici funcțiunile academice.

Sperăm, d-nule, că vă veți întovărăși cu noi pentru a realiza acest frumos proiect. Vă mulțumim de mai înainte și așteptăm cu bucurie manuscriptul d-voastră“.

Ștefan Zweig (Salzburg)

M. Gorki (Sorrent)

E. Duhamel (Paris).

Notă — Volumul va apare sub firma editurii *Rotapfel-verlag*, Zurich. Beneficiile rezultate din vânzarea lucrării vor fi vărsate unei instituțiuni destinate să continue opera morală a lui Romain Rolland, oferind un refugiu și instrumente de lucru gândirii independente.

Romain Rolland este un mare talent, poate chiar un scriitor de geniu. Dar asta n'ar îndreptăți crearea unui „home pentru Gândirea Romain Rolland“, a unor „Arhive Romain Rolland“, etc. Le îndreptățește însă faptul că Romain Rolland a ajuns simbolul unității culturale a Europei — premergătoare unității politice și

economice. Și rangul acesta, el l-a dobândit cu grele sacrificii și cu grave riscuri, cu suferinți chinuitoare și cu lovituri dureroase primite în focul războiului mondial.

Trăim într'o vreme când toate forțele economice ale apusului lucrează surd la o solidarizare a continentului. Mai târziu, când istoricii vor avea perspectiva trebuitoare, secolul al XX-lea va fi recunoscut ca secolul europenismului, după cum veacul al XIX-lea a fost al naționalismului, prima tendință ne fiind de fapt decât continuarea logică a celeilalte : și naționalismul și europenismul au la bază aceiași nevoie de a creia organisme economice tot mai vaste...

Și vă întreb, dacă e puțin lucru pentru un om, să întrupeze ideologia procesului fundamental al veacului său... Un steag nu-i decât o cârpă colorată și totuși cât de mare îi este rolul în bătălie. Dar un mare scriitor !...

Cum a ajuns Romain Rolland la o atare însemnătate ? L-a creat poate însuși procesul economic, prin presiunile, influențele și sugestiile lui ?

De obicei așa se întâmplă. În cazul de față însă a lucrat întâmplarea.

Pe când toate puterile economice și po-

litice ale Europei, având la bază supra-producția și concurența pentru debușeuri coloniale, împingeau la grozavul măcel pe care toată lumea îl prevedeă, Romain Rolland publică timp de zece ani romanul său *Jean Cristophe*, în care psihologia germanilor, a francezilor, a italienilor, a elvețienilor și a evreilor este atât de adânc înțeleasă, încât e greu să ghicești naționalitatea autorului. Șase ani din viața mea i-am petrecut în Germania, și literatură germană citesc dela 12 ani; și totuși sânt foarte departe de a cunoaște sufletul german, așa cum îl cunoaște Romain Rolland. Nu există nici un alt scriitor francez care să fi pătruns atât de adânc în sufletul german... Prin comparație, vestita carte a d-nei de Stael apare ca o parodie... În Paris se și spune, că opera lui Rolland n'are în ea nimic francez : nici stilul, nici sentimentele, nici felul de a gândi, și că nașterea acestui romancier trebuie să cuprindă un mister... Și în adevăr, când l-am văzut acum câțiva ani la Paris : înalt, subțire, îndoit de spate ; figura obosită, părul blond, fruntea bine boltită, dar înaltă, ca la un biroucrat neamț, și subliniată de un pincenez ; nasul drept și subțire — ași zice nemțesc —, fața lungă, tenul alb, gura feminină ; iar în purtarea

lui : sfios, rezervat și stângaciu ; în vorbele lui ; serios și chibzuit — mi-am adus aminte de acei funcționari-intelectuali din secolul al 18-lea, pe cari Spitzweg, pictorul ironic și duios al barocului german, ni-i arată cetind versuri și udând florile în balcon... Și m'am întrebat, dacă în vinele acestui francez, care pricepe atât de bine pe nemți și care și-a luat de erou pe un neamț, nu curge cumva un sânge amestecat... El însuși și biografia săi neagă aceasta, cel puțin până la a treia generație...

Când a izbucnit războiul mondial, atitudinea lui Rolland a fost perfect concordantă cu sentimentele, ideile și concepția romanului *Jean Christophe*; a fost însă în cea mai strigătoare discordanță cu sentimentele și interesele Franței întregi, care — fără a excepta pe socialiști — făcuse front unic în fața inamicului ; ba mai mult decât atât : interesele cele mai vitale ale occidentului civilizat și ale poporului german însuși, ca și ale celui rusesc, cereau doborârea autocratismului german și rusesc... Istoria are întotdeauna dreptate, ea urmărind progresul umanității, pe căi adesea neînțelese nouă... A susține că Europa întreagă, inclusiv partidele socialiste — reprezentantele cele mai legitime

ale intereselor mulțimii — greșesc, că numai tu, un singur om, ai dreptate, presupune o naivitate fără seamăn... De fapt, felul cum s'a izolat Romain Rolland, în timpul războiului mondial, în primul rând de întreg poporul său, e fără precedent... Să nu uităm însă că pentru spiritele mari, propriile concepțiuni sunt mai reale decât realitatea : e cunoscută vorba lui Balzac, pe când i se povesteau întâmplări din viața cunoscuților : „să trecem la realitate : Felix de Vandenesse s'a căsătorit cu...“.

Romain Rolland a arătat în timpul războiului naivitatea, dar și curajul neînfrânt al marilor vizionari... Din întâmplările prezentului nimic n'a priceput — deși a studiat Istoria la școala normală — dar a avut geniala intuiție a viitorului. Pe când procesul fundamental al economiei europene ducea la război, Romain Rolland propagă solidaritatea europeană, la care aveau să împingă mai târziu înseși consecințele acestui război...

Că la sfârșitul secolului trecut a apărut în literatura franceză un suflet curat europeanesc și în acelaș timp de vizionar și de revoltat, ca acela al lui Romain Rolland, este o simplă întâmplare ; situațiu-

nea unică, însă, pe care o ocupă azi în literatura mondială, el a plătit-o cu cele mai grele suferinți și deci nimeni nu are dreptul să-l pismuiască...

INCOTRO MERGEM ?

Rezumatul unei conferințe ținute la sindicatele muncitorești

Fiecare formă de organizare socială trece prin două faze : în prima fază, de echilibru și ascendență, toate păturile societății sunt relativ mulțumite și au încredere în viitor : e timpul literaturii clasice; în a doua fază, de desagregare, însuși mecanismul fundamental al formei de organizare socială produce germenii de distrugere și face să sufere toate clasele societății (chiar și pe cea stăpânitoare : vezi Maupassant, Bourget, etc.). Desagregarea se sfârșește printr'o catastrofă, care nimicește mecanismul fundamental al vechii forme de organizare socială și dă naștere la o nouă formă, întemeiată pe un nou mecanism — la un nou echilibru, la o nouă ascensiune, la o nouă epocă de mulțumire a tuturor claselor. Astfel căderea imperiului roman a pus capăt robiei ; crucia-

dele au dat lovitura de moarte feudalismului ; revoluția burgheză a desființat monarhia absolută. După fiecare catastrofă apare o literatură clasică.

Mecanismul fundamental al societății burgheze este libera concurență. În faza de desagregare, acest principiu a făcut să sufere, prin crizele de supra-producție, toate clasele sociale: nesiguranța vieții enervă pe muncitori, pe intelectuali, pe negustori, pe industriași, iar belșugul prea mare, enervă îndeosebi păturile stăpânitoare.

Marx a prezis pieirea organizării burgheze printr'o revoluție pregătită de concentrarea capitalurilor, de creșterea armatei de rezervă, de îndesirea crizelor de supraproducție. *El s'a înșelat complet. Întinderea debușeurilor coloniale și formarea trusturilor* au înlăturat crizele de supra-producție ; lupta pentru debușeuri coloniale a adus însă nemaivăzuta catastrofă a războiului mondial. Această catastrofă a distrus, *ca de obicei*, mecanismul fundamental al vechei forme de organizare socială și a dat naștere unei noi forme, întemeiate pe un nou mecanism. *După orice catastrofă TREBUIE să vie o perioadă de echilibru, de ascensiune, de mulțumire a tuturor claselor sociale.*

Distrugându-se valori de o mie de miliarde (bugetul României pe o mie de ani !) și viețile a douăsprezece milioane de oameni (și vigoarea a zeci de alte milioane de inși); și în același timp născându-se noi necesități la sute de milioane de ruși și asiatici cari se trezesc la civilizație — supraproducția a dispărut (șomajul actual e pricinuit de o trecătoare criză de circulație).

Burgheziile statelor mari industriale, ne mai având motiv să se dușmănească între dânsese, se aliază și merg mână în mână ; dispărând armata de rezervă, valoarea omului a crescut ; burghezia e silită să trateze muncitorimea ca o putere egală și să împartă cu dânsa toate beneficiile producției. Statul se vede nevoit să facă proletariatului absolut toate concesiile pe cari le îngăduie felul de azi al producției; prin impozite pe averi, moșteniri, etc., prin socializări treptate, și prin alte reforme, ne îndreptăm în mod pașnic către o societate bazată pe mai multă echitate. *Rolul de a civiliza sute de milioane de oameni pe glob, deschide un vast câmp de activitate cooperării burghezo-proletare. Lucrătorul apusan devine oarecum și el un privilegiat, pe contul populației coloniale.*

Câte decenii va dura această fază de echilibru și ascensiune ?...

Dacă Marx s'a înșelat în prezicerile sale, cu atât mai puțin ni le putem îngădui noi... Cred însă că va dura câteva decenii, cel puțin...

După cum forma de organizare socială a monarhiei absolute, n'a fost decât un echilibru între burghezie și nobleță, și o fază de tranziție dela domnia aristocrației la domnia burgheziei, tot astfel forma de organizare socială în care am intrat după războiu, este o fază de echilibru între burghezie și proletariat, și o fază de tranziție, dela domnia burgheziei la domnia proletariatului. De noi războaie mondiale și de noi revoluții, numai mințile anchilozate în vechi concepții mai pot vorbi.

După cum feudalismul prădalnic din faza de desagregare a evului mediu s'a distrus el însuși prin monstra expediție de pradă a cruciadelor, tot astfel supraproducția burgheză s'a distrus ea însăși prin războiul mondial pricinuit de lupta pentru deșeu. După cum infecția provoacă febra care o distruge, tot astfel desagregarea socială provoacă *catastrofa* care o lecuște. După catastrofă se naște o nouă tinerețe, o nouă *ascensiune*. Am intrat în

faza cooperării — pașnic imperialiste
— burghezo-proletare.

*

În România, războiul mondial e menit să puie capăt agriculturii extensive comercializate și capitalismului bancar protecționist ¹⁾, înlocuindu-le cu capitalismul industrial și cu agricultura intensivă. Suntem acum în faza de tranziție. Burghezia protecționistă se lasă însă greu — rezistă. Dar această rezistență nu poate dura, căci ar aduce o catastrofă, în care ar pieri burghezia și poate și țara. *Istoria nu permite nimănui să se puie deacurmezișul evoluției.* Burghezia rusă, care a venit târziu la banchetul vieții și n'a vrut să ție pas cu vremea, a pierit.

La noi s'a făcut exproprierea — un prim pas decisiv către societatea cu adevărat capitalistă. Trebuie să industrializăm acum țara, cu ajutorul capitalului străin.

Interesele legitime ale tuturor claselor noastre sociale ar tinde să le unească, dar interesele lor egoiste, reacționare, le divid. Industrializarea țării cu ajutorul capitalu-

1) Cuvântul nu-i întrebuințat aici în sensul de protejare prin taxe vamale, ci în înțelesul de exploatare a statului.

lui străin e menită să satisfacă toate interesele cinstite ale tuturor claselor.

În piesa lui Sudermann, *Buna reputație*, ni se arată următoarele :

La formarea sindicatului minelor de cărbuni din Germania, un mare proprietar de mine a refuzat să intre în trust, spunând că *vrea să rămâie stăpân în casa lui* (textual). Atunci sindicații îl ruinează prin operațiuni de bursă și-l silesc să intre funcționar în biroul trustului.

În acest moment și Europa se constituie în sindicat și poartă România să participe. Să nu ne încăpățânăm în deviza „prin noi înși-ne“ ! !...

Clasa lucrătoare nu poate avea alt ideal decât intrarea în țară a capitalului străin, care va mări imens proletariatul, îi va insuflă curaj, va aduce norme civilizate de muncă, îi va acorda concesiile obținute de muncitori în Apus, va civiliza viața, administrația, etc.

Dacă socialiștii noștri ar avea puterea de a presă asupra guvernului ca să deschidă porțile capitalului străin, o atitudine oricât de agresivă ar fi binevenită. Din nefericire, sunt foarte slabi.

De aceea o atitudine modestă se impune, și o pașnică dar intensă operă de propagandă, organizare și cultivare, pe lân-

gă preocupările imediate de ordin profesional.

În toate țările capitaliste s'a simțit nevoia de o contrapondere și de un control, pe cari le-a reprezentat în deosebi clasa lucrătoare.

SOLIDARITATEA EUROPEI.

Publiciștii și oamenii politici cari dela războiu încoace au așteptat în fiecare zi izbucnirea conflictului armat dintre Anglia și Franța, ori dintre Franța și Germania aliată cu Rusia, ori dintre Europa și Rusia — războaie ce trebuiau să arunce continentul nostru în haosul ruinii desăvârșite și al revoluțiunilor sângeroase, — încep să se liniștească... Insfârșit sânt și ei siliți să recunoască, că *lumea merge spre așezare, iar nu spre prăpastie...*

Răsfoiți colecția ori cărui ziar din țară ori din străinătate : cât de explozibilă eră atmosfera încă acum doi trei ani !... Cât de înfrigurat se înarmă Anglia, (un deputat laburist publică o broșură în care *pipăia* apropiatul război anglo-francez), Germania, (Romain Rolland vorbea ca de o realitate, de un război franco-german și de decăderea Occidentului), Rusia, (care și azi se pregătește de un război cu Europa), America, Japonia...

„Mergem spre prăpastie“, erà leit-motivul presei... „*Problemele economice și politice de după război sânt fără soluție*“..

Din evenimentele politice la cari iau parte, pe cari tocmai ei le pregătesc și le declanșează, se pare că cel mai puțin pricep oamenii politici... In piesa cu mii de actori și sute de acte și tablouri, fiecare recită rolul rău; dar spre ce desnodământ evoluează acțiunea — habar n'are !... S'ar părea chiar, că *nu trebuie să știe* — căci numai astfel își poate jucà rolul cu toată convingerea... Mânuiți prin ambițiunile lor, împinși de nemiloase interese de clasă, ei nu încetează de a proclama importanța... forțelor morale...

Și totuși, societățile omenești evoluează după legi ce pot fi determinate. Omul de stat care astăzi se străduiește pentru pace și împăcare, e împins de interese pământești, ca și aceia cari înainte ațâțau la războiu...

In cursul anului 1918 (și de atunci me-reu) am arătat în diferite articole că lumea *intră într'o fază de echilibru și ascensiune, care va da naștere în literatură unei școli clasice*. Numai cine-și poate bine reaminti atmosfera care domnea în Europa în primii ani după încheerea pă-

cii, va înțelege cât de *burlescă* impresie trebuia să producă cererea de clasicism...

E ca și cum ai spune cuiva care, strămutat din altă localitate, abia a venit dela gară și stă năucit în mijlocul mobilelor și bagajelor clae peste grămadă — că diseară are să dea un bal... Comentarii ironice n'au lipsit ; și cele scrise erau numai o mică parte din cele gândite... „Așa sânt teoreticianii... Ei văd în realitate numai propriile lor închipuiri“...

Și totuși, raționamentul meu eră simplu :

Toate turburările economice (și deci și cele morale) ale deceniilor de desagregare cari au precedat catastrofa războiului mondial, se datorau aceleiași pricinii fundamentale : *supra-producția*. După Karl Marx crizele de supraproducție trebuiau să aducă revoluția socialistă ; în realitate ele au provocat altă catastrofă : războiul mondial, prin lupta pentru debușeuri. (Că un om e bolnav și se duce de răpă, nu-i greu de văzut, însă medicul nu poate să știe de ce boală va muri pacientul, fiindcă odată sănătatea sdruncinată, o boală cheamă pe alta...).

Dar după cum febra omoară microbul care o provoacă, tot astfel războiul mondial a ucis pe propriul său părinte : su-

pra-producția... (Febra vindecă sau omoară, — dar nu poți avea timp de un an de zile temperatura de 40 de grade...). Pe deoparte s'au distrus bunuri a căror valoare reprezintă bugetul României pe o mie de ani ; iar pe altă parte, nevoile maselor au crescut : pretențiunile mujicului rus nu mai sânt cele dinainte de război, și nici proletarul asiatic nu mai vrea să lucreze pentru câțiva gologani pe zi... *Am intrat într'o lungă fază de sub-producție...*

Sub-producție ?... Dar șomajul care a bântuit până mai dăunăzi, ori mai bântue încă și azi, atâtea țări ?...

Șomajul de azi nu-i pricinuit de crize de supra-producție, ci de o criză de circulație... Poporul rus nu-i lăsat să consume cât ar dori și ar putea... Cel german, ne mai putând desface atât de mult, nu mai poate nici cumpăra toate cele ce-i sânt de trebuință... De asemenea cel englez, și altele.. *Economia mondială se svârcolește sub strânsoarea cătușelor dușmăniilor rămase după război și nu va întârziă să le rupă, doborînd toate vămile și prohibirile... Acesta e substratul economic al străduințelor spre pace și solidaritate europeană.*

Înainte de război, o supra-producție reală împingea la prohibiri, dușmăni și

războaie. Azi, din contra, nu numai că starea de *subproducție* înlătură motivele de dușmănie, dar turburările unei *supraproducții artificiale* cer imperios înlăturarea oricăror bariere, îndreptând popoarele către Statele-Unite ale Europei.

*

Se adaugă creșterea de putere economică și politică a masselor. Țărănimea a făcut imense jertfe de sânge, dar a eșit din război îmbogățită și întărită politicește. Și ea s'a arătat pretutindenea dușmană războiului. Iar acum, după ce a văzut cât de proastă afacere a fost pentru dânsa imensa încăerare de cinci ani (căci pierderile de vieți și bolile incurabile cu nimic nu se pot plăti; și țărănimea a sângerat mai mult decât toate celelalte clase), e și mai dușmană conflictelor internaționale. Burghezia e silită să mai ție seamă de birocrație și de militarism, foștii ei aliați; țărănimea însă, are mâinile libere...

Iar proletariatul industrial ar fi împiedicat și războiul mondial, dacă ar fi avut destulă putere politică. Azi pericolul autocrației rusești și germane a dispărut, iar forța clasei muncitoare a crescut, între altele și prin scăderea de prestigiu cu care au eșit clasele stăpânitoare din războiul mondial.

Painlevé vorbește adesea de importanța forțelor morale. Forțele morale n'au refuzat niciodată serviciul, de câte ori au fost chemate de forțele materiale, cu plată bună...

SEMNE PREMERGĂTOARE.

Un prieten mi-a vorbit dăunăzi despre cartea, de curând apărută în franțuzește, a unui mare industriaș american — un fel de rege al încălțăminteii. Povestește americanul că a predat fabricile și magazinele sale unei cooperative formate din toți salariații săi, dela directori până la cei din urmă lucrători ; și se apără de presupunerea c'ar fi făcut-o din filantropie. „Nu sunt filantrop ; nicăeri personalul nu lucrează mai cu tragere de inimă ca la mine ; nicăeri salariații nu se controlează mai cu strășnicie între ei“. Venitul nu s'a micșurat, în schimb stăpânul a scăpat de orice grijă...

Zilele acestea am citit în *Dimineața*, că un Stinnes a oferit lucrătorilor fabricii sale de automobile — în schimbul unei părți din salar — o parte însemnată din acțiunile întreprinderii.

Ce se petrece în Anglia, știți : proprie-

tarii de mine, lucrând în pierdere, vor să micşureze salariile. Muncitorii răspund : „riscul formează una din principalele motivări ale câştigului ce revine capitalului ; nu ne-aţi făcut tovarăşi la beneficiile excepţionale !...“.

În alte vremuri, chestiunea s'ar fi aranjat foarte simplu : patronii ar fi hotărât *lock-out* şi muncitorii ar fi trebuit să cedeze, singura lor armă fiind greva, care-şi pierde puterea când însuşi stăpânul doreşte încetarea exploatării.

Dar astăzi intervine un factor nou : străşnicia şi extinderea solidarităţii proletariatului... Nu sunt loviţi numai cei ce-s bucuroşi de încetarea lucrului, ci mulţi alţii, ba chiar întreaga economie a ţării... Statul e deci silit să intervie şi să acorde subvenţii patronilor... Şi atunci opinia publică întreabă, ce rost mai are un patron care aruncă riscul asupra statului ? Şi se discută socializarea minelor, — care, evident, nu va întârziă să se realizeze. Or, în cartea sa, *Revoluţia proletară*, publicată în 1922, Kautsky spune, că îndată ce vor ajunge să aibă majoritatea în parlament, socialiştii vor începe transformarea socială, expropriind minele — socializarea celorlalte întreprinderi urmând a se eşalonă pe mai multe decenii...

Care va să zică, s'ar putea ca partidul conservator englez să inaugureze *el* revoluția socială !...

Faptele mai sus citate nu sunt întâmplătoare, ci simptomatice. S'au schimbat, după război, raporturile de forță — economice, politice și morale — dintre clasa burgheză și cea proletară... Patronul nu mai are în mână pe lucrător, ca să se asigure de cinstea, sânguința și devotamentul lui. Ideea de a-l lua tovarăș plutește în aer... Lucrătorul ca individ, și cu atât mai mult organizațiile muncitorești, dispun de rezerve bănești... Patronii, în mod individual, pot face naufragiu, mai ales în țările învinse ; întreprinderile lor însă, dată fiind subproducția mondială, nu-și pierd valoarea : ele trec numai în alte mâini — ceea ce pentru lucrători e perfect indiferent. Situația generală a clasei lucrătoare s'a întărit ; aceea a clasei burgheze, îndeosebi în țările învinse, a slăbit. Și de aceea, cum zic, ideea unei tovarășii între egali a devenit ispititoare.

...Dar nu numai cerbicia stăpânilor s'a înmuiat, ci și a celor stăpâniți. Mai sus citata carte a lui Kautsky este în această privință o revelație !...

Revoluția proletară — ne explică cel

mai competent dintre teoreticianii socialiști — *este incompatibilă cu întrebuițarea violenței*. Cine se gândește la o revoluție violentă, privește revoluția proletară prin prisma celor burgheze... Înainte de revoluția burgheză n'a existat o adevărată viață publică — n'a existat viața parlamentară și democrația. Lupta dintre clase s'a dat în întuneric, și deaceia, orbește... Aristocrația nu cunoșteă puterea burgheziei și a nesocotit-o până în ceasul din urmă... Burghezia ea însăși nu-și cunoșteă forțele, care i se revelară pe neașteptate, cu prilejul unor întâmplări relativ neînsemnate... Iată de ce revoluțiile burgheze au luat deobiceiul aspectul unui uragan deslănțuit pe negândite.

Apoi, revoluția burgheză a fost mai ales politică, și s'a putut face brusc. *Trebuiau rupte cătușele cari stinghereau producția; trebuiau înlăturate formele politice nepotrivite cu realitatea economică.*

Revoluția proletară, din contra, va fi numai economică, deoarece formele politice ale democrației burgheze sunt în genere mulțumitoare. Or, o revoluție economică nu se poate realiza decât cu încetul, în timp de decenii.

Astăzi clasele cunosc perfect, atât forțele lor proprii, cât și cele ale adversari-

lor... Cât timp nu e destul de puternic, proletariatul nu va riscă să recurgă la violență ; iar când va fi destul de puternic, nu va avea nevoie s'o facă, fiindcă burghazia nu va riscă să-i reziste... Viața parlamentară înregistrează cu precizia unui manometru puterea claselor...

Odată ce socialiștii vor avea majoritatea în parlament, exproprierea va începe. Nu se vor socializa însă decât întreprinderile ce vor fi ajuns la maxima dezvoltare — ce vor fi atins, adică, gradul de monopol. În primul rând minele ; apoi celelalte industrii, treptat, în timp de decenii, în măsura coacerii lor... În acelaș timp, marea proprietate rurală, pădurile, etc.

Cum se va face exproprierea ?...

Aici vine surpriza !

Se va face în felul următor :

Capitalistului expropriat, statul îi va asigura pe timp nelimitat venitul de până atunci. Dacă, spre pildă, fabrica îi producea un milion anual, i se va servi anual un milion, fără ca să i se ceară nimic în schimb...

Ar părea nedrept să acorzi o rentă atât de mare unui om care nu mai are absolut nici un rol în producție. În economia politică însă — chiar și în cea socialistă — dreptatea abstractă n'are nici o trecere.

Odată ce nu poți expropria pe toți capitaliștii dintr'odată, ci ești silit să le lași celor mai mulți întreprinderile, pe timp de decenii, — trebuie să te ferești de a-i speria ori nemulțumi, căci dacă patronii s'ar aștepta în orice moment să fie spoliați de averea lor, n'ar mai avea interes să ție producția la un nivel ridicat, necum s'o perfecționeze neconținut. S'ar naște atunci o stare de sabotare generală; producția ar scădea și muncitorimea ar trăi mai prost decât sub regimul burghez. Rostul oricărei revoluții economice este să intensifice producția. Nu-i în stare s'o facă? Atunci — *crachez dessus!*... Nu prețuește doi bani...

Statul va trebui deci să acorde expropriațiilor venitul lor întreg; dar îl va acorda numai acelor, cari până în ceasul din urmă își vor fi ținut întreprinderea la nivelul progresului... După ce însă, cu timpul, cea mai mare parte din capitaliști vor fi fost expropriați, statul va răscumpără renta acordată, printr'o sumă globală...

Dealtfel suma pe care o vor reprezenta rentele acestea, statul și-o va procura, în parte, printr'un impozit asupra întregii clase capitaliste — ceea ce, evident, este cu mult mai drept...

Și ce vor deveni întreprinderile sociali-

zate?... Vor încăpea ele oare pe mâna unei biroucrații atotputernice și tiranice?

Doamne ferește! Ele vor deveni cooperative, în cari statul, producătorii (lucrători, funcționari, ingineri, etc.) și consumatori, vor fi tovarăși și pe cari le vor conduce niște consilii de administrație formate din delegații acestor trei categorii de interesați.

...Iară banul va fi ban, ca și în ziua de azi, leafa leafă, și să nu vă închipuiți, că un distins inginer va fi plătit la fel cu lucrătorul necalificat. Plata, ne spune Kautsky, o va hotărî, ca și azi, cererea și oferta...

(Timp de mai multe decenii, legiuni de savanți burghezi au combătut socialismul cu argumentul că oamenii nefiind dela natură la fel înzestrați, o absolută egalitate economică între dânșii este cu neputință și chiar nedreaptă... Ei bine, socialismul le joacă festa de a fi de aceeaș părere cu dânșii...).

Știm că productivitatea muncii crește neconținut. Pe când însă astăzi, diferența intră în buzunarele capitaliștilor, mâine ea va reveni statului, producătorilor și consumatorilor. Inșăși renta capitalistului, deși neschimbată în sine, se va mic-

șură mereu față de producția întreprinderii...

Iar cu imensele lui venituri, statul va realiza *minuni* în domeniul sănătății publice, al învățământului public, etc.

Socialismul de azi, așa cum îl concep, de comun acord, cei mai autorizați teoreticieni, nu prea seamănă cu cel dinainte de război... Kautsky se scuză cu nevoile propagandei în perioada de formație a partidului și cu necunoașterea problemelor economice atâta timp cât nu te afli de-a dreptul în fața lor, chemat a le rezolvi ca partid de guvernământ...

Că societățile apusene evoluează în direcția arătată de Kautsky, e sigur... Dar drumul nu trebuie să fie numai decât cel prevăzut de dânsul...

Când a fost ca sclavia să se prefacă în servaj, pe câte căi s'a realizat procesul de transformare !...

Intâi — s'au împuținat sclavii. Rău ți-nuți, trăind în promiscuitate, în turme imense, vânduți fără a se ține seama de legături familiare, ei refuzau a se înmulți. Războaiele victorioase încetând, importul de sclavi secase...

Al doilea — munca cu sclavi cerea capital, iar aurul plecă în Orient, în schimbul obiectelor de lux, pentru a nu se mai

întoarce... Imperiul roman reveni treptat la economia naturală.

Al treilea — strânși în turme, sclavii se revoltau adesea, pricinuind stăpânului griji și pagube...

Al patrulea — exploatarea cu sclavi, în regie, cerea bătaie de cap. Barbarilor germani le convenia mai bine regimul dijmii...

Al cincilea — în climatele nordice, sclavul neputând produce mai mult decât consuma, sclavia la germani n'avea importanță și le-a rămas străină...

Etc... etc.

Când bagi un spic pe mânecă, ori în ce direcție ai scutura brațul, spicul se vâra tot mai adânc...

Așa va fi în zilele noastre cu cooperativele și cu socializarea : vor răsări de unde nu te aștepți...

LUMINA SOARELUI ȘI PIGMENTAȚIA RASELOR UMANE.

În străinătate, ori de câte ori un vulgarizator științific emite în ziare vre-o erezie, el este imediat corectat de specialiștii cu autoritate. Aceștia din urmă păcătuiesc mai de grabă prin exagerare. Ce caz a făcut, spre pildă, paleobiologul Abel, de o ilustrație care reprezintă o reconstrucție, în carne și'n oase, dar fals făcută, a unei reptile mezozoice. Văzând furia savantului, ți-ai fi închipuit că'n știința oficială totul e tare ca granitul... Or, e departe de a fi așa...

Altfel se petrec lucrurile la noi. Cele mai grozave absurdități trec nebagate în seamă și merg să îmbogățească (!) cunoștințele profanului... Din o sută de biologi, nu se găsește unul care să atragă atenția ziarului asupra cutărei erezii biologice lansate cu mare brio. Să ne aducem aminte cât de greu s'a mișcat corpul medical con-

tra vindecătorului de oftică dela Olănești...

Cauzele acestei stări de lucruri sunt evidente : pe deoparte inerția specialistului, pe de altă parte disprețul său pentru publicul mare.

Ziarul care publică absurditatea, n'are absolut nici o vină ; întrucât cercurile competente nu-l orientează, nu i se poate cere să fie informat asupra zecilor de mii de probleme ale științelor exacte. Indată ce vre-un personaj înzestrat c'un titlu academic și scriind cu oarecare ușurință, trimite cronici științifice, direcția ziarului e nevoită să le ia ca bune, — până la proba contrară, pe care nimeni nu-și ia osteneala s'o facă.

Intr'unul din cele mai răspândite ziare ale noastre, s'au publicat acum vre-o patru ani, într'un foileton, următoarele rânduri:

„La ce nevoie să recurgem la ipoteze noi în explicarea unui fenomen care are loc zilnic înaintea noastră în împrejurări cari au valoare de adevărate experiențe de laborator și care dovedesc clar, evident, că explicația culorilor diferitelor rase umane trebuie căutată cu totul aiurea de cât în felul hranei rasei primitive. (Urmează subliniat :) Pigmentațiunea e o armă de apărare a animalului în lupta pentru existență, în contra influențelor chimice și

calorice vătămătoare ale razelor solare. Și aceasta se poate vedea nu numai în evoluția raselor umane și animale în cursul veacurilor, dar chiar în scurta existență a indivizilor. E o observație banală schimbarea tenului europenilor cari pleacă în regiunile tropice“.

Ca să înțeleagă profanul ce abis de ignoranță și de rea credință (autorul e *perfect* conștient că habar n'are de chestiune, dar contează pe ignoranța publicului) se cuprinde în aceste rânduri, să-și închipuie pe un *camelot* povestind la bâlcu unor ascultători analfabeți, că Volga este un fluviu mare, care isvorăște ceva mai la sud de Londra și se varsă în Oceanul Indian, ceva mai spre nord de Japonia...

Nu este admisibil ca ori care profesor sau medic, cât de puțin în curent cu biologia, să nu fi fost isbit de stupiditatea sus numitei teorii a pigmentației. Inșă osteneala de a scrie trei rânduri redacției nu și-a luat nimeni.

Ne propunem să dovedim aici ignoranța vulgarizatorului cu pricina ; teoria sa merită cu atât mai mult să fie discutată, cu cât nu este decât o coafare științifică a credinței împărtășite de profani, că rasa africană s'a înnegrit din pricina soarelui tropical.

Că pielea se înnegrește când umbli în soare, au băgat de seamă oamenii cu mult înainte de a exista știință. Pe când Antropologia se află încă în faza primelor gânguriri, savanții au îmbrăcat observația comună tocmai în haina în care ne-o prezintă vulgarizatorul. Sunt însă zeci de ani de când explicarea pigmentației raselor umane prin influența razelor solare, a fost înlăturată ca netrebnică. Imi aduc aminte că la 1911, profesorul de Anthropologie din Göttingen, Voit, un om foarte timid în știință și fără pretenții de originalitate, își bătea joc la curs de această naivă explicare...

* * *

Pe când mă aflu în München, steteam une-ori pe un pod al Isarului și observam pe tinerii cari treceau în bărci de pânză, venind dela câteva ceasuri depărtare. Deși aveau părul de un blond deschis, cum îl are o parte însemnată din poporul german, pielea lor se arăta atât de neagră, ca a celui mai negru țigan dela noi. Înnegrirea era efectul canotajului pasionat, timp de o lună, două, în soarele de vară. Că acești negri deveneau pe iarnă albi ca laptele, înțelege ori-cine.

Că bronzarea de soare nu are în reali-

tate nici o importanță, se vede și din faptul că culoarea ochilor și a părului nu se schimbă câtuși de puțin. Apoi, dacă fenomenul ar crește în adevăr în progresie aritmetică și *ar fi durabil*, ar trebui ca în câțiva ani, *cel mult* în zece, un om blond să ajungă, în climele tropicale, negru ca loarea celor de acolo.

Realitatea e departe de această presupunere, ca cerul de pământ.

În nordul Africei există populații blonde, despre cari istoricii ne spun c'ar fi resturi de vandali (mai probabil însă e-te, că sînt chiar autohtoni); în nord-estul Spaniei, populații blonde, despre cari Istoria ne afirmă c'ar fi rămășițe de vizigoți; venețienii ar fi populații slave; etc. Că toate aceste elemente locuiesc acolo de o mie de ani, cel puțin — e în afară de orice îndoială. Și *totuși* brunii n'au devenit.. O mie de ani este de o sută de ori zece—un timp *neasemănat* mai lung decât ar fi nevoie ca un blond să ajungă negru ca abanosul.

Tot așa ar trebui ca brunii, locuind în regiuni unde nu au nevoie „să se apere în contra influențelor chimice și calorice vătămătoare ale razelor solare“, să devie blonzi — în cât timp?... Hai să zicem că nu în 5 — 10 ani (așa s'ar cuveni, dacă ar fi să luăm în serios „fenomenul care are

loc zilnic înaintea noastră în împrejurări cari au valoare de adevărate experiențe de laborator“: un om negru ca un țigan, l-am văzut, după o lună de zile, alb ca laptele !), ci în... *o sută*. Cum vedeți, sunt extrem de generos...

Ei bine, prin influența climei, *brunul nu devine blond și nici blondul brun, nici într'o mie de ani, nici în mai multe mii de ani...*

Pe când în centrul Europei avem întinse regiuni blonde, în Irlanda, în Scoția, în țara Galilor, în Norvegia, locuitorii sunt în mare parte, — în cea mai mare parte chiar, — bruni. De când ?... De când ține minte Istoria. Nu-i probabil — nu-i așa ? — ca scoțienii, cei mai înalți oameni din Europa, să fi venit din Spania ori din Grecia ?!!... În realitate tipurile de azi se regăsesc, cu câteva zeci de mii de ani în urmă, în neolitic, în aceleași regiuni.

Norvegienii sunt mai mult bruni, iar suedezii blonzi. De ce ?... Oare în Norvegia muntoasă soarele arde mai tare decât în șesurile Suediei ?...

Dar laponii ? Dacă vor fi locuit ei vreodată mai la sud, atunci numai în magdalenian, adică acum zeci și zeci de mii de ani. Cum de n'au devenit blonzi într'un timp atât de nemăsurat de lung ? !...

Dar eschimoșii ?... Cu o adorabilă naivitate, „știința“ de odinioară (de acum câteva decenii) a căutat să le aplice și lor teoria influenței razelor solare, înlocuindu-le pe acestea cu... reflexul luminii pe zăpadă. Cine nu vede naivitatea explicației ? Eschimoșii nu lasă descoperit decât vârful nasului ; încolo, de sub blănurile groase, pielea lor nu se arată luminii... Și oare în Suedia blondă e lipsă de zăpadă ?!... Pe Indienii din Canada, pe muntenii din Tirol, îi prăpădește soarele, de sunt atât de bruni ?... De ce sunt hotențoții din stepă mai puțin negri decât piticii din pădurile central-africane ?... Arabii de ce n'au culoarea abanosului ? Duc lipsă de soare ? !...

Dar ar fi să nu mai isprăvim până mâine cu întrebările... Vorba aceia : un nebun aruncă o piatră...

Dacă dela oameni trecem la animale, teoria devine de tot comică. Elanul din mlaștinile nordului, bisonul din Lituania, castorul din Canada, ursul comun din Siberia, sunt albi ?!... Chiar cârțița, care nu se prea întâlnește cu soarele, e de obicei neagră și numai arare-ori albă. Și în schimb câte păsări sunt albe în regiunile tropicale ! Leul de ce nu-i negru în Sahara ? Trebuie să aibă cineva în loc de creier

altceva, ca să nu vadă că în aceeași regiune culorile animalelor variază la extrem...

Bursucul și alte animale sunt mai negre pe burtă decât pe spate.

Ce ne facem cu animalele cari sunt pe jumătate negre, pe jumătate albe ? I-a bătut soarele pe piept și nu i-a bătut pe crupă ?

Un cal bălțat, un fox-terrier pătat, un jaguar punctat, o zebură vârgată ?... Să recurgem la stupida teorie a mimetismului (care mai are încă aderenți) ?... Dar atunci ce facem cu soarele ? Că doară autorul nu ne permite să recurgem la „ipoteze noi“...

„Că pigmentațiunea este o armă de apărare, etc.“ „se vede clar, evident, nu numai în evoluția raselor umane și animale în cursul veacurilor“...

Autorul care a scris această frază, eră perfect conștient, că ea nu are nici un înțeles, dar a pus-o, convins că proteste lumea. Nimeni n'a constatat vre-odată, ca în curs de veacuri o rasă umană sau animală să fi devenit brună, apărându-se de soare... sau viceversa. O mare parte din evreii ruși sunt bruni, fără ca să fi venit cumva din sud în timpul ultimului mileniu... Iar de animale, nu știe nimeni să se

fi operat vreo schimbare „în cursul veacurilor“ !...

„E o observație banală schimbarea tenului europenilor cari pleacă în regiunile tropicale“.

Nici un blond n'a căpătat acolo păr negru.

„De ce animalele trăind în întuneric, ca și plantele, n'au culori în general ?“ întreabă vulgarizatorul.

Cât de bine se vede și aici că stilul este omul ! Din felul cum e construită fraza, s'ar înțelege că toate plantele trăesc în întuneric !...

„De ce când le duci la lumină, se dezvoltă la ele pigmentul ?“

Noutățile acestea se găsesc în Zoologia lui Schmeil, de clasa a treia gimnazială. Pentru copii ele sunt expuse așa ; pentru adulți însă, ele se prezintă *ceva* mai complicat :

„*Lipsa de pigment a feței inferioare a pleuronectidelor.* Acest caracter al peștilor turtiți se'ntemeiază pe ereditate și este actualmente independent de lumină. Aceasta rezultă cu siguranță din faptul că regresiunea pigmentului pe o parte a corpului începe deja la larva pelagică, deși larva este încă deopotrivă luminată, de amândouă părțile ; și mai rezultă și

„din faptul că la cele mai diferite spețe se
 „găsesc indivizi, cari deși trăiesc ca toți
 „ceilalți, sunt totuși pigmentați pe partea
 „inferioară, — adesea chiar *complect* pig-
 „mentați : la aceste din urmă animale lip-
 „sa de lumină n'a împiedicat deci desvol-
 tarea pigmentului pe partea inferioară“.

De asemenea în ce privește pe *Proteus*
anguineus, la care face aluzie autorul și
 care recapătă pigmentul când a adus la
 lumină : *pentru copii*, procesul e expus
 așa ; pentru adulți, însă, el se prezintă
ceva mai complicat, întrucât recăpătarea
 pigmentului nu depinde numai de lumină,
 ci și de *hrană*, de *temperatură*, de *sex* și
 de *vrâstă*. Apoi „exemplare tinere, inco-
 lore, expuse luminii, capătă culoarea com-
 plect neagră *până într'un an* ; aduse iar
 la întuneric, își pierde culoarea *până în doi*
ani și jumătate ; expuse din nou luminei,
 capătă din nou pigment“. E de văzut și *ce*
mănâncă animalul în acest lung timp.
 Când din faptul, că pielea noastră se bron-
 zează la soare, fenomen care-i nu numai
 trecător, dar și parțial, întrucât culoarea
 părului și a ochilor nu se schimbă (și când
 e vorba de rase, nu pigmentația pielii, ci
 aceia a părului și a ochilor are însemnă-
 tatea hotărîtoare), tragi încheierea că ai

găsit explicarea complexiunii brune ori blonde a raselor umane și că „nu mai ai nevoie să recurgi la alte ipoteze noi în explicarea unui fenomen, care are loc zilnic înaintea noastră în împrejurări cari au valoare de adevărate experiențe de laborator“ — asta e tot atât de logic, ca și cum din faptul că mulți oameni, răcind, se'nbolnăvesc de tuberculoză, ai trage încheierea că frigul este cauza tuberculozei și că deci numărul cel mai mare de tuberculoși trebuie să se găsească la tunguji, la eschimeși și la laponi. Ba-i chiar mai puțin logic, întrucât în producerea tuberculozii, frigul joacă încă tot mai mare rol decât tăria soarelui în producerea pigmentației.

Cât despre teoria că pigmentul din piele, din ochi și din păr(!) ne apără de influențele chimice și calorice vătămătoare ale razelor solare, o las pe seama altora să-i arate netrebnicia...

DOUĂ CONVORBIRI CU ROMAIN ROLLAND.

Îi scrisesem în 1919 — scrisoarea era de fapt un mic studiu asupra lui *Jean Christophe* — și promisem un răspuns foarte măgulitor (vezi volumul meu *Nouii studii critice*).

La începutul anului 1921, fiind trimis la Berlin de ministerul instrucțiunii în chestiunea reformelor școlare, mă folosii de prilej ca să mă duc la Paris să-mi caut locuință : eram hotărât să mă stabilesc în Franța pe un an, după ce voi fi predat raportul și-mi voi fi luat familia.

Găsind locuință, îl înștiințai pe Romain Rolland că ași dori să-l văd. Aflasem cu greu adresa lui, dela librăria Ollendorf, unde șeful casei mă sfătuisese să trimit scrisoarea pe adresa editurii, și ei vor face să-i parvie maestrului, — care călătorește mereu, încât nu știu unde se află în acest moment. Marele scriitor mă lămurii mai târ-

ziu că luase aceste precauțiuni, ca să nu fie turburat în lucrul său.

Ii scrisesem lui Romain Rolland că am venit la Paris în chestiunea unor cercetări de biologie, dar că mă voi feri de a-l plictisi cu probleme care-i sunt străine. Imi răspunse că „va fi foarte fericit să mă vadă“ și că „oricât de profan ar fi în biologie, științele naturale au avut totdeauna pentru el o foarte vie atracție. Cum te-ai putea desinteresa de dânsule, când studiezi spiritul omenesc?“

La ora fixată, intram de pe bulevardul Raspail în rue de la Boissonnade,—o stradă care dădea impresia unei ascunzători. Căutam No. 3 ; dar după No. 5 mă isbii de un zid care tăia ulicioara deacurmezișul. Mă uitam nedumerit, când dintr'un grup de copii cari se jucau pe stradă, se desprinsese unul de 5 — 6 ani și veni la mine, cu șapca pe ceafă și cu mâinile la spate, privindu-mă drept în ochi.

— Ce cauți, domnule ?

— Caut No. 3.

— Se află dincolo de zid : strada e tăiată de un garaj. Intoarce-te pe urmele d-tale, treci din bulevardul Raspail în bulevardul Montparnasse, și acolo, a doua stradă pe dreapta este rue de la Boissonnade : vei găsi No. 3.

Aceste lămuriri, debitate pe cunoscutul ton oratoric parizian, erau subliniate, imperativ, cu degetul arătător.

Urcai până la catul al cincilea — cel din urmă —, scara îngustă a unei case foarte modeste. Sunai, și-mi deschise un om care-mi făcù impresia unui arhivar uzat de colbul hârtiilor. Mă pofti într'un mic salonaș — foarte modest, tocmai potrivit pentru un arhivar, — și ne așezarăm față în față, lângă cămin.

Il examina pe renumitul romancier. Înalt, subțire, îndoit de spate ; figura obosită, părul blond deschis, fruntea bine boltită, dar înaltă, ca la un biroucrat neamț și subliniată de un pince-nez ; nasul drept și subțire, — ași zice nemțesc, — fața lungă, tenul alb, gura feminină. În purtarea lui : sfios, rezervat, stângaciu ; în vorbele lui : serios și chibzuit. Într'un cuvânt : nimic francez, totul german — cel puțin, la prima vedere. În saloanele pariziene părerea curentă despre Romain Rolland erà, că „opera lui n'a avut întrânsa niciodată nimic francez : nici stilul, nici sentimentele, nici felul de a gândi — și că originea lui, în aparență franceză, trebuie să cuprindă un mister“. În timpul războiului, ziarele franceze îl persiflaseră ca pe ultimul dintre *Romains*

și primul dintre *Rollanzi*“. Cu trei luni mai târziu, aflându-mă într'o Duminică — ziua lui de primire — la renumitul arheolog Salomon Reinach, membru al Academiei franceze, și conversația curgând asupra literaturii, îl întrebai cu candoare pe învățatul francez — prefăcându-mă a nu ști ce chestiune delicată ating, pomenind pe autorul lui *Au dessus de la mêlée* — ce crede despre Romain Rolland. Cam jenat și cu vocea nesigură, arheologul îmi răspunse : „*Jean Christophe* este o operă măreață, păcat însă că Romain Rolland s'a rătăcit pe un drum greșit“. Ceilalți păstrară o tăcere gravă. Subiectul fu înlăturat. În saloane ca și în presă, autorul lui *Clerambault* eră considerat ca un om mort, — sau, mai bine, neexistent. Cu un an mai târziu, adică acum 4 — 5 luni, se discută, în acelaș loc, despre bolșevism. Exprimai părerea că bolșevismul este în Rusia revoluția dela 1789 și că el va evoluă deci neapărat către o democrație burgheză.

— „Și Robespierre a vrut să evolueze, replică Reinach, dar nu l-au lăsat partizanii ; Trotzki și Lenin vor fi voind democrația, dar nu vrea *Tscheka*“.

— „Romain Rolland“, observai eu, cu candoare și bonomie, „mi-a spus zilele a-

cestea că a vorbit cu Nansen, care i-a afirmat, că până'n doi ani Rusia va deveni o democrație socialistă în felul Germaniei“.

— „Romain Rolland e în Paris ?“ întreabă cu surprindere academicianul. Apoi cu căldură și elan : este unul din cei mai mari scriitori din Europa“.

— „Cel mai mare“, adăugai eu... c'un ton care nu admitea replică...

Subiectul fu iarăși ignorat, dar, cum mi se părù, într'o atmosferă mai puțin ostilă.

...Dar m'am depărtat.

...Romain Rolland se interesă numai decât de obiectul cercetărilor mele. Îi explicai în puține cuvinte, că am plecat dela critica literară, urmărind să precizez înrâurirea factorului de rasă (despre care Taine și alții au pălăvrit atâta) în fenomenele sociologice ; să pun, adică, bazele unei „sociologii diferențiale“. Îi rezumai observațiile făcute de mine asupra raporturilor dintre rasele omenești, deoparte, și școlile, și genurile literare de altă parte.

— „Concepțiunile acestea se'nrudesce, dacă nu în forma lor, dar de sigur în spiritul lor, cu teoriile lui Gobineau. Te sfătuiesc să-l citești“.

— „Un paleontolog din Viena — directorul muzeului regional (*Landesmu-*

seum), — foarte preocupat și dânsul de problema raselor omenеști, — înfocat pangermanist și antisemit, — mi-a vorbit cu căldură de Gobineau. Nu l-am citit până acum, fiindcă tendințele lui politice îmi trezeau bănueli în privința obiectivității sale“.

În povestii mai departe cum ajunsesem în mod firesc să caut izvoarele sociologiei diferențiale în „Psihologia diferențială“ („Ethologie“, „Teoria caracterului“), dar că și această știință, nu are la activul ei decît volume de palavre. „Astfel o ființă inteligentă, căzând pe pămînt din planeta Marte și văzând un scaun, ar scrie un volum despre acest obiect : curbura liniilor, formula lor matematică, mecanismul droturilor, desenurile îmbrăcămintei, compoziția chimică a vopselei, etc. ; numai despre rostul obiectului, n'ar avea cea mai vagă idee. Noi însă, cari știm ce-i un scaun, vom arunca volumul ca netrebnic și vom defini scaunul în cîtevă cuvinte, dovedind că *marțianul* s'a preocupat de detalii cari nu stau în nici un raport necesar cu rostul obiectului...

Dejă Fouillée, în *Tempérament et caractère*, a presimțit că soluțiunea problemelor ethologice trebuește căutată în biologie, — cum a presimțit-o de altmintre-

lea și vechea teorie a celor patru temperamentele. (*Tot ce s'a scris în domeniul Caracterologiei, nu valorează laolaltă cât geniala intuiție a medicului Galien de acum două mii de ani !...*). M'am dus deci și eu la biologia omului, pe care știința a avut nenorocita idee de a o despărți, sub numele de Anthropologie, de biologia celorlalte mamifere. În Anthropologie, mediocritatea umană a serbat adevărate orgii. S'au publicat biblioteci întregi de descrieri, s'a măsurat indexul capului, indexul ochiului, indexul nasului, etc., etc., etc., s'au scris volume despre aparatele de măsurat, s'au stabilit formule complicate pentru calcularea variațiunilor de index în sânul unui grup — dar nu întrebați pe anthropolog de ce africanul e negru și mongolul galben, de ce are tunguzul ochii oblici, iar hotentotul părul creț. Vă va privi uimit : nu s'a gândit niciodată la aceste probleme. *Vă poate spune despre scaun orice, numai nu la ce servește !...* Desamăgit și revoltat, mă'ndreptai spre biologia mamiferelor și găsii și aici aceeași stare de lucruri. Dacă vreți să știți cum sunt grupate firele de păr pe pielea mamiferului, biologia vă poate vorbi despre asta ceasuri întregi ; nu întrebați însă de ce cutare animal e alb, iar celălalt ne-

gru : biologul nu vă va putea răspunde !... Astfel mă văzui pus în alternativa, ori de a așeza biologia pe temelie științifică, ori de a renunța să găsesc răspunsurile pe cari le căutam.

Iată cum am procedat :

Să luăm de pildă un felin. O singură generatrice („carnasier“) explică toate caracterele lui : forma dinților, a încheieturii fălcii, a palatului, a limbii, a pupilei, a membrilor, a musculaturii, a extremităților, a stomacului, a intestinului. Multe caractere n'au fost explicate, dar eu întrevăd raportul lor cu aceeași generatrice : lățimea capului, provenită din dezvoltarea centrelor temporale, ale mișcării; dungile sau petele blănii, provenite din depunerea pigmentului, prin contractarea vaselor sanguine, în punctele de atingere cu erburile umede. De asemenea caracterele psihice : „cruzimea“ ; inteligența ; impulsivitatea alternând cu indolența ; etc. Dacă vreau să înțeleg, spre pildă, diferența de caracter dintre leu și tigr, trebuie să caut diferența dintre generatricele acestor două feline. Oricare din caracterele lor mă poate conduce la generatrice, dar cu deosebire aparatul masticator, fiindcă înainte de toate animalul este acela ce mănâncă („er ist was er isst“, zice neamțul). Dinții

leului, și alte caractere ale aparatului masticator (lungimea danturii și a fălcii, tocirea vârfului la măsele, etc), îl arată ca mâncător de carne și de oase, pe când tigrul se hrănește numai cu carne și cu sânge. Leul trăește în pustie, duce lipsă și e silit să mănânce și cadavre și oase ; tigrul trăește în pădure, unde are vânat în abundență și se poate sătura cu carne și cu sânge, disprețuind oasele. De aici cruzimea celui din urmă și blândețea relativă a celui dintâi. (Tigri fosili, cu colții în formă de sabie, au dantura și mai redusă, căci se hrăneau mai mult cu sânge de cât cu carne, sărind în spinarea marelor pachiderme).

După aceeași metodă trebuiesc explicate diferențele de caracter dintre omul blond de nord — de pildă — și omul negru din Africa. Vom căuta diferențele dintre generatricile lor, iar către generatrice, toate caracterele ne conduc, îndeosebi însă aparatul masticator. Am studiat acest aparat *ani de zile* la *toate* mamiferele și am descoperit un mare număr de raporturi precise, *mecanice*, între funcțiunea aparatului și formele pe cari le ia aparatul la fiecare tip de mamifer. Anatomia și fiziologia mea comparată a aparatului masticator la mamifere este prima aplicare sis-

tematică, și pe o scară întinsă, a principiului lui Lamarck. Mulți biologi caută încă explicarea raportului dintre funcțiune și organ în principiul copilăresc al selecțiunii. Dar chiar și lamarckienii s'au mărginit până acum numai la mici experiențe: să schimbe funcțiunea unui aparat prin diformarea unei piese, pentru a observa diformarea celorlalte piese, ca urmare a funcțiunii modificate. Biologia va fi știință exactă, când va putea ceti cu precizie într'un schelet fosil felul de viață al animalului, și — spre pildă — în toate scheletele de mamifere fosile, întreaga evoluție a acestei clase în raport cu evoluția vegetației, a continentelor, a globului întreg. Incercări în acest sens s'au făcut, ele se reduc însă la vagi ipoteze, în loc de a se întemeia pe raporturi precise de anatomie și fiziologie comparată. Aplicând cheia mea la o parte din reptilele secundare (întrucât aparatul lor masticator se aseamănă cu al mamiferelor) și la mai toate mamiferele fosile, dela începutul secundarului până azi, am dărâmat aproape tot ce s'a clădit și am clădit din nou.

Romain Rolland, fire concentrată, ascultase tot timpul, cu cea mai încordată atenție, expunerea pe care am redat-o în

rezumat. Cântărindu-și cuvintele, zise cu obicinuita lui gravitate :

— „Nu sunt specialist. Citesc însă cu plăcere cărți de biologie. (Imi arată pe măsă recenta carte a lui Boule : *Les hommes fossiles*). Numai adevărul se'mbucă (*s'emboîte*) astfel, cum se leagă teoriile d-tale. Și am credința că în idealul ce urmărești, vei învinge. La noi în Franța a dispărut de mult energia și puterea de voință pe cari le respiră ființa d-tale... Dar nu mi-ai spus ce-ai aflat despre rasele omenești...”

I-am povestit atunci marelui roman-cier, cum aceiași cheie anatomică, prin care am reconstruit complet paleobiologia dinosaurienelor și a altor reptile secundare ; prin care am rezolvat problema aparițiunii mamiferelor pe pământ ; prin care am revoluționat adânc istoria mamiferelor, din Trias și până azi ; prin care — în deosebi — am refăcut din temelie filogenia și paleobiologia primatelor ; prin care am stabilit cauzele cosmice ale bipediei umane, deci ale aparițiunii omului pe glob — cum aceiași cheie anatomică mi-a ajutat să descifrez enigma pe care o reprezintă scheletele raselor umane ce s'au succedat în quaternar. Boule, directorul muzeului de istorie naturală din Pa-

ris, izbindu-se de această enigmă,—după el, cu neputință de pătruns — întrevede deslegarea ei în secclele viitoare și se avântă cu acest prilej în fantazii lirico-metafizice. Cheia mea anatomică m'a condus dela aparatul masticator al raselor umane preistorice, la generatricea acestor rase ; și odată generatricea stabilită cu preciziunea și siguranța științelor exacte, toate caracterele scheletului își găsesc explicarea : pentru cele mai multe, ajunge atunci chiar și numai bunul simț, pe când pentru unele din ele se cere încă finețe de intuiție : astfel când cunoști două puncte ale unei circonferințe și raza, afli numai-decât toate celelalte puncte...

Iată de pildă rasa de Cro-Magnon — enigmă indescifrabilă, în jurul căreia se învârtesc cu desperare legiuni de specialiști: descriu, măsoară, compară, radiografiază, etc. Cum zice Mefisto în *Faust* : „min-tea neputincioasă născocește aparate, ca să smulgă cu cleștele tainele naturii“... Eu aplic rasei de Cro-Magnon „cheia“ mea (simple raporturi între aparatul masticator și funcțiunea masticatoare) și rasa aceasta îmi răspunde cu precizie matematică : *am mâncat pește*. Prin această desvăluire, o spărtură se deschide în zidul care ascunde ochilor noștri împreju-

rările de existență ale rasei de Cro-Magnon : armata dă năvală, fortăreața se predă :

...Pește ?... Dar ce eră mai firesc să mănânce omul de Cro-Magnon, trăind în post-glaciar, când ghețurile au început a se retrage lăsând Europa aproape înundată ?... Pentru frigul, încă simțitor, ce hrană animală mai bună și mai ușoară de dobândit ? Și ce reprezintă lacurile de azi ale Europei decât resturi din tundra post-glaciară ? Și ce sunt neoliticele locuințe lacustre de cât locuințe de pescari ? („adăposturi în contra fiarelor“, — dau cu oistea în gard specialiștii). Și unde se află astăzi centrul rasei blonde — care, cum dovedesc, descinde din omul de Cro-Magnon, — decât în regiuni pline de lacuri, ca Suedia și Finlanda ? De acolo au pornit ghețurile și într'acolo s'au retras — și omul blond s'a ținut oarecum pe urma lor. Să ne mirăm atunci că rasa de Cro-Magnon e foarte înaltă ? (cinci indivizi variază între 1.79 m. și 1.94 m.). Dar care animal de mlaștină nu are picioarele lungi și statura înaltă ? Să cităm numai cocostârcul între păsări și elanul între mamifere. În ținuturile mlaștinoase ale Franței, omul umblă în picioroange. O rasă de cameni, — tot așa de înaltă ca aceia de Cro-

Magnon, — mîncătoare de pește și moluște, trăește azi la extremitatea cealaltă a uscatului, — cea mai apropiată de polul sud : în umeda și mlăștinoasa Patagonie.

Omul de Cro-Magnon prezintă o alungire însemnată a antebrațului față de braț (lucra mult cu mâinile) și mai ales a gambei în raport cu restul piciorului (umblă în apă). Brațele le avea în total foarte lungi, conformația eră athletică, mușchii foarte puternici. Tibia e turtită în lamă de sabie (presiunea apei și nevoia de a o spinteca). Măinile sunt mari, chiar și în raport cu scheletul, iar metacarpienele, mai lungi, și degetele mai scurte, decât la un francez de azi. Orbitale le vedem înfundate și turtite transversal : omul privea, — multe ceasuri din zi, — în jos, către suprafața apei. Nasul eră lung și îngust : hrană slab mirositoare și preparată la foc. Bărbia e ascuțită și eșită înainte : mușcă cu incisivii (peștele e moale) — incisivi cari, și azi încă, te isbesc la omul de nord. Dolicocefalia omului de nord, față de brachycefalia omului alpin, se explică, pe deoparte prin desvoltarea mai slabă a centrelor temporale ale mișcării, voinței, impulsunii (în locul impulsunilor vânătorului, avem îndelungata răbdare și tenacitate a pescarului), și pe de altă

parte, prin dezvoltarea extraordinară a centrelor optice în partea posterioară a creierului (pescarul privea mult și cu atenție). Capacitatea craniană a omului de Cro-Magnon — mai mare decât a tuturor celorlalte rase preistorice și chiar decât a multora din cele recente — provine din faptul că pescarul lucra mult cu capul : meșteșugul lui era o adevărată industrie și cerea atenție lungă și neobosită, pe când vânătorul vâna din când în când câte un mamifer, *cu istețime*, dar fără îndelungă și stăruitoare bătaie de cap (de aici finețea, puterea de abstracție, dar mai mica obiectivitate a omului alpin), iar omul stepei căuta cu somnolență cepe și tubercule. Când aceste concepții ale mele vor ajunge în stadiul execuției amănunțite (deocamdată mă ocup numai de mamiferele fosile), voi arăta că din toate mamiferele, focile au creierul cel mai mare și că mamiferele pescuitoare și, în genere, cele vânătoare de animale mici, au și capul lung. Dar, firește, nu numai ele, ci toate mamiferele care-și exercită mult vederea. Omul de Cro-Magnon era cu siguranță blond, — ca descendentul lui de azi — adică slab pigmentat : ca ursul alb, ca vulpea polară (mâncătoare de mo-

luște), ca pelicanul, ca „pescarul“ și ca atâtea alte animale de apă.

Romain Rolland se ridică în picioare, însuflețit :

— „In provincia mea, Bourgogne, unde sunt foarte mulți blonzi, ca mine, înalți, subțiri, cu mâini mari și cu picioare lungi, apele sunt numeroase și pescuitul joacă un rol important“.

Apoi, calmându-se repede :

— „Dar cum explici pigmentul ?“

— „Plantele cari cresc pe un pământ sărac în humus, sunt bogate în substanțe minerale și în materii de desasimilare. Negrul din stepa africană, hrănindu-se cu aceste plante, elimină în parte prin piele (sudoarea uleioasă, rău mirositoare) aceste deșeturi, cari pedeoparte se depun ca pigment, iar pe de altă parte desvoltă exagerat toate aparatele de secreție, între cari și pe cel sexual, precum și sistemul vânos. Deșeturile acestea excită sistemul nervos și dau naștere cunoscutei iritabilități a omului de sud. In Europa nordică, pe pământ bogat în humus, plantele sunt și sărace în substanțe minerale și în materii de desasimilare, și pline de apă. Omul de nord consumă mult lichid, sângele e subțire, puținele deșeturi, mereu cărate de apa care se elimină, lasă sângele pur, nervii

calmi, sexualitatea slabă. Carnea albă, săracă în deșeturi, a peștelui, atât de recomandată artriticilor, provine și ea din sărăcia în materii de desasimilare, și din îmbibarea cu apă, a plantelor cu cari se hrănesc; iar animalele cari se nutresc cu pește, capătă și ele, la rândul lor, aceleași însușiri... Aceasta este, evident, numai o schemă: în realitate lucrurile se complică mult. Și, — cum ziceam —, cu documentația științifică, amănunțită, sânt încă la mamifere“.

Temându-mă că l-am obosit cu expunerea mea, trecui la alte chestiuni. Ii spusei cât sunt de cunoscute și admirate în România operele sale. El îmi arată cât de mult s'au răspândit ele în timpul din urmă în America și în Germania (unde până și intraductibilul *Colas Breugnon* a fost tradus); cum oamenii se recunosc în *Jean Christophe* și cum își pierde adesea jumătate din zi, răspunzând la scrisorile interesante ce i se adresează din toate părțile lumii. „Nu răspund decât la puține din ele, dar la unele nu pot să nu răspund“.

„Eu v'am cunoscut în felul următor. Un scriitor român a venit, la 1916, să mă vadă la țară, unde mă găseam în timpul verei, mi-a adus volumul *La révolte* și mi-a ținut următoarea mică cuvântare

solemnă : „de când citesc literatură, n'am întâlnit nicăiri un tip care să-ți samene. Ei bine, acest *Jean Christophe* îți seamănă în mod extraordinar“...

— „Dar drept să spun“, adăugai zâmbind și trecând la altă ordine de idei, „nu mă așteptam ca un scriitor admirat de lumea întreagă să trăiască atât de modest. Oare operele nu v'au îmbogățit ? Unui scriitor, a cărui viață privată, — după o tradiție bună sau rea — aparține publicului, nu-i indiscret să-i pui și astfel de întrebări“.

Marele romancier zâmbi cu blândețe.

— „Traducerile nu-mi aduc mai nimic; ce aduc ele nu contează. În Franța, operele mele de dinainte de război se retipăresc mereu, dar pe cele din timpul războiului și de după război, publicul le ignorează... În viața mea am fost și sărac, și bogat, și iar sărac. M'am însurat cu o femeie bogată, dar m'am despărțit. Acuma sunt „*dans l'aisance*“... Și mă simt mulțumit. În tinerețea mea nu eram sigur că voi trăi...

A fost însurat cu fata cunoscutului filolog evreu Michel Bréal. În peripețiile vieții lui *Olivier*, prietenul lui *Christophe*, în critica pătrunzătoare pe care R. Rolland o face atâtor personaje evreești (fata ban-

cherului, fiul bancherului, bancherul însuși, savantul sceptic, soția acestuia, anti-quarul, etc.), se oglindește desigur experiența acestei căsătorii. Nici un alt scriitor n'a pătruns atât de adânc în sufletul bătrân al rasei evreești (vezi volumul meu *Noui studii critice*).

Mă sculai să plec. Venisem la patru și acum erau șase și jumătate. Romain Rolland se scuza că „m'ar mai reține, dar femeia lui de menaj trebuie să plece“. Imi spusese mai înainte că stă împreună cu sora lui și cu bătrânul său tată.

A treia zi primii prin poștă, la hotel, un exemplar din *Colas Breugnon*, cu următoarea dedicație : *d-lui H. Sanielevici, un amical omagiu din partea unui om de mlaștină, care știe totuși la ocazie să bea vinul și fără apă*. Semnat : Romain Rolland de Clamecy.

Imprejurările au făcut că nu l-am mai revăzut pe marele romancier de cât după un an de zile.

* * *

Il văzusem pe marele romancier în Februarie 1921. Intorcându-mă în Mai la Paris, pentru a mă așeză acolo pe un timp mai lung, îi trimisei salutări pe o carte poștală ilustrată, fără a-i cere să-l văd :

eram grăbit să reîncep a lucra, — îngrozit că, după ani pierduți în muncă stearpă, pentru bani, ajunsesem la o vrâstă când alți intelectuali — la noi, cel puțin — sunt de mult trecuți la vechituri.

Nu primii nici un răspuns. Știind că Romain Rolland călătorește adesea, îl bănuii plecat. În Ianuarie 1922, opera se apropiă de sfârșit; dar se apropiă, vai, și scadența întoarcerii mele în țară. Mă gândii atunci la distinsul artist și-i scrisei. Aflasem de curând din *L'Humanité* că revenise la Paris.

Răspunsul veni numai decăt : „iertățimă că am întârziat a vă scrie. Am lipsit din Paris, din Maiu până la sfârșitul lui Noembrie. Apoi am fost și destul de suferind. Și, în timpul din urmă, doliuri în provincie“...

„Sunt foarte fericit de a ști, că marea d-voastră operă este aproape sfârșită. M'ași bucură mult să pot vorbi despre dansa cu d-v. Dacă aveți o după masă liberă, între Joi și Sâmbătă a săptămânii viitoare... etc.“ Și, în notă : „Aici de asemenea munca merge bine, în necazul (cum se zice) vânturilor și fluxurilor“.

L'am găsit odihnit, înprospătat, limpezit la față. Mă primii cu efuziune și stăruii numai decăt să-i povestesc câte ceva

din cele ce lucrasem. „Anul trecut mi-ați expus teoria d-voastră că pigmentul se depune din materiile de desasimilare ale organismului, materii cu deosebire bogate la rasele cari se hrănesc cu vegetale pe sol primitiv, unde și plantele se disting prin excesul acestor substanțe“... Continuă câțva timp, apoi se opri încurcat, și zâmbi, ca o fată tânără care cere cu grație iertare că se avântă în chestiuni prea spinoase. Modestia aproape sfioasă a acestui mare artist subliniază cu duritate încrederea fără rezervă pe care o exprim eu în puterile spiritului meu. N'am descoperit însă în privirea lui nici o umbră de reprobare : cunoaște luptele tragice ale existenței mele, — sacrificiile și privațiunile, pe cari numai credința *neclintită* le poate îndurà, în urmărirea unui ideal...

Privirea și surâsul lui Romain Rolland păreau a spune : „continuă d-ta“...

— „Dacă voi aborda iar teoriile mele, voi vorbi iar două ore și voi pleca cu impresia că nici nu v'am văzut... V'ași ruga mai de grabă să-mi povestiți d-voastră ce-ați mai lucrat“...

— „Nu știu unde ați rămas... Cunoașteți *Clerambault* și *Liluli* ?“

— „Nu le-am cetit“.

— „Am să vi le trimit“, zise R. R. c'un fel de evlavie.

— „Și acum ce mai lucrați?“

— „In curând va apare primul volum din romanul *Annette et Sylvie*—povestea unei femei alese, cari intră în viața cu aspirații înnalte, se izbește de cruda realitate, trece prin grele crize sufletești și ajunge apoi la armonie și împăcare“.

Și, pe când ascultam cu atenție încordată, privirea mea exprimând așteptarea, el făcù un gest obosit :

— „Un roman nu se poate povesti... Trebuie cetit“.

— „In scrisoarea ce v'am trimis în 1918, v'am numit : un clasic. Nu știam pe atunci că aveți înfățișarea unui atât de blond *homo europaeus*. Or, după mine, — cum v'am spus anul trecut — *homo mediterraneus* înclină la lirism și romantism (nemulțumit de realitate, el se refugiază în lumea închipuirii), *homo alpinus*, la realism și didacticism (el luptă în contra realității, în numele idealului), iar *homo europaeus*, la epism și clasicism (se împacă cu realitatea, înălțând-o la rangul de ideal). In *Jean Christophe* d-voastră nu treceți cu vederea nici una din amărăciunile vieții, nici unul din relele ei incurabile, și totuși — vă împăcați cu dânsa. Op-

timismul acesta este, evident, mult superior optimismului îngust, egoist și dulceag al clasicismului aristocratic, care-și creiază un paradis artificial ignorând frământările umanității și multe din laturile eternului omenesc. Pictorii vechi armonizau culorile atenuându-le, cei de azi creiază armonii cu valori depline...

„Când am scris despre d-voastră, că ne faceți să pricepem, că viața este în sine un lucru atât de minunat și atât de extraordinar, încât felul cum o trăim, vine numai în rândul al doilea“ — nu cunoșteam *Colas Breugnon*, ba acest roman al d-voastră nici nu apăruse încă. Vă închipuiți uimirea mea când găsii în noua operă o adevărată demonstrație a tezei mele... În capitolul *Belette*, unul din cele mai frumoase din literatura universală, înfrățiți instinctul sexual, în ce are el mai elementar, cu aspirațiile ideale ale sufletului omenesc“...

— „Exprimați exact sentimentele mele“. Apoi, zâmbind : „Și totuși v'ași rugă să treceți la opera d-voastră“.

— „Vă voi parafrază pe d-voastră : „Operele științifice nu se pot povesti, ele trebuie citite“. Cu cheia mea anatomică am descuiat poarta de intrare a unui oraș subteran, mare cât Parisul și plin de fa-

buloase bogății, de nimenea atinse ; uluit și amețit rătăcesc de ani de zile pe străzile acestor catacombe, ne mai știind ce să ridic și ce să las, totul fiind deopotrivă de prețios. Anul acesta am lucrat câte zece-cincisprezece ore pe zi, neșind din casă decât la trei săptămâni odată, ca să iau puțin aer. Am trăit într'o continuă exaltare. În biologia și paleobiologia mamiferelor, cheia mea a avut efectul unui cutremur de pământ : aproape tot ce eră clădit, s'a dărâmat. Vă pot povesti multe din rezultatele pe cari le-am obținut ; dar ce valoare poate să aibă afirmarea, fără extrem de minuțioasă documentare pe care se întemeiază ?... Duceți-vă la un muzeu paleontologic și cereți specialistului lămuriri asupra dinosaurienelor. Un domn cu barbă căruntă, adus de spate și purtând ochelari cu cârlige, trezit ca din adânci cercetări și meditațiuni, vă va explica, cu voce gravă, tainică și familiară, că *Ceratopsaurus nasicornis* atacă alte dinosauriene, ca un adevărat carnasier, pe când *Iguanodon* se hrăniă cu vegetale, adică mănacă coriace frunze de cicadee, ori frunze țepoase de gymnosperme. Pronunțând numele de *Iguanodon*, savantul va avea aerul să vă vorbească despre un amic pe care-l cunoaște din copilărie... Ei bine, din

cele ce afirmă dumnealor — specialiștii, — *nici un cuvânt*, DAR NICI UN SINGUR CUVÂNT, nu-i adevărat !!!

„Dinosaurienele bipede nu săreau ca marsupialele, cum zic dumnealor, ci umblau în două picioare, ca să culeagă de pe trunchiurile uriașelor gymnosperme, — aproape deloc ramificate ori ramificate numai către vârf, — melcii cari mișunau în blănurile de mușchi, ori căărăbușii ce trăiau în coaja copacului, — insectele fiind favorizate, în mezozoic, de lipsa de iarnă, de umiditatea atmosferei și de bogăția materiilor de desasimilare ale plantelor. Niște mici reptile, părăsind mlaștina și mediul deseii ei vegetații xerophytice, pentru a trăi pe copaci și a se hrăni tot cu melci și tot cu insecte, au devenit, — prin această schimbare de mediu — mamifere. Pielea ne mai frecându-se de plantele țepoase, s'a subțiat, ploile dese au născut părul, traiul în afară de mocirlă a produs temperatura constantă — sau aproape constantă — a sângelui, lipsa de posibilitate de a depune ouăle a favorizat viviparitatea, etc. Faptul, extraordinar de ciudat și până acum ne-explicat, că timp de *patru milioane de ani* mamiferele, trăind cot la cot cu uriașele dinosauriene, n'au întrecut mărimea unui

ariciu, pe când imediat la începutul eocenului ajung la proporțiile unui urs, și în curând la cele ale unui elefant, nu poate avea altă explicare, decât izolarea mamiferului pe arborele înalt, distanțat, neramificat și cu rădăcinile cufundate în apă. După retragerea apei din lagune, la sfârșitul erei secundare, mamiferele se coboară și pe pământ și trăesc în jurul lacurilor. Unele devin înnotătoare și se scufundă în căutarea scoicilor : dintr'acestea se trag carnivorele. Altele trăesc pe mal și se hrănesc cu melcii cari mișună pe burueni, ca și pe frunzele arbuștilor ; dar în loc să culeagă melcii unul câte unul, smulg și mestecă frunza cu melci cu tot. Dintr'acestea se trag erbivorele — căci cu timpul, Europa devenind mai continentală, clima răcindu-se, solul evoluând, melcii se împuținează și mamiferul e silit a se hrăni cu frunza goală. Din mamiferele cari continuă a trăi pe arbori, se diferențiază — odată cu răspândirea angiospermelor — rozătoare de felul veveriței și lemurienele. Lemurienele se hrănesc, și astăzi încă, cu melci și cu insecte, întocmai ca mamiferele secundare. La începutul miocenului, Europa devenind mai continentală, adică mai uscată și — iarna, — ceva mai rece, lemurienele trec, dela hrana cu melci și

insecte, la hrana cu fructe, devenind astfel maimuțe. Lemurianul oligocenic *Adapis magnus* se preface în miocenicul *Pliopithecus*, mâncător de fructe (probabil, de ghindă), iar din acesta se coboară apoi pliocenicul *Dryopithecus*, mâncător de nuci—o variantă a cimpazeului. Cu apropierea epocii glaciare, umiditatea și frigul rărind nucii, *Dryopithecus* se coboară pe pământ și începe a se hrăni cu alune (pe vremea aceea, planta cea mai răspândită în Europa), pe cari le culege cu mâna, îndoind arbustul spre sine. Astfel *Dryopithecus* ajunge biped, — *adică om*. Volumul întâi al operei mele, cel care-i aproape sfârșit, va purta *ca motto* : „*Dryopithecus a devenit om, coborându-se din nuci, ca să mănânce alune*“. Astfel am rezolvat problema cea mai importantă din istoria globului pământesc, problema care-i considerată până acum ca indescifrabilă și pe care Huxley a numit-o *problema supremă*. Ca polemist născut, mă bucur de a putea sfida știința curentă, cu acest *motto*, în aparență atât de *cocasă*.... Din cele ce v'am povestit acum, fiecare cuvânt ar părea specialiștilor ca scos din *O mie și una de nopți*. Când vor ceti însă volumul meu de o mie de pagini, îi sfidez

să scoată o singură piatră din clădirea ce-am ridicat !“

Aceste și alte rezultate ale cercetărilor mele, le povestii — mai pe larg decât le scriu — marelui artist. Și mai vorbirăm și de politică și de bolșevism — dar în politică nu ne prea înțelegeam. Părerea lui, spre pildă, că occidentul e pierdut, fiindcă Rusia ridică popoarele Asiei, mi se pare bizară.

Aud zgomot de farfurii și mă scol să plec. Român Rolland îmi spune că deoarece contractul locuinței sale expiră la 1 Aprilie, se mută în Elveția.

De acolo e comod să vizitezi Italia, Germania, Austria. Dacă ar fi mai robust, ar face o călătorie în Asia, unde-l invită cu stăruință prietenul său Rabindranath Tagore și alți prieteni asiatici.

Peste câteva zile primii dela marele romancier un exemplar din *Liluli*, cu următoarea dedicație: *A M-r H. Sanielevici, en hommage amical, cette petite épopée aristophanesque, de la part d'un dolichoblond (HOMO EUROPAEUS) qui pourrait bien avoir tout-de-même quelques gouttes de „granum salis mediterraneï“*. Și un exemplar din *Clérambault*, cu următoarea dedicație: *A M-r. H. Sanielevici,*

avec mon admiration pour l'audacieuse indépendance de son esprit et ma foi en l'oeuvre qu'il édifie. În acelaş timp îmi scria : „m'am gândit mult la fraza, de alură paradoxală, pe care vă propuneţi s'o înscriţi ca deviză în fruntea cărţii d-voastră. Permiteţi-mi să vă deconsilies de a o face. Desigur, ar aveà şansă să isbească atenţiunea unui public francez. Dar acest public nu va merge dincolo de prima sa impresie şi această impresie ar riscà să vă fie dezastroasă. Mă tem că nu cunoaşteţi destul uşurinţa cetitorilor francezi. Ei îşi fac ideia lor despre o operă printr'o frază, printr'un cuvânt, printr'o glumă ; şi această idee, de cele mai adesea ori, rămâne definitivă“.

Îi mulţumii prin scris, cu emoţiune sinceră.

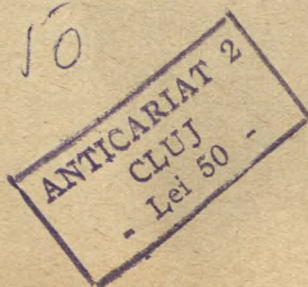
Peste câţva timp plecai pe neaşteptate în ţară, cu speranţa de a mă reîntoarce la Paris, dar speranţa se dovedì iluzorie.

Biblioteca Judeţeană

— CLUJ —

- note
fornentare

10

13648/89

8

DE ACELAȘ AUTOR:

	LEI
<i>Studii critice</i> , ediția II, editura „Cartea Românească”	30.—
<i>Cercetări critice și filosofice</i> , ediția III, editura „Cultura Națională”	100.—
<i>Icoane fugare</i> , ediția II, editura „Socec”	35.—
<i>Noi studii critice</i> , editura „Socec”	35.—
<i>Probleme sociale și psihologice</i> , editura „Socec”	30.—
<i>Poporanismul reacționar</i> , editura „Socec”	50.—
<i>Alte cercetări critice și filosofice</i> , editura „Cartea Românească”	65.—
<i>Clasicismul proletariatului</i> , editura „Adevărul”	30.—
„ <i>La vie des mammifères et des hommes fossiles</i> ”, un volum de 754 pag. în 4 ^o (formatul <i>Monitorului Oficial</i>), pe hârtie groasă velină, cu 459 de ilustrații	500.—